

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

Bakalářská práce

Tereza Bílková

Obraz šlechtice v kronikářské tvorbě 14. století

The Image of an Aristocrat in the Chroniclar Production of the 14th
Century

2012

Vedoucí práce: doc. PhDr. Martin Nejedlý, Dr.

Na tomto místě bych chtěla srdečně poděkovat vedoucímu své bakalářské práce doc. PhDr. Martinu Nejedlému, Dr. za jeho ochotu a vedení práce a Janu Vojtíškoví za cenné rady.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne

podpis:

Abstrakt

Cílem práce je porovnat obraz šlechtice v kronikách 14. století a jeho závislost na konkrétním autorovi kroniky. Sleduje jak cíl kronikáře a adresát kroniky ovlivňují pohled na šlechtice a jeho hodnocení.

Klíčová slova: šlechta, kroniky, 14. století, Karel IV., ideál, rytířství

Abstract

The aim of the bachelor thesis is to compare the image of an aristocrat in the chronicles of the 14th century as well as its dependence on the concrete author of the particular chronicle. It observes how the goal of the chronicler and the recipient himself influence the perspective on the aristocrat and the appraisal of his person.

Keywords: aristocracy, chronicles, 14th century, Charles IV, ideal, chivalry

Obsah

1. Úvod	6
2. Vyšší šlechta.....	7
3. Nižší šlechta	11
4. Dvorské úřady	15
5. Panovník jako ideální rytíř	17
6. Kroniky	19
7. Staročeská kronika tak řečeného Dalimila.....	20
8. Zbraslavská kronika.....	44
9. Kronika Františka Pražského – Chronicon Francisci Pragensis	54
10. Beneš Krabice z Weitmile – Kronika Pražského kostela (Cronica ecclesie Pragensis).....	58
11. Přibík z Radenína, řečený Pulkava – Kronika česká	64
12. Jan Marignola Kronika česká (Cronica Boemorum).....	72
13. Neplachovo stručné sepsání kroniky římské a české.....	80
14. Závěr	84
15. Prameny.....	87
16. Literatura	88

1. Úvod

Bakalářská práce má za cíl zmapovat a porovnat chování a celkové vystupování české šlechty v narativních pramenech 14. století, konkrétně kronik sepsaných za vlády Jana Lucemburského a Karla IV. Šlechta není hlavní postavou těchto kronik, ani jí nejsou kroniky adresovány, ale díky stále rostoucímu postavení vyšší vrstvy a jejímu vlivu na politiku se její existence dostává i do povědomí kronikářů a tedy následně i do kronik.

Šlechtici se v kronikách objevují v různých situacích, nelze říci, že díky tomu máme přesný obraz toho, jak žili, jednali a vystupovali, ale přesto se dozvíme některé zajímavé detaily.

Pohled na šlechtice v kronikách je značně tendenční, silně ovlivněn osobou autora, kronikářovým cílem a také jeho prameny. Mezi prameny v první řadě figuruje pro starší dobu Kosmova kronika, ze které kronikáři vycházejí jak faktograficky, tak terminologicky.

Pro tuto práci byly zvoleny jako prameny hlavní kroniky této doby. V první řadě jde o kroniku takřčeného Dalimila, dále Zbraslavskou kroniku, Františka Pražského, Beneše Krabice z Weitmile, Přibíka Pulkavu, Jana Marignolu a Neplacha.

Šlechta se sice leckdy objevuje v kronikách na okraji, ale v skutečném fungování státu měla nezastupitelnou funkci. Což lze vyčíst i mezi řádky kronik.

2. Vyšší šlechta

Šlechta je sociální skupina, která prošla dlouhým vývojem.¹ Ve staré češtině je tento termín doložen v době kolem roku 1300, kdy je již česká šlechta konstituována. Pojmem šlechta nemůžeme ovšem nazvat nadřazenou skupinu společnosti od 10. do 12. století, protože nesplňovala stejnou charakteristiku jako šlechta vrcholného středověku.² Dnes vžitě rozdělení nižší a vyšší šlechta je moderním termínem, který nemá žádné přímé podložení v pramenech.³

Slovo šlechta je doloženo v pramenech od 1. pol. 14. stol. a vždy je vázáno na původ, mimořádné zděděné vlastnosti, moc a také v neposlední řadě na majetek. Šlechta je ovšem i ztělesněním křesťanské ctnosti, mravní dokonalosti a ušlechtilosti.

Lze předpokládat, že výraz šlechta se postupně rozšiřoval z nejvyšší vrstvy obklopující panovníka i na nižší vrstvy, pozdější zemaný.

Latinské termíny pro vyšší vrstvu šlechtu jsou *baro*, *nobilis*, *optimates*, *potentes*, *inclutus*, *tyrannus*. Naproti tomu v pramenech právní povahy se u nás objevují spíše termíny *pán*, *vladyka*, *zeman*, *panoš*.

Opakem šlechty, šlechtice je neurozený „chlap“, který se lišil od šlechty i zvláštními znaky tělesnými, vycházejícími z odlišného způsobu života.⁴

Šlechtic se objevuje v českých textech také přibližně od roku 1300, označuje muže nadřazeného svému okolí, urozeného, nadaného, bohatého ctnostmi i majetky, muže s mimořádnými morálními vlastnostmi, který se navíc pohybuje v panovníkově blízkosti. *Šlechtic* je částečným synonymem pro slovo *pán* i *zeman*.

V 2. pol. 14. stol. ještě nebylo možné nazvat *vladyku* šlechticem. Teprve od počátku 15. století se začalo objevovat označení *šlechtic* i pro členy rytířského stavu, tedy pro všechny urozené, mocné a na zemi usdlé.⁵

Slovo šlechta i šlechtic se zřejmě prosazovaly velmi pozvolna mimo jiné z důvodu vžitého užívání pojmů jako je *pán* a *zeman*.⁶

¹ Proměnlivosti a vývoji šlechty se věnuje například J. MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích II.*, Praha 2003, s. 335; TÝŽ, *Česká středověká šlechta*, Praha 1997; P. MAŤA, *Svět české aristokracie (1500-1700)*, Praha 2004; J. FLORI, *Rytíři a rytířství ve středověku*, Praha 2008; M. NODL – F. ŠMAHEL (edd.), *Člověk českého středověku*, Praha 2002; P. CONTAMINE, *Válka ve středověku*, Praha 2004; J. ČECHURA, *České země v letech 1310-1378*, Praha 1999, s. 161; J. ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí*, Praha 1997.

² Více k této problematice Slova a dějiny. Pod vedením Igora Němce zpracoval autorský kolektiv Staročeského slovníku za přispění externích spolupracovníků, Academia, Praha 1980, s. 138.

³ Vývoj nižší šlechty na přelomu 14. a 15. století sleduje například M. POLÍVKA, *Mikuláš z Husi a nižší šlechta v počátcích husitské revoluce*, Praha 1982.

⁴ Slova a dějiny, s. 139; Stejně tak ideál panovníka se odlišoval od běžných lidí svou dokonalou krásou a sličností.

⁵ J. MACEK, *Česká středověká šlechta*, Praha 1997, str. 18.

V latinsky psaných kronikách je jedním z nejběžnějších označení vyšší vrstvy *comes*. V mladší době (15. století) jde o hraběcí titul, ale není možné zde hledat přímou kontinuitu mezi osobami označovanými jako *comes* ve 12. a 13. století a hrabaty století patnáctého.⁷ Ve svém původním významu měl zřejmě označovat správce hradskeho obvodu. Jde tedy o služebné postavení vůči panovníkovi. V 15. století se stává velmi prestižním hraběcím titulem, který se rozšiřuje především po husitských válkách ve spojitosti s nobilitací nebo příchodem cizinců do Čech.

Princeps je titul také běžně užívaný v kronikách (například u Kosmy) ve spojitosti s *velmoži* a *předáky*. Později došlo k posunu významu a ten označoval prakticky pouze představitele vládnoucího rodu, popřípadě osoby postavené nejvýše v církevní hierarchii. Výjimku v pozdním středověku tvoří označení Oldřicha z Rožmberka († 1462).⁸

Termín velmi často používaný v novodobých překladech kronik, který označuje vyšší vrstvu, jsou *předáci*, v latinských originálech se na jeho místě objevují termíny *proceres*, *primates*, *optimates*, *magnates*, *nobiles*. Teprve v pozdější době se objevuje termín *šlechta* nebo *barones regni*.⁹

Dalším, zřejmě nejdůležitějším termínem, který úzce souvisí s pojmem *šlechta*, je výraz *pán*. Právě z něj se vyvinuly další pojmenování členů šlechty jako je *panstvo*, *panovati*, *panovník*, *panstvie*, *panoš* a další. V latině je toto sociální postavení označení *dominus* nebo *baro*. Slovo *pán* se v českých pramenech objevuje již v nejstarším období (konec 13. století až 1350). Josef Macek se domnívá, že vzniklo jako doplněk k substantivu *paní*, „manželka otce velkorodiny“.¹⁰ Charakteristické znaky *pána* jsou osobní svoboda, urozený původ, majetek, moc nad ostatními (vojenská i politická). Může to být ale i uctivé oslovení biskupa nebo preláta. V neposlední řadě je to titul Boha, vládce nebe a země.

U Dalimila najdeme jako synonymum k *pánovi zemana* a *zeměnáina* s jediným rozdílem, *zeměnin* je vždy původem z Čech a *pán* může pocházet i z ciziny. *Páni* tvoří nejbližší družinu krále, podílejí se na výkonu moci, často mají přívlastek „čeští“. Opak *pána* je *panoš* a *lid*.

V pramenech právní povahy se nepoužívá titul *pán*. Je to pravidlo, které později zaznamenává i Všehrd: „*Ale ve dskách žádný se pánem psáti nemá.*“

⁶ Podrobněji k sémantickému vývoji pojmu *šlechta* a *šlechtic* MACEK, s. 9-25.

⁷ Podrobněji k vývoji titulu R. ŠIMŮNEK, *Prestižní a patetické titulatury*. In: *Evropa a Čechy na konci středověku*. Sborník příspěvků věnovaných Františku Šmahelovi. Praha, s. 308.

⁸ TÝŽ str. 310.

⁹ Jiří BÍLÝ, *Trojí lid. Panovníci a jejich lid v evropském středověku*. Praha 2000, s. 165.

¹⁰ MACEK, *Šlechta*, s. 27.

Po roce 1350 začíná převažovat ve významu slova *pán* označení dominantní politické moci a urozenosti. Je to doba, kdy se postupně uzavírá vrstva vysoké šlechty, která zastává nejvyšší zemské úřady, zasedá na zemském soudu a může se prokázat starobyloou urozeností.¹¹ Odděluje se nižší a vyšší šlechta, což jsou ovšem moderní historiografické výrazy. Hranice mezi jednotlivými úrovněmi šlechty nebyly nepropustné, ukázka pohybu mezi jednotlivými vrstvami je patrná u Dalimila, když píše, že: „z *chlapov šlechtici bývají a šlechtici syny chlapy jmievají*“.¹²

Tři hlavní znaky šlechty po roce 1350 byly majetek, politická a vojenská moc a urozenost. A podle nich se měnilo složení vyšší šlechty, přibývaly nové rody, které získaly moc a majetek, a jiné naopak ubývaly.

Po roce 1350 se začíná také prosazovat další význam slova *pán*, jde o oslovení a označení vladaře, například jako „*pán nade všemi panujicie*“. Tedy postava svou mocí nadřazená všem pánům.

Na druhou stranu již ve 14. století se oslovení *pane* používalo i jako projev úcty, oddanosti nebo obdivu i vůči osobám neurozeným, může tedy fungovat u jako oslovení pro zámožné a majetné vrstvy bez ohledu na urozenost.¹³

Od počátku 15. století se běžnou součástí listin stává oslovení *urozený pán*, pokud je listina adresována vyššímu šlechtici. Jinak se pisatel dopouští urážky na cti. Nižší šlechta v průběhu 15. století získala také právo v listině být oslovována titulem *urozený*, ale nesmí k němu být dodáno *pán*. Spojení *urozený pán* náleželo jen vyšší šlechtě.¹⁴

V 15. století vzrůstá moc měst a měšťanů, měšťané se stávají feudální vrchností, která vlastní a spravuje vesnice. Členové městské rady jsou oslovováni také titulem *pán*. Tato tendence je ještě silnější v době husitství. I šlechta nakonec oslovuje představené měst měšťany jako pány.¹⁵

15. století znamená i jistý posun pro vnímání vysoké šlechty. Původní vojenská moc ustupuje do pozadí, mizí osobní účast šlechty v boji. Páni mají dost prostředků k tomu, aby mohli najmout žoldnéře a postavit pod svou korouhví námezdní vojsko. Šlechtic, který má takovouto možnost, se od poloviny 15. století nazývá *korúhevní pán*

¹¹ Slova a dějiny, s. 139.

¹² Staročeská kronika tak řečeného Dalimila : vydání textu a veškerého textového materiálu / k vydání připravili Jiří Daňhelka ... [et al.], Praha 1988, s. 493.

¹³ srovnej ŠIMŮNEK, Prestižní a patetické titulatury, s. 313.

¹⁴ MACEK, Šlechta, s. 39.

¹⁵ MACEK, Šlechta, s. 41.

a je řazen mezi nejvyšší šlechtice hned za krále a knížata.¹⁶ V rámci zvýraznění rozdílu v oslovení se vyšší šlechtě v listinách píše „urozený pán, pan“, nižší šlechtic toto privilegium nemá. Až po husitské revoluci zasedali na zemském soudu i nižší šlechtici, přesto byli zasedající stále běžně označováni jako páni.

¹⁶ MACEK, Šlechta, s. 43.

3. Nižší šlechta

Do této skupiny se řadí podle Polívky *vladykové, rytíři a zemané*, kteří žijí z feudální renty a *panošové (clienes, famulus clientalis, armiger)*, které živí služba.¹⁷ Rozdíl mezi *zemanem, vladykou a panošem* je obtížné přesně vystihnout.

Nejběžnější termín pro označení nižší šlechty je *rytíř*. Toto slovo je německého původu, převzaté ze středohornoněmčiny ze slova *rîtaere*, což znamená „bojovník válčící na koni“. Přes češtinu se toto slovo pravděpodobně dostalo do slovenštiny (*rytier*) a asi také do polštiny (*rycerz*). Z toho se dá soudit, že rytířská kultura k nám přišla z německého prostředí v první polovině 13. století.¹⁸ V latině je ekvivalentem termín *miles*¹⁹. V 11. století nese *miles* význam bojovník nebo voják, ale bez přesnějšího sociálního vymezení. Teprve od 12. století se odlišují *milites* od pěšáků a stávají se z nich „bojovníci na koni“, těžká jízda.²⁰ Francouzská analogie slova *miles* je slovo *chevalier*, které také souvisí s vojskem a koněm. V latině je dalším pojmem *cabalarius*, který označuje muže-bojovníka na koni už v 9. století. Z *cabalaria* pravděpodobně vznikl právě *chevalier*. Společným charakteristickým znakem *miles* a *chevalier* je vazalský stav, služebné postavení. Jde tak nejen o bojovníka na koni, ale i o služebného šlechtice, vazala. Německé slovo *ritter* má podobné významy. V pramenech české proveniencce má slovo *miles* také tyto podobné významy. V našich nejstarších dokladech z 10. a 11. století jsou *milites* bojovníci, členové knížecích družin. Nebo patří do biskupovy družiny jako *milites episcopi*. Slovem *milites* se ovšem nazývá i elitní vrstva, jde tedy v určitém smyslu o analogii ke slovům *nobiles* a *proceres*. Jedná se tedy zřejmě o urozené válečníky bojující koňmo. Totéž můžeme říci o českém výrazu *rytieř*, který označuje nejen bojovníka na koni, ale i velmože sloužícího svému pánovi. Téměř vždy je na rytíři oceňována právě jeho udatnost a statečnost. I u rytířů je nezbytný majetek. Podle Josefa Macka bylo původně bohatství rytíře tvořeno především zbrojí, zbraněmi, koněm, šperky, ale ne nemovitostmi. U Dalimila není nikde zmínka, že by rytíři měli nějaký vztah k nemovitostem a poddaným.

Existuje i druhý význam slova rytíř. Již od počátku 14. století jde o poctu, čestné označení bojovníka, který byl pasováním povýšen mezi šlechtice, popřípadě jde o

¹⁷ POLÍVKA, Mikuláš z Husí, s. 14-15.

¹⁸ Ve 13. století dochází k celkové proměně společnosti. Na královském dvoře se prosazuje dvorská kultura. Více k tomu J. ŽEMLIČKA, Čechy v době knížecí a D. DVORÁČKOVÁ-MALÁ – J. ZELENKA, *Curia ducis, curia regis*, Praha 2011.

¹⁹ Role šlechtice jako bojovníka je rozebrána v práci P. CONTAMINE, *Válka ve středověku*, Praha 2004.

²⁰ Původu slova rytíř se věnuje MACEK, *Šlechta; a Slova a dějiny*, s. 140.

čestný titul šlechtice nebo panovníka získaný za zásluhy. Čestný titul hrající roli v rámci módní rytířské dvorské kultury, který mladí bojovníci často získávají za zásluhy v boji. Ceremoniál pasování přicházel pravděpodobně z Francie a německých zemí. Po roce 1350 se objevuje v souvislosti s tímto procesem české sloveso *pasovati*. Jde o akt, kdy bojovníci dostávají z rukou krále nebo knížete rytířskou hodnost, v staročeštině je tento akt nazván *pasovanie*. Tato možnost odměnění náleží pouze panovníkovi.²¹ I u pasovaného rytíře hraje stále velkou roli boj, proto sloveso *rytieřiti* či *rytěřovati* znamená totéž co *turnieřiti* a *bojovati*.²²

Na konci 14. a počátku 15. století je *rytieř* označením pro členy nižšího stavu šlechty, kteří jsou nejen k panovníkovi, ale i k pánům v nižším, služebném postavení. Slovo *rytieř* nyní označuje i další nižší urozence, panoše²³ a vladyky. Překvapivé může být, že i člen vyšší šlechty, pán, mohl být pasován na rytíře a získat tak tento čestný titul. Od druhé poloviny 15. století již nebylo možné automaticky překládat *miles* jako *rytieř*, protože to již znamenalo běžného člena druhého stavu stavovské obce.²⁴ Postupně vymizel prakticky úplně význam bojovníka na koni a označoval již jen nižšího šlechtice a také pasovaného rytíře. V 15. století je tak rytíř pojat jasně jako nižší šlechtic, který stojí za pány a zároveň před městy.²⁵ V listinách bývá nejčastějším oslovením rytíře adjektivum *statečný* nebo také *udatný*.²⁶ Ke konci 15. a na počátku 16. století je ideálem rytíř-statkář, který své příjmy dostává od svých poddaných. V poslední řadě lze zmínit i další význam slova rytíř, když se začíná používat jako označení pro šachovou figurku koně-jezdce.²⁷

Naproti tomu *zeman* je samostatný šlechtic usedlý na venkově uprostřed poddaných, představuje spíše statkáře (kolem roku 1400). Dříve, kolem roku 1300 byl *zeman* (*zeměnin*, pl. *zeměné*, *zemané*) názvem pro domácí českou usedlou šlechtu. Zároveň od počátku 14. století to bylo označení pro pozemšťana, toho, kdo žije na zemi

²¹ MACEK, Šlechta, s. 56.

²² Slova a dějiny, s. 141.

²³ Panoš byl zprvu prostý sluha, později vojenský pomocník pána a až později v letech 1380-1410 ztrácí původní služebné postavení a označuje člena nižší šlechty. Jde pouze o drobného šlechtice bez rytířské hodnosti, dávné urozenosti a velké politicko-vojenské moci. V listinách se panoš pojí s adjektivem *slovutný* (*famosus*). Naproti tomu rytíř patřil k vyššímu stupni nižší šlechty. Ale zároveň je i souhrnným označením pro celou nižší šlechtu – rytířský stav; podrobněji Slova a dějiny s.142; POLÍVKA, Mikuláš z Husí, s. 15.

²⁴ MACEK, Šlechta, s. 65.

²⁵ Více k pojetí ideálu rytíře J. MACEK, Jagellonský věk v českých zemích II., Praha 2003. s. 376-384.

²⁶ Slova a dějiny s. 141; MACEK, Jagellonský věk, s.374.

²⁷ MACEK, Šlechta, s. 56.

(a ne na nebesích), ale také pro toho, kdo žije pospolitě s ostatními na určitém území.²⁸ V 15. století se zeman obvykle objevuje jako drobná šlechta na venkově, která je samostatná (na rozdíl od panošů) a nemá rytířské hodnosti.²⁹ Majetkem i urozeností stojí níže než rytíři.

Slovo *vладыka* je starobylé označení, které pravděpodobně odkazuje až k praslovanskému základu. S tímto slovem se setkáváme v latinských textech listin již od 2. poloviny 13. století ve tvarech *wladicones*, *bladicones*, *wladikones*. Slovanský základ je evidentní a tento termín asi nejlépe odpovídá poslání těchto osob.³⁰ V listinách bývají vladykové vzpomenu ti hned za panovníkem a pány. Josef Macek je ve svém díle charakterizuje jako členy skupiny svobodného obyvatelstva, jenž nepatří ke členům knížecích a královských družin, nejsou ve služebném poměru (jako například nápravníci³¹), ovládají poddané, své uplatnění mají i ve vojenství a možná i v soudní správě na nižší úrovni, ale mocensky ani majetkem nedosahují stejné úrovně jako *pán*. Jádro slova *vладыka* je *vláda*.³² Byli to lidé, kteří drželi na počátku středověku vojenskou nebo veřejnou moc a ovládali určitou část země. Nebylo možné pro ně použít slova *militēs* ani *clientes*, a proto i latina musela přejmout slovanský výraz *wladicones*.³³ Ve 14. století se označení *wladicones* vztahuje na ty, kteří jsou osobně svobodní, mají pozemky, jsou usedlí na dvoře nebo na statku, ale majetkem ani urozeností nedosahují na pány a patří tedy mezi nižší šlechtu, ale jsou aktivní i v zemském právu. Podle Macka existuje ještě jeden význam slova *vладыka*, doložený u Dalimila. Slovo *vладыkové* podle něj označuje souhrn vlastníků pozemků celkově, tedy by se vztahovalo na celou šlechtu, světskou vrchnost, která ovládá své poddané. Zahrnuje tedy šlechtu jako celou sociální skupinu. V první polovině 14. století může být opět *wladicones* označena nižší šlechta, jak je tomu například v kronice Beneše Krabice z Weitmile. Jde opět o opak slova *pán*, a to jak v pramenech právní povahy, tak i náboženských textech a kronikách.

²⁸ Slova a dějiny s. 142.

²⁹ Slova a dějiny s. 143.

³⁰ MACEK, Šlechta, s. 68.

³¹ Ve 14. století často vrchnost poskytovala *nápravu* (náhradu) za službunešlechticům, zámožným sedlákům či rychtářům tím, že jim propůjčila pozemky, nebo jiné nemovitosti a za to vyžadovala vojenskou službu. *Nápravník* byl tedy obvykle šlechtic, který držel nemovitost nebo jinou výhodu, za službu pánovi. Byl na nižším stupni než *man*, nepodléhal lennímu právu a manským soudům. Rozdíl mezi *manem* a *nápravníkem* není příliš velký a často docházelo k záměně. Přesto ve výčtu členů středověké společnosti stáli vždy za *zemany*, *panoši* a *many*. (Slova a dějiny, s.147)

³² Slova a dějiny s. 143.

³³ Podrobněji o tom MACEK, Šlechta, s. 68-90.

Určitý latinský ekvivalent pro vladyky lze nalézt u Klareta v Glosáři (14. stol.), kde uvádí termín *proceres*. V některých pramenech je vladyka stavěn na roveň *rytíři*, v jiných (Tomáš z Štítného) je *rytíř* postaven nad *vladyku*.³⁴ Ale vzhledem k nepříznivým podmínkám a stálému chudnutí se vladykové postupně dostávali do podřízeného postavení.

Ve Vladislavském zřízení zemském je vladyka nejčastějším označením celku nižší šlechty. Slovo *nevladyka* naopak označuje neurozeného, nešlechtice, který je sice usazený, ale nemá urozené předky. Dalšími možnými výrazy pro vladyku jsou *equestris* nebo sousloví *ex equestri ordine*, proto je někdy pro vladyky také synonymum *rytieřstvo*. Obecně se dá říci, že v královské kanceláři se častěji objevuje termín *vladyka*, ale ve šlechtických kancelářích je populárnější termín *rytieř*.

³⁴ MACEK, Šlechta, s. 73.

4. Dvorské úřady

Ve spojitosti se šlechtici se občas objevují názvy dvorských úřadů (*dignitates*).³⁵ V kronikách to není tolik patrné, ale přesto je možné na ně narazit. Úředník (*beneficiarius, officialis, suppanus, ministerialis*) byl ke knížeti připoután právě svým úřadem, ze kterého mu plynuly určité výhody a majetky. Tento vývoj je sledovatelný od 11. století. Úřady mohly být svěřeny i členovi knížecího rodu, aby ho blíže připoutaly k osobě panovníka, ale většinou se jedná o příslušníky vyšší, méně často i nižší, vrstvy. Lze jmenovat úřad *palácového správce (comes palatinus)*, jehož obdobou by byla pozice falckrabího v říši, nebo *mečníka (ensifer)*. Ve 12. století se objevují další úřady jako je *stolník (dapifer)*, *číšník (pincerna)*, *lovčí (venator)*, který měl na starosti lesy, a nejdůležitějším úřadem byl *maršálek (marschalcus, agazo)*, správce knížecích stájí. Druhou skupinou úřadů byly úřady se správním významem. Ty postupně získávají i větší důležitost. V první řadě sem patří komorník (*camerarius*), který se poprvé objevuje v polovině 12. století. Nejprve se staral o knížete, jeho šaty, skvosty, peníze, ale později se stal správcem knížecí komory (*camera ducis*) jako souhrnu finančních důchodů panovníka a do jeho pravomoci spadal také soud.³⁶ Následně se objevuje i termín *summus camerarius*. Dalším úřadem je *dvorský sudí (summus iudex, iudex curie)*, který zastupoval osobu knížete v soudnictví. Důležitou roli měl i *kancléř (cancellarius ducis)*, který jako jediný z úředníků musel být gramotný a musel ovládat latinu. Proto byla v tomto úřadu vždy duchovní osoba. *Kancléř* byl rádcem a důvěrníkem panovníka.

Další úřady respektive spíše dvorské služby byly *kuchař, sklepník (cellerarius), sluhové, pěvci, lékaři* či *almužníci*.

Specifickou roli hraje kastelánství, kdy *kastelán, hradecký správce (comes, castellanus burgravius, prefectus, senior in urbe)* měl na starosti správu hradu a jeho okolí. Tento úřad souvisí se vznikem tzv. hradecké soustavy. Kastelán měl pravomoci jak vojenské, tak správní a soudní.³⁷ Po zániku jednotlivých kastelání hrady spravovali *purkrabí (burgravi, castellani, villici)* dosazení majitelem hradu (panovníkem nebo i šlechticem). I purkrabí měli správní a soudní pravomoci. Specifický vývoj zaznamenalo purkrabství Pražského hradu. Pražskému purkrabímu náležela správa a soudnictví v obvodu Hradu, postupně se stával zástupcem krále pro vojenské záležitosti celé země

³⁵Podrobněji k dvorským úřadům srovnej Jan JANÁK-Zdeňka HLEDÍKOVÁ-Jan DOBEŠ, Dějiny správy v Českých zemích, Praha 2005, s. 34-36.

³⁶Dějiny správy, s. 35.

³⁷Dějiny správy s. 36.

a staral se o ochranu míru a pořádku v zemi. Následně převzal i výkonnou moc dvorského a později i zemského soudu. Novým úřadem ve 13. století byl hofmistr (*magister curie*). Vznik tohoto úřadu souvisí patrně s velkým nárůstem dvora. Naproti tomu staré úřady se stávají již pouze čestnými, a uplatnění mají především v rámci slavností dvorského ceremoniálu. Navíc se stávají dědičnými v držení určitých rodů: *stolník* patřil rodu Zajíců z Házmburka, *číšník* byl dědičný u Vartenberků a *maršálek* byl již od roku 1308 spojen s rodem z Lipé.³⁸

³⁸ Dějiny správy s. 48.

5. Panovník jako ideální rytíř

Panovník vždy představoval ideální vzor, ideál šlechtice i rytíře. V kronikách i další literatuře jde o jistou stylizaci, ideál se s realitou prolíná zřídka, ale panovník by se ideálu rytíře měl blížit nejvíce.³⁹ Důležitou roli měla již rytířská výchova, o které se dozvídáme z pramenů daleko častěji v panovnické dynastii než u šlechty. Toto lze dobře ilustrovat jak na příkladu Jana Lucemburského, tak u jeho syna Karla IV., který byl dán na výchovu na francouzský dvůr a později byl pasován na rytíře. Naproti tomu Václavu IV. se rytířské výchovy nedostalo, byl vychován přímo k tomu, aby převzal císařský trůn.⁴⁰

Rytířská výchova spočívala v umění boje, střelby, jízdy, lovu a v dalších dovednostech. Panovník byl nejen vzorem rytířství, ale také především on směl pasovat muže do rytířského stavu, tím si k sobě rytíře připoutával. Kromě pasování mohl panovník i povyšovat do šlechtického stavu, čehož využíval pro své politické cíle. Jedním ze způsobů, jak prokázat rytířské ctnosti, byla účast na křížových výpravách. Tato myšlenka byla přítomna až do 14. století. Křížové výpravy vedené Janem Lucemburským směřovaly do Pruska, ale Karel IV. křížové výpravy nevyhledával. Rytířská kultura také předpokládala účast panovníka na turnajích⁴¹ a dalších událostech veřejného života, což je také velmi podstatná a sledovaná oblast činnosti panovníka - jde o jeho sebereprezentaci. Tato aktivita může být ovšem v kronikách i kritizována jako například u Jana Lucemburského, který se jí podle kronikářů věnoval na úkor svých vladařských povinností.

Na postavě panovníka lze ukázat ideální ctnosti, v první řadě jsou to podle Iwańczaka ctnosti podmiňující postavení panovníka. Jde o čest, kdy panovník musí dodržet svůj slib, jinak ztratí své dobré jméno. Hodnocení je opět velmi závislé na pohledu konkrétního kronikáře- co ohodnotí kladně a co podle něj bude nespravedlivé. Čest nelze přepočítat na majetek, na žádné statky a cílem panovníka by mělo být mít jí dostatek a svůj dobytý majetek rozdat svým věrným. Důležitou roli v hodnocení panovníka samozřejmě hraje i osobní odvaha a udatnost na bitevním poli, i když v pozdním středověku již panovníci představují spíše vojevůdce než aktivního bojovníka. Postupem času vyzdvihovaná statečnost vystřídá vzdělanost, kdy je ctěný *rex litteratus*, jehož projevem má být vzdělání, podpora umění a literatury. Statečnost

³⁹ Více se ideálem panovníka zabýval W. IWANCZAK, Po stopách rytířských příběhů. Rytířský ideál v českém písemnictví 14. století., Praha 2001, s. 50.

⁴⁰ IWANCZAK, Po stopách rytířských příběhů, s. 51.

⁴¹ K turnajům viz. D. DVORÁČKOVÁ-MALÁ – J. ZELENKA, Curia ducis, curia regis, s.209-222.

vládce již není stavěna na první místo, místo toho má být především moudrý. Tato tendence vrcholí v renesanci. Dalším klasickým požadavkem na panovníka, ale i šlechtickou elitu, je štědrost. Akt darování je důležitým činem, probíhá jak mezi panovníkem a jeho vazaly, tak mezi elitou (světskou i církevní) a Bohem. V dané problematice nás ovšem zajímá jen obdarování vazalů pánem. Pán musí prokázat svou štědrost obdarováním za zásluhy, rozdělením válečné kořisti mezi své věrné. Pro sebe by si panovník měl ponechat jen slávu a rytířskou čest.⁴² Tato štědrost se blíží rozhazovačnosti, týká se především podpory umělců, minnesängřů na panovnickém nebo šlechtickém dvoře. Na druhou stranu ve 14. století se také jako ctnost, nebo alespoň chvályhodná vlastnost panovníka jeví spořivost nebo šetrnost, která je chválena například u Karla IV.

Dalším charakteristickým rysem rytíře, obzvláště panovníka, je na jedné straně msta v odůvodněném případě, nebo také na druhé straně velkorysé, shovívavé odpuštění z pozice moci.

Stále častěji v pramenech vystupuje panovník moudrý a vzdělaný, kromě přímočaré statečnosti je také oceňován důvtip a využití lsti. Typickým příkladem bylo chování Karla IV., který několikrát uspěl díky lstem, ale zároveň se nezpronevěřil rytířským ctnostem.⁴³ U panovníka je často zdůrazňován jeho sakrální charakter, který souvisí s pomazáním, nejlepším příkladem je korunovační obřad, který je vlastní jen panovníkovi, ne šlechtě.

⁴² IWANCZAK, Po stopách rytířských příběhů, s. 65.

⁴³ IWANCZAK, Po stopách rytířských příběhů, s. 67.

6. Kroniky

Pohled na šlechtice, jeho chování a vystupování se mění v čase i místě. To se projevuje pochopitelně i v kronikách. Dalším faktorem určujícím vyznění kroniky je také záměr autora. Většina kronik byla napsána buď klerikem nebo někým, kdo měl k církevnímu prostředí blízko. Z toho také vyplývá často kritický pohled na šlechtu, rytíře a dvorskou kulturu jako něco špatného, cizího. Postavení šlechty v kronikách se řídí i tím, komu je kronika určena a za jakým cílem byla vytvořena. Například kroniky psané na objednávku Karla IV., jako je Pulkava, Beneš Krabice, Marignola, František Pražský a Neplach se zabývají především nejvyššími vrstvami, sledují jednání krále, knížat a vysokých církevních představitelů. Snaží se nahlédnout do nejvyšší politiky. Šlechta je v jejich dílech zmiňovaná okrajově, obvykle bez nějakého výrazného hodnocení, jen že někde byla, nebo něco udělala. Poměrně často je zmiňovaná v souvislosti se zradou svého pána. Úplně odlišný je pohled tzv. Dalimila, který se naopak ve svém díle šlechtě věnuje podrobně a obhajuje její jednání. Je proto pravděpodobné, že kronikářem nebyl v tomto případě duchovní.⁴⁴ V literárním diskursu každého autora se výrazně odráží jeho zájem. Většina kronik je silně tendenčních, kronikáři zamlčují řadu nevhodných témat, popřípadě zdůrazní jiná. Většina kronikářů lucemburské epochy se věnuje době současné nebo nedávno minulé. Jde obvykle tedy o informace, které získali přímo, nebo je měli z doslechu. I to ovlivňuje vyznění kroniky.

Dalšími faktory, které ovlivňují podobu kroniky, je dosažené vzdělání autora i to, k jakým pramenům měl při studiu i později při psaní kroniky přístup. V případě církevních autorů mohl být informační zdroj značně rozsáhlý.⁴⁵

⁴⁴ MACEK, Šlechta, s. 10; existuje mnoho teorií o Dalimilově původu, například EDEL, Tomáš. Příběh johanitského komtura řečeného Dalimil : kapitola z dějin české politiky. Praha 2000.

7. Staročeská kronika tak řečeného Dalimila

Tzv. Dalimilova kronika je nejvýznamnějším dílem staročeské literatury. Zásadní význam má pro poznání soudobé politické situace, jde o výjimečný pohled šlechty na politické dění. Kronika je adresována panovníkovi, v první řadě Janu Lucemburskému. Pozdější aktualizace kroniky vycházely ze situace za vlády Karla IV. a Václava IV. Na rozdíl od jiných staročeských děl (jako je například *Alexandreida*) je Dalimilova kronika dochována v úplnosti.

Autor tzv. Dalimilovy kroniky je neznámý. Byla připisána Dalimilovi Mezeříčskému, který měl být podle Václava Hájka z Libočan boleslavským kanovníkem. Jeho autorství kroniky zpochybnil především Josef Dobrovský. František Palacký navrhl ponechat kronice toto označení, které se již vžilo.

Informací o autorovi je velmi málo, jen to, co zmínil v kronice. Byl při nepokojích za vlády Oty Braniborského v letech 1279-1283 a v roce 1310 pobýval v Praze a sledoval boj Korutanců a Míšeňských proti Pražanům. Kronikář byl vzdělaný člověk, který uměl latinsky a německy a znal řadu pověstí a legend jak antických, tak středověkých. V roce 1314, kdy končí kronika, byl zřejmě již starším člověkem, který odsuzoval novoty v podobě turnajů a rytířské kultury celkově. Jeho blízký vztah k šlechtickým rodům je evidentní, vyzná se v jejich historii a i v erbovních pověstech. Nejspíš patřil mezi nižší šlechtu, o neurozených a měšťanech se vyjadřuje značně nadřazeně. Není známo jeho stáří, jen přibližné datum úmrtí někdy po roce 1314. Jedna z mála jistých věcí je, že autor byl Čech. Zájmy národa kladl i nad zájmy své společenské vrstvy.⁴⁶

Názorů na původ a osobu autora existuje mnoho.⁴⁷

Dalimil v předmluvě jmenuje pět kronik, ze kterých vychází, jsou to kroniky: boleslavská, pražská, břevnovská, opatovická a vyšehradská. Později v textu ještě zmiňuje kroniku německou a moravskou. Lze mezi nimi identifikovat Kosmu, svatováclavské legendy *Oriente iam sole*, hlavním pramenem pro kronikáře byla ovšem tradice a ústní podání, kterým vděčíme za konkrétní jména. Ale kronikář zde nerozlišuje legendy a skutečnou historii, je možné, že některé Dalimilovy výklady o původu erbů jsou smyšlené nebo velmi výrazně dotvořené. Po roce 1125, kdy končí Kosmova

⁴⁶ Staročeská kronika tak řečeného Dalimila : vydání textu a veškerého textového materiálu / k vydání připravili Jiří Daňhelka ... [et al.], Praha 1988, s. 193.

⁴⁷ Úvahy o autorství kroniky shrnula Marie Bláhová, *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila – V kontextu středověké historiografie latinského kulturního okruhu a její pramenná hodnota* (3), Marie Bláhová (ed.), Praha 1995; další teorii o autorovi rozvinul T. EDEL, *Příběh johanitského komtura řečeného Dalimil*, Praha 2000.

kronika, je Dalimilovo vyprávění ještě nepřesnější, ztrácí orientaci v pořadí panovníků i biskupů. Zhruba od 70. let 13. století zřejmě vychází z vlastních zkušeností a nepřesností tedy ubývá, ale vyprávění je tendenčně protiněmecky zabarveno.⁴⁸

Po roce 1314 bylo napsáno několik dodatků k Dalimilově kronice, které se nacházejí v některých rukopisech. Byly sepsány zřejmě několika autory. Poslední zápis, žalozpěv nad smrtí Viléma Zajíce z Valdeka (1319) byl zřejmě složen krátce po Zajícově smrti.

Šlechta v Dalimilově kronice hraje stěžejní roli, velmi často je hájena i proti králi. Dalimil si zakládá na její tradici. Důležitost dědičnosti a role předků je zdůrazněna již v předmluvě kroniky.

*„Mnozí pověsti hledají,
v tom múdrě a dvorně činie,
ale že své země netbají,
tiem svůj rod sprostenstvím vinie.
Nebo ež by se do nich které cti nadieli,
své země by skutky jměli,
z nichž by svůj rod vešken zvěděli,
a odkud by přišli, věděli.“⁴⁹*

První zmínka o šlechtě, respektive o zemanech se také týká Libušina soudu.

*„Zeměné to uslyševše
své se hospodě nasmievše.“⁵⁰*

Pán ve významu vládce, někdo, komu podléhají, se zde označuje jako *hospoda*. To lze ukázat i na tom, že zemané prohlásili „*chcem mužě za hospodu mieti*“⁵¹ V Dalimilově textu se současně objevuje také termín pán. Přemysl „*pánov prosě podlé sebe siesti. Páni se počěchu shlédati...*“⁵² Pro Dalimila byli poslové k Přemyslovi urozeného rodu, byli to *páni*. Je zde vidět od samého počátku jejich podřadné postavení vůči knížeti. Jejich nemoudré počínání ilustruje dívčí válka, kdy páni neposlechli moudré rady svého knížete a podcenili nebezpečí přicházející od žen a bezhlavě vyrazili

⁴⁸ Kronika tak řečeného Dalimila, ze staročeského originálu přeložila Marie Krčmová, přebásnila Hana Vrbová, Praha 1977, s. 196.

⁴⁹ Staročeská kronika tak řečeného Dalimila : vydání textu a veškerého textového materiálu / k vydání připravili Jiří Daňhelka ... [et al.], Praha 1988, s. 83.

⁵⁰ Dalimil I., s. 118.

⁵¹ Dalimil I., s. 119.

⁵² Dalimil I., s. 139.

do boje proti nim. Možná lze hledat jistou kritiku mužů a vyzdvižení charakteru žen ve verších:

*„Vlasta jim [ženám] da v pití smieru,
aby tlustosti zbyly,
čerstvy a múdry byly.“⁵³*

Mohl by to být odkaz na jisté problémy, které paní měli. Zajímavý je i cíl snažení žen:

*„Budem sobě mužě voliti,
kdy chtiece budemy jě bítí.
Budem jako amazovské panie.
Ty sú poručily mužóm oránie
a samy zemí vládnú.“⁵⁴*

Celá hierarchie, celý systém středověké společnosti, je zde otočena, místo pánů mají vládnout paní. Otázkou je, zda-li titul paní je zde odvozen od pána jako paní = pánova žena, nebo spíše souvisí s postavením pána.

Jedním z konkrétně jmenovaných pánu je Ctirad, který je zrazen Šárkou. Šárka sama o sobě prohlásila: *Vecě: „Jsem z Oskořína dci toho pána“⁵⁵*

Další zajímavou postavou je Styr, u něj sice není jasně řečeno, že se jedná o šlechtice, ale lze to předpokládat na základě jeho charakteristiky, ve které se objevují hlavní vlastnosti ideálního šlechtice jako je udatnost a moudrost.

*„Pozvav Styra, mužě udatného
a v radě člověka múdrého,
s tiem sě počě kněz raditi.“⁵⁶*

I to, že mu bude po jeho smrti vystavěna velká mohyla na místě boje, svědčí o jeho vysokém postavení. Je zde zdůrazněna i role cti.

*„Znamenajte, kaký byl to lid,
že nebyl v nich nynějšieho lidu blud,
již netbají, by čest u měšě byla,
by sě jemu jedno dědina plodila.
Ale oni nic o sboží netbáchu,
jedno jmene dobrého hledáchu.“⁵⁷*

⁵³ Dalimil I., s. 172.

⁵⁴ Dalimil I., s. 179.

⁵⁵ Dalimil I., s. 218.

⁵⁶ Dalimil I., s. 260.

Možná lze hledat ranou šlechtu v kmetech, na které bylo běžné obracet se pro radu. Jejich rada, výrok, byl zásadní pro státní politiku.

*„Drahomír se v syna uváza
a na kmetech práva potáza,
komu by bylo zemi oprávněti,
doňadž by kněz nemohl sobě rady dáti.
Když se kmetie potázachu
a jieť to za právo dachu,
aby svého syna chovala
a dotud zemi opravovala.“⁵⁸*

Postavení kmetů je dáno věkem a moudrostí, bohužel kronika o nich více informací neposkytuje.

Již v souvislosti s nejstaršími dějinami se objevil pojem *panoš*. Byl jím jako první označen služebník Podiven.

*„Panoše jeden před ním léháše,
ale tomu škorně szujě utieráše.
Tomu komorníku Podiven jmě bieše,
ten v náboženství kněžě tepieše.“⁵⁹*

Úryvek ilustruje povinnosti panoše, který s panovníkem uléhá, stará se o jeho majetek (zde boty) a navíc ho ještě podporuje v jeho náboženském přesvědčení. Otázka druhá je, do jaké společenské vrstvy patřil Podiven, ale podle termínu *panoš* by to měl být nižší šlechtic.

Moc knížete nad pány a zemany jasně ukazuje situace, kdy Boleslav chce stavět kamenný hrad. Ani Dalimil tuto příhodu nevynechává. Kníže okamžitě dokázal potlačit jakýkoli náznak odporu, šlechta je mu plně podřízena.

*„Pak kněz Boleslav káza zemanóm u Boleslavi město zdíti,
o to se zeměné jechu raditi.
Po řečníku knězi v tom odpověděchu
a toho učiniti nerodichu.
Kněz povědě jich řečníku:*

⁵⁷ Dalimil I., s. 260.

⁵⁸ Dalimil I., s. 342.

⁵⁹ Dalimil I., s. 343.

*„Běda tobě, můj starý vinníku!“
Sám jemu inhed stě hlavu
i vrže za sě tak krvavu.
Vskočiv na peň, jě sě mluviti:
„Kto mi sě chce protiviti?“
Páni sě knězi pokořichu
a Boleslav zdí ohradichu.“⁶⁰*

Stejně jako v jiných kronikách i u Dalimila je velká pozornost věnována rodu Vršovců a jejich osudům. Dalimil je charakterizuje takto:

*„V tu dobu Vršovci najmocnější biechu,
Kochana mezi sobú za starostu jmiechu.
Tehdy, když Mezku sílna v zemi uzřěchu,
nemúdrú velmi radu vzěchu
řkúc: „Dohubimy kniežecí plod!
Tiem činem bude náš slovuten rod.
Budem kniežaty jako v šachy hráti
a ot každého budem dary bráti.
Cizí kněz bude sě nás báti:
nebo, chcme li, můžem z sebe knězě dáti,
nebo, chcemy li, můžem bez knězě býti.
Pro to nedajmy kniežeciemu plemeni vzníti!“⁶¹*

Máme zde před sebou velmi silný a významný rod, který je podle Dalimila přesvědčen o tom, že je schopen existovat bez centrální moci.⁶² Proto si Vršovci troufli zaútočit i na knížete Jaromíra, přivázat ho ke stromu a střílet po něm šípy. Zachraňuje ho jeho lovec Hovora, který „*hospodě věren bieše*“⁶³ dojde do města pro pomoc, i když tím riskuje svůj život. A Dalimil ihned dodává poznámku o následné odměně.

„Páni Hovořě z viery děkovachu

⁶⁰ Dalimil I., s. 371.

⁶¹ Dalimil I., s. 421.

⁶² Dalimil jejich moc ještě více nadsadil oproti Kosmovi, který událost tolik nerozvíjí. U Dalimila se Vršovci cítí nalitok silnými, aby byli schopni dosazovat na trůn, koho uznají za vhodné. Popis události působí, jako že žádný jiný rod v království jim není schopen konkurovat, že jsou na stejné úrovni jako císař, který jako jediný má oprávnění určit, kdo má nastoupit na český trůn. Kosmova kronika česká s. 57.

⁶³ Dalimil I., s. 421.

a pod Velezí bliz ves jemu k dědině dachu. ⁶⁴

Ani to nestačilo Vršovcům a vzápětí, jak líčí Dalimil, Vršovec Kochan dál strojí úklady:

„Kochan zbyv v tu hodinu,

obráti na kněžě vši vinu

řka: „On je zradil bratra i otcě svého,

ot nás věrných dostožen jest všeho zlého.“

I nalezte tu radu,

aby činili mezi kniežaty svádu,

řka: „Budú ny za lidi jmieti

a naše kniežata, ač budú chtieti,

nemoci budú nem nic sdieti. ⁶⁵

Kochan pokračoval se své snaze i nadále a jeho zrada vyvrcholí vraždou.

„Kochana tato řeč dojde,

vzem oščěp, pod chyšku vjide.

I jě sě kněžě Jaromíra střieci.

A když sěde na potřebněj věci,

hanebně prokla věrného,

kněžě Jaromíra ctného. ⁶⁶

Ale spravedlnost na sebe nenechala čekat, a když kníže Oldřich nakonec prohlédl zrádné rady Vršovců, okamžitě následoval trest:

„Kněz Oldřich, rozpomanuv sě na smrt bratra svého

a poznav lest Kochana nevěrného,

vece mu: „Tys mě zbavil bratrcě mého,

já tě zbavím života tvého.“

Vyřězav jemu jazyk, káza mu oči vylúpiti

a za živa káza mu třěva vyvláčiti.

Vršovci to vidiechu

i přimluviti sě nesmiechu.

Kochan, kdy okolo sochy chodieše

a sám z sebe třěva točieše,

na svůj rod počě túžiti

⁶⁴ Dalimil I., s. 423.

⁶⁵ Dalimil I., s. 438.

⁶⁶ Dalimil I., s. 447.

a lidem tako mluvíti:

*„Neufaj ijeden do rodu velikého
ani do smysla hlubokého.*

*Kněz v svéj zemi po nenáhlu vše uchodi,
má mi zlob právě toho dohodi.*

*Mniech ztepa všě kniežata,
protož mi dána zlá otplata.“⁶⁷*

Přesto Vršovci pokračují ve snaze o likvidaci knížecího rodu. Konkrétně v čele nyní stojí Božej a Mutina, ti se spojili s Němcem Lorkem, který knížete Břetislava II. zastřelil.

*„Tehdy Božěj a Mutyně, Vršovci,
svých kniežat praví vražedníci,
jesta se o tom mysliti,
kako by mohla kniežecí plod zatratiti.“*

...

*„Ten [Lork] ot kněžě mnoho sbožie jmieše
a tomu kněz velmi věřieše.“⁶⁸*

Je zvláštní, že přes veškeré jejich zrady kníže Svatopluk svěřil Mutinovi a Božejovi zem do správy (za starostu) během svého tažení do Uher. Ti ale jako správní zrádci povolali z Polska Bořivoje, Svatoplukova bratrance. Po svém návratu v roce 1108 Svatopluk zúčtuje s Vršovci a pokusí se je opět vyvraždit. Vršovci jsou loveni jako zvěř. Svatoplukovi lidé zabíjejí i děti.

*„Dva syny ovšem krásná Božějova u Pražě biešta,
ta se tu žákovstvu učiešta.*

*Kat jě vzem pod paží, na tržišče nesieše
a bradatici v družiej rucě držieše.*

*Pacholičky žalostivě plakášta
a „Matko, pomoz, matko, pomoz!“ volášta.*

*Kat, vzved jima bradu, jako bravu
stě krásnýma děřátkoma hlavu.“⁶⁹*

⁶⁷ Dalimil I., s. 489.

⁶⁸ Dalimil II., s. 32.

⁶⁹ Dalimil II., s. 60.

Vršovci se objeví ještě znovu na scéně, když kníže Bedřich (1141-1189) táhne na Moravu. Vzhledem k nedostatku lidí omilostní i Vršovce. Aby ovšem nezapomněli na svou vinu, dostnou výmluvný erb.

*„Ale by svú hlavu jměli na paměti,
káza jim na ščítě bradatici nositi.“⁷⁰*

Další konkrétní šlechtickou postavou v Dalimilově kronice je Prkoš z Bíliny, kterého pošle kníže Břetislav I. do boje proti císaři Jindřichu III. Na něm lze ukázat chování dalšího knížecího zrádce z řad šlechty.

*„I káza Prkošovi z Bieliny na Sasy jěti
a jednoho slova boj s nimi vzieti
řka: „Nedaj sě jim s ciesařem snieti!
Ztratíš li co, nedámť v ničemž škody jmieti.
Nehlédaj před bojem na mnoho neb na málo,
často nad mnohem málo lidí čest vzalo.*

...

*Dobrý rytieři, strěž sě jmene zlého,
dražšiehoť nic nenie jmene dobrého.
Doňadž jsem živ, chci tě s tvým rodem ploditi.
Jdiž s bohem, ten rač s tobú býti!“
Vyprovodiv Prkošě, na ciesařě jide.“⁷¹*

Břetislav sice vyhrává, ale nakonec zjistí, že Prkoš zradil, a neváhá a okamžitě ho přísně potrestá.

*„Ale Prkoš nechtěl Sasicón utkati
i dal sě jim byl po zemi túlati.
Každému sě nevěra zdieše,
že saská vévoda, žha zemi, Prkošovi neškodieše.
Vrátiv sě kněz, káza Prkošovi oči vynieti
a po tom rucě i nozě utieti,
že Sasicón nerodil utkati
i dal sě jim v zemi po vóli tkáti.“⁷²*

⁷⁰ Dalimil II., s. 240.

⁷¹ Dalimil I., s. 526.

⁷² Dalimil I., s. 527.

Je zajímavé, že někteří šlechtici, kteří jsou v jiných kronikách zachyceni velmi podrobně, u Dalimila jsou zmiňováni jen okrajově. Například Závišovi z Falkenštejna se věnuje jen velmi krátce a i jeho konec připomíná jen ve zkratce. Říká, že po návratu Václava

*„Tehdy Záviši pro máteř hlavu spudi
a jeho bratří z země vypudi.“⁷³*

Naproti tomu jako vzor rytíře Dalimil považuje například Viléma Zajíce z Valdeka.

*„Tehdy Vilém Zajiec srdcě udatného,
nelstivý prietel jazyka svého,
doby Křivokláta, hradu králového,
i zbavi ten vešken kraj plena švábového.“⁷⁴*

Šlechtická postava, která si dovoluje napomenout krále je Kojata. Chce dosadit na biskupský stolec Jaromíra Gebharta, zároveň je jeho řeč silně protiněmecky zabarvená. I on může být považován z Dalimilova hlediska za kladnou postavu, přestože kritizuje panovníka.

*„[Kojata] vecě: „Králi, rač svých zeman slovo slyšeti,
rač na svého bratra pomnieti!
Za diel jemu jest biskupstvo jmieti
a jemu slušie na tom stolci seděti.
Neslušiet', králi, tak bratra tupiti
aniť chcem biskupstva Němci postúpiti.“⁷⁵*

Šlechtic by měl stát za svým panovníkem a být mu věrný za každou cenu. Asi nejlepším příkladem může být chování pana Ojře z Friedberka, rytíře německého původu, který byl velmi oblíbený na dvoře Václava I. Hájil čest svého panovníka proti opatovi z Fuldy, který začal krále kritizovat.

*„[opat] řka: „Bych u tebe seděl bliže,
postavil bych tvój stolec níže.
Jměl by ve mně súsěda zlého,
neb z tebe učinil bych králíka malého.“
Ojieř host, když to uslyšě,*

⁷³ Dalimil II., s. 437.

⁷⁴ Dalimil II., s. 476.

⁷⁵ Dalimil I., s. 581.

přistúpi blíže a vzdyše.

Vzděv na ruku brněnú rukavici,

i puči opata po líci

řka: „Věz, pope, že s králem stojíš!

Proč svú řečí toliko strojíš?

Snad si jměl pěstúna zlého,

nenaučil tebe, kak rucě držěti u čstného.“⁷⁶

Hned v zápětí má mít král slyšení u císaře. Ale již předem se k němu dostávají informace o tom, že císař chce získat šest jeho měst a chystá lest. Proto s ním na slyšení jde opět věrný Ojír, který se nebojí postavit i císaři.

„Král před ciesaře v komnatu jide,

Ojieř násilím za králem v komnatu vnide.

Ten v králově krzně obinut meč nesieše

a tajně u sebe nóż jmějieše.

...

„Ciesaři, nebo tobě tuto zabitu býti,

nebo mě tuto ubezpečiti,

abych já z země a z města volně mohl vyníti

a po vůli do mé země jíti.“⁷⁷

Císař tak musel vyhovět všem jejich podmínkám. Ojír byl samozřejmě vyznamenán a obdržel za své služby panství Bílina. Ojířova věrnost Václavovi ho postavila dokonce proti císaři, bylo by asi těžké hledat lepší příklad ideálu rytíře. Vyznamenává se i Ojířův syn Vítek z Landštejna, který projevil svou odvahu při boji s Míšenskými

„Tu Vítek Ojieřovic hrdinsky sě jměl

a ten šlechtný rytieř prvý nepřátely projěl.

Ale již právě jat bieše,

by sě neopravil spieše.

Tu zabichu Tamýka, rytieře udatného,

a Čechy jechu Ajnštejněře, hrabí korutanského.

Tu pan Jan po nepřátelých z Strážě udatně jdieše

a ovšem po nich v hrad vendieše,

by byl s ním most u přiekop neletěl.“⁷⁸

⁷⁶ Dalimil II., s. 326.

⁷⁷ Dalimil II., s. 327.

Přesto v zápětí ovšem Ojře Dalimil kritizuje za jeho slabost pro turnaje, kterých se rád účastnil a dokonce to měl být on, kdo je do Čech přivezl. Turnaje jsou typickou činností rytířů. Ovšem Dalimil je kritizoval celkově.⁷⁹

*„Ojieř klánie a turnej do Čech přinese
a tiem chudobu v zemi vnese.
Od té doby jechu sě na turnejě jezdi
a neužitečné nrawy činiti.
Jechu sě dětinných rúch a krovón na koně krájěti,
aby sě dali v rozličném rúšě viděti.
Múdrí sě jim rúháchu,
že s nich drahé krovvy lotři trháchu.
A když budieše na užitečnú vojnu jěti,
nejmějiechu potřěby kde vzieti.
Žeť jsú někteří dobří turnejníci,
jižť jsú u boji praví špatníci.
Všěm turnejníkóm toho jmene nedávaji,
a však já jich dosti znaji.
Pravie, by nynější lepší byli.
By mi ciesařě třikrát pobili,
až by puol třetieho tisícě prstenón s zbitých rytieřón rúk sněli,
tehdy by v svéj řěči pravdu jměli.“⁸⁰*

Předmětem jeho kritiky je v první řadě finanční náročnost turnajů a v druhé to, že jejich účastníci jsou sice dobří v turnaji, ale již ne tolik na bitevním poli.

Milovníkem turnajových klání byl i pan Jan z Michalovic, který Čechy reprezentoval na řadě turnajů i v zahraničí.

*„Tehdy pan Jan z Michalovic, kóle po Rýnu, až do
Pařížě jide,
tu ctně právě klav, túž cestú se čstí do Čech i přijide.“⁸¹*

⁷⁸ Dalimil II., s. 531.

⁷⁹ K tomu: VANÍČEK, Vratislav, Sociální mentalita české šlechty: urozenost, rytířství, reprezentace. In: NODL, M.- WIHODA, M.: Šlechta, moc a reprezentace ve středověku, colloquia medievalia Pragensia 9, Filisofia, Praha 2007. s. 186.

⁸⁰ Dalimil II., s. 327.

⁸¹ Dalimil II., s. 437.

Jak se Dalimil blíží při líčení historických událostí do své současnosti, stále více se zabývá jednotlivými rody, které nabývají na síle, ale i výraznými jedinci. Často líčí jejich erbovní pověsti a zásluhy. Prvním takovým je rod z Růže.

*„Ot tohoto bojě Róžě nahoru pojide,
lěň mě mluviti, kako ten rod šlechtný vznide.“⁸²*

Udělení erbu je pro šlechtice důležitá věc, obvykle ho obdrží za zásluhy v boji. Jeden z takto oceněných šlechticů je Odolen z Chyše, který na sebe upozornil při dobývání Milána.

*neb Odolen z Chyš byl jim [Čechům] nalezl brod
a tiem sě vzmohl ten vešken rod.⁸³*

V souvislosti s dobýváním Milána se Dalimil zmiňuje i o erbu Poděbradských.

*„Poděbradščí, že prví na zed lésti směli,
pro to sú řebří ot kněžě na ščit přijeli.“⁸⁴*

Za odvahu a statečnost erb získává také Jetříšek Buškovic.

*„Mezi Čechy byl jeden jmenovaný,
jinoch dobrý a velmi kázaný.
Dětríšek Bučkovic to bieše,
mezi hrdinami jako tuří roh slovieše.
Ten byl někdy divokú svini za uši jal,
a pro to byl na ščité svini hlavu i přijal.“⁸⁵*

Dalším vyznamenaným bojovníkem byl Jiřík, Stankův syn, který vynikl v boji proti Uhrům. Ve statečném boji zemřel, ale jeho potomci směli nosit erb.

*„Kněz i mrtva Jiříka jě sě ctíti,
jeho dětem káza na ščité červené a bielé pruhy nositi,
nebo šlechtný Jiřík obersky byl přijímal,
kdež byl Uhřat dojímal.“⁸⁶*

O erbech se Dalimil v jiné souvislosti zmiňuje, když líčí, že kníže Bedřich během svého tažení na Moravu vybil dva moravské rody: „v zeleně ruka biela s róžkú zlatú a v zlatě panna s střělu rohatú“. Zde byl zničen i jeden český rod s erbem, ve kterém jsou „v

⁸² Dalimil II., s. 83.

⁸³ Dalimil I., s. 561.

⁸⁴ Dalimil I., s. 562.

⁸⁵ Dalimil II., s. 93.

⁸⁶ Dalimil II., s. 126.

zlatě dva kly na uhel červená ⁸⁷ Dalším šlechticem obdařeným erbem je statečný Chval: „*V tom boji mezi nejlepšími Chval bieše, ten na štítě ostrvu jmieše. A tu ostrva k jménu přijide, slušno by bylo slyšeti, kako ten rod najprvé vznide.*“ ⁸⁸

Podobně jako u Vršovců erb pana Vojslava připomíná provinění rodu a nemá příliš pozitivní vyznění.

„Sta sě, že pan Sdeslav [Vojslav], přišed k židóm, židovku podávi, pak žid, v dóm jej přilúdiv, do smrti jej zadávi.“ ⁸⁹

Následuje pogrom na Židy, který provedli Vojslavovi přátelé. Král Vojslava následně ovšem pronásledoval a část viníků utekla do ciziny. Nakonec jim král odpustil, ale jako připomínku na tento čin mají ve znaku: „*Ale že židy bítí směli, pro to sú koblúk židovský na štít vzěli.*“ ⁹⁰ Tato příhoda je zároveň ukázkou královské ochrany lidí, ze kterých má prospěch komora.

Naproti tomu jiní pánové získávali erb za zásluhy i v cizině od jiných panovníků, například české poselstvo dostalo erby od římského krále.

*„Tehdy sě sta krále říšského volenie,
pro to král posla tam tři pány neleně:
Hrona z Náchoda a Smila Zmetličského
a pana Jana Jablonského.
Hron tu byl v radě ze všie rady múdrějším nazván,
pro to jmu říšským králem černý lev na zlatém štítě dán.
Havel ratiščem doby polovičného
a pan Smil kláním doby za znamenie kapra červeného.*“ ⁹¹

Osud šlechticů je silně ovlivněn panovníkovou vůlí a ne vždy je panovníkova pozornost příjemná, své o tom věděl například i Beneda.

*„Na Míšni Beneda udatný bieše,
ten královy milosti nejmějieše.
Král Benedě káza za věrú k sobě přijíti
i počě s ním sám mluviti.
Zpomanuv král, že Beneda za věrú chtěl jej zabiti,*

⁸⁷ Dalimil II., s. 240.

⁸⁸ Dalimil II., s. 248.

⁸⁹ Dalimil II., s. 365.

⁹⁰ Dalimil II., s. 365.

⁹¹ Dalimil II., s. 365.

*i zamysli nevěřů nevěry posmtiti.
I potáza král jeho, co by mohl svým mečem sdieti.
Beneda vecě: „Chci jím dva žernovy přětieti.“
Div sě, ač je mohla ta řeč pravdů býti!
A snad sě chtěl pochlubiti.
Neb také mohla síla k meči přistúpiti,
ač by řeč i mohla pravdů býti,
jakž sě čte též o Rulantovi,
když sě stala škoda ot pohanów královi.
Nebo snad krále tú řeči chtěl uhroziti,
a pro to snad to i chtěl mluviti.
Král, jako chtě ohledati meč ot něho,
ohleduje meč, prokla třeva jeho.“⁹²*

O nelehkém údělu šlechticů-rádců svědčí také osud rádce Vratislava II. Zderada [*múdry pan*], který napomenul knížecího syna Břetislava, aby se nekoupal v říčce během ohrožení Němci. Břetislav opáčí: „*Nežij mne, všakt' mám svá léta, byl si vše své dny neudatný cketa*“⁹³ Přestože Zderad Břetislava zachrání před útokem Němců, je nakonec Břetislavem zabit.

Dalimil kritizuje velmi ostře své současníky, kteří podle jeho názoru ani zdaleka nedosahovali kvality svých předků. Bohužel nejsou k dispozici prameny, na jejichž základě by bylo možné určit proč, můžeme se domnívat, že buď byl kritický, neboť byl již starší. Nebo měl jiné postavení než zmiňovaní šlechtici.

*„Staří sě jechu doma jako vepři týti,
mladí počěchu s ohaři honiti.
Ot toho času šlechtici sě toho přijechu,
ješto holoty dřieve za úřad jmiechu.
Dřieve psy u vláščí dóm s holotami otlúčiechu
a sami čisty domy jmějiechu,
dřieve páni často sě sjezdiechu
a o čsti a o pokoji zemskému mluviechu,
dřieve lovci sami loviechu*

⁹² Dalimil I., s. 594.

⁹³ Dalimil I., s. 595.

*a páni k nim na čas sami přijediechu,
dřieve páni na řiji sě sjezdiechu
a v hromadě v utěšení přěbudiechu
a tu za obyčej v radě sediechu
a pokoj veliký zemi činiechu,
ale tehdy páni z sebe holoty zčinichu
a v jednom domu s ohaři vzbydliechu.
To sobě za čest a za kratochvíl přijechu,
že jedno vo ohařích vzmluviechu.
A pro to sě jechu v sboží chuditi
a pro psí smrad brzo mřieti.
Od té doby lid silný krátký věk jmieše
a nemocných v nohách mnoho bieše.
Dřieve, na vojnu jedúce, své země nehubiechu,
ale mezi nepřátely mečem dobudiechu,
až svú zemi zhubiechu.
Ale v tom dobře činiechu,
že zádušnieho nepleniechu.
Pak dřieve než na nepřátely vynědiechu,
až svú zemi zhubiechu.
Po tom některé vládyčie čstiechu,
ale zádušnie pusto položiechu.
A když na vojně medy vypiechu,
tehdy sě beze čsti vrátiechu.
Dřieve ve třech dnech na vojnu vstaniechu,
tehdy před čtvrtí léta na vojnu zapovědiechu.
Tak sě proměnicu
a tiem dobrého jmene zbychu.⁹⁴*

Kritizuje jejich pohodlí, lenost i změnu priorit, kdy soudobí šlechtici nejsou již tak schopní v boji a místo toho vyhledávají různé kratochvíle a hazard. Popis působí, že podle Dalimila jde o velmi citelný úpadek šlechty, který nezadržitelně pokračuje dál.

⁹⁴ Dalimil II., s. 284-285.

Kritika pánů se objevuje také přímo v kapitole nazvané O českých pánův zlých obyčejích

*„Pak se češčí páni zlých obyčejův přijechu,
za kratochvíl v kostky jhrajiechu.
Z něhož dřéve lotróm za zlé jmiechu,
toho se sami naši páni přijechu
řkúc: „To v jiných zemiech lotři činie
a velikým bláznovstvím se vinie.“
Obyčejě se zlého přijímáchu
a dobrého nic netbáchu.“*

Dále:

*„Tehdy se jechu bez popruhův kláti
a panny jim za dary počěchu chrústův sláti.
Jechu se cizím paním slúžiti.
Toho bieše viece, ale mrzí mě mluvíti.
Tak páni svú kratochvíl i jmiechu
a menší zemi hubiechu.
Měšťanům došla trpělivost a zajaly pány v Kutné Hoře:
Páni kostku, klánie plodiechu
a měščené s hostmi o nich se radiechu.
Neb měščené nesmějiechu nikam vyněti,
pro to jim nemohu déle hověti.
Pan Jindřich a pan Jan v Sedlci biešta,
Rémunt a Hynek u Pražě svú kratochvíl jmiešta.
Ty pány Horníci s měščany jednoho dne jechu
a životy jim otjieti inhed chtiechu.
Zatrest musí prvdat své dcery za pouhé chlapy:
Však za chlapie syny své dcery odati musichu,
ale však jim po tom jich děti vrátichu.
Neb dietky o rocě a málem stařějšie biechu
a šlechtné dietky u Horníkův zemřieti chtiechu.
A pro to jě i vrátichu*

*a také že prietelé za to mluviechu.*⁹⁵

Situace v království došla tedy tak daleko, že měšťané získali větší moc a byli schopni vysoké šlechtice zajmout a dokonce je přinutit provdat jejich dcery za obyčejné „*chlapie*“, ale jak příběh ukázal dál, tyto svazky nemohou fungovat.

Přesto je šlechta stále mocná. Vlastnictví hradů šlechtici je doloženo zřídka, jednou z výjimek je hrad Přimda, kterou našel a svému šlechtici daroval kníže Oldřich.
*„Pak kněz da hrad pánu, tomu Přiemu diechu,
pro to tomu hradu Přimda vzděchu.“*⁹⁶

I u Dalimila se objevuje stále teze, že šlechta (*zemané* a *páni*) má velký vliv na obsazení trůnu. Jejich podpora je k jeho získání nezbytná.

*„Zeměné poslachu po Bořivojě, knězě moravského,
po strýcě bratra knězě českého.
Toho sobě knězě zvolichu
a na kniežecí stolec jej vsadichu.“*⁹⁷

Navíc se šlechta postupně stává uzavřenou a sebevědomou vrstvou, o tom zase svědčí Dalimilovo líčení přístupu pánů k selské kněžně Boženě. Na povýšenost pánů odpovídá Oldřich obhajobou Boženy:

*„Páni jemu počěchu z toho za zlé jmieti,
kněz vecě: „Páni, račte slyšěti!
Z chlapov šlechtici bývají
a šlechtici často chlapy syny jmievají.
Nebo ostaralé stříebro šlechtu činí
a často šlechticě chudoba sprostenstvím viní.
Vyšli smy všichni z otcě jednoho
a ten sě čte šlechticem, jehož otec jměl stříebra mnoho.
A když jest tak šlechta s chlapstvem smiešena...“*⁹⁸

Celkově přání šlechty ohledně ideálního panovníka nejlépe vystihují rady, které Dalimil v poslední kapitole věnované nástupu jeho současníka Jana Lucemburského udílí novému panovníkovi. Jedna z nich zní:

*„Toho, bože, rač dlúho uzdraviti
i rač jeho, tvorče, naučiti,*

⁹⁵ Dalimil II., s. 501-502.

⁹⁶ Dalimil I., s. 464.

⁹⁷ Dalimil II., s. 41.

⁹⁸ Dalimil I., s. 493.

*aby miloval zemany
a v své radě měl české pány.
Nebo s těmi může čsti dojíti
a bez nich nemóž země upokojiti.
Nebo jemu zemanóm uvěřiti,
nebo se čstí z země jíti.
Pánóm razi múdru býti,
kdež mohúc, zemi pokoj činiti.* ⁹⁹

Jasně to vystihuje přání české šlechty, jak by měl vypadat ideální panovník a jak zřejmě právě teď nevypadá.

Spory ve vládnoucím knížecím rodě jsou časté, bývají podníceny i šlechtou, což také svědčí o jejím postavení. Například z rozbrojů mezi knížaty Vladislavem a Bořivojem byli obviněni páni. Za to pro ně následuje trest:

*„Mnohu pánóm káza hlavy stieti
a mnohu káza oči vynieti,
aby kniežatóm svým věrni byli
a v hromadu jich nevadili.* ¹⁰⁰

Boj Přemysla Otakara II. proti jeho otci Václavu I. je vylíčen samozřejmě i u Dalimila. Vina za vzpouru je opět připsána šlechticům, hlavní postavou je Ctibor, Moudrá hlava, a jeho syn Jaroš. Když se Přemysl otci vzdá, ten uspořádá na synovu počest hodokvas.

*„A když za stolem vesele sediechu
a sobú již bezpečni biechu,
král posla všem ryby bez hlav surové,
uzřevše to, sedu jako zmámení vlkové.
Kněžě stříbrnými okovami okovachu
a jiné všecky u věži umetachu.* ¹⁰¹

Ale šlechticové dopadli hůře, hlavní postavy vzpoury byly popraveny.

*„Kráľ káza Čstiborovi na Petříně hlavu strčiti
a jeho syna Jarošě na kolo vzbíti.* ¹⁰²

⁹⁹ Dalimil II., s. 541.

¹⁰⁰ Dalimil II., s. 91.

¹⁰¹ Dalimil II., s. 346.

¹⁰² Dalimil II., s. 347.

Role české šlechty a její vliv je zřejmý v době vlády Přemysla Otakara II., kdy panovník dopřává více Němcům a zanedbává potřeby české šlechty. Dochází k velkým rozporům mezi Přemyslem Otakarem II. a jeho šlechtou.

*„Po tom král počě o svých netbati,
města i vsi počě Němcóm dávati.
Němcóv jě zdí hraditi
a pánóm počě násilé činiti.
Své vladařě na Vítkovicě spusti
a násilé jiným pánóm činiti přěpusti.
Pro to sě páni někteří rozhněvachu.“¹⁰³*

A tak česká šlechta posílá pro římského krále Rudolfa I. Habsburského. Přesto král Přemysl dál českou šlechtu utiskuje. Dalimil vyjmenovává postižené jednotlivce i celé rody.

*„Záviši, vybraného rytieře z Meziříčie, z země vypudi,
Vítkovicě s úस्कého hradišče spudi.
Budějovicě otjě Čiečovi,
Poděbrady Vilémovi.
Kladsko otjě Zvieřetičským
a Lúně Žirotínským.
Jiným pánóm otjě mnoho jiného,
a čině jim mnoho zlého.
Pana Benešě káza u věži užéci.
Ti skutci nemohu jemu tak stéci.“¹⁰⁴*

Přemyslovo chování k šlechticům byl důvod jeho pádu a prohry na Moravském poli. Lze snad říci, že Dalimil tak omlouvá jeho prohru. V následujícím období, kdy Čechy spravuje Ota V. Braniborský, se Dalimil zmiňuje o řadě šlechticů, kteří bojovali statečně proti Otovi a německé šlechtě.

*„Pak Čstibor z Lipníka okolo Prahy,
Jaroslav Jablonský
Jablonský okolo své dráhy,
z Albrehtic Mutyně Skvořovský,
z Uhřiny vsi Mutyně Vizěčovský,*

¹⁰³ Dalimil II., s. 404.

¹⁰⁴ Dalimil II., s. 404.

*Tas Viesenburský, Beltram s trúbú Zebínský,
pan Hynek, slovútný rytieř, vojensky
cizozemcě podstúpi
a tu jich mnoho zhubi.
Pak Hynek z Dubé rány dáváše,
ot jeho rázov jako hrom hřímáše,
mlatem německé helmy kováše,
až z nich světly oheň prcháše.* ¹⁰⁵

V Dalimilově kronice můžeme nalézt řadu dalších zajímavých informací a momentů ze života české šlechty, které stojí za pozornost. Jeden z těchto momentů je také popis soudu formou souboje.

*„pro mužobojstvo sta se súd neslýchaný
ni v českéj zemi vídaný.
Rudolt z Košic zabi Věňkovi, súsědu svému,
pro to Věňek zabi syna jemu.
Pak Rudolt zabi Věňkovi syna.
I by to tak veliká vina,
že nemóže ijeden uložití,
až jima musichu okol v Hradci učiniti.
Šest a šest dobře oděných
a na jednostajných koních
proti sobě v okol vjeli
a tak jě silně v okole zavřeli.
Rudoltovici jmiechu na odění sukně zelené
a Věňkovici červené.*

...

*A kakož koli nepřietelský lítý boj byl,
však ijeden z nich života nezbyl.
A však sú sobě oděnie podjímali
a nepřietelsky kláli.* ¹⁰⁶

¹⁰⁵ Dalimil II., s. 421.

¹⁰⁶ Dalimil II., s. 551.

Další zajímavá zmínka o využití rytíře, tentokrát jako posla, je v souvislosti s poselstvím od císaře Čechům, které při prvním pokusu ztroskotalo, až při druhém, když se na cestu vydal právě statečný rytíř, uspělo.

*„Jeden udatný rytieř sě obra
a s tiem poselstvím sě do Čech i bra.“¹⁰⁷*

Nezvyklá je téměř naprostá absence informací o pasování. Dalimil o něm mluví jen v souvislosti s tažením Václava II. proti knížeti Sieradzskému v roce 1292. *„Před Sirazem Čechové mnoho rytieřov učinichu“¹⁰⁸* Jinak se zde tento významný akt neobjevuje.

Zajímavá je zmínka týkající se bitvy v roce 1126, ve které vyhrává Soběslav I. v boji s císařem Lotharem, Češi získali velikou kořist, mezi ní jsou jmenovány prsteny. Lze z toho vyvodit, že prsten byl naprosto běžným majetkem rytíře. Natolik běžným, že podle jejich počtu může být stanoven počet mrtvých. Prsten navíc může být insignií, která ukazuje postavení majitele podobně jako berla a prsten při biskupské investituře.

*„Mezi kořistí, již sú tu vzěli,
puol třetieho tisícě prstenov s rúk zbitých rytieřov sněli.“¹⁰⁹*

Dodatky k Dalimilovi se také týkají především šlechty. Například uherský šlechtic Matůš Čák Trenčanský začal napadat Moravu, a proto proti němu byl opevněn Uherský Brod.

*„Neb Matěj z Třěncína,
ten uherský hrdina,
hradov pomezských několik drzieše,
s nich Moravu vši hubieše.
Krále rada jeho naradi,
že na Brodě pány silny [posadi],
již by země bránili
a před ty hrady jiezdy činili.“¹¹⁰*

Přesto český král prohrává a odpovědnost za prohru svaluje na Jindřicha z Lipé a chce ho zajmout. Jindřich má ovšem silné vojsko, a proto král povolává na pomoc

¹⁰⁷ Dalimil II., s. 180.

¹⁰⁸ Dalimil II., s. 437.

¹⁰⁹ Dalimil II., s. 181.

¹¹⁰ Dalimil II., s. 556.

Viléma Zajíce z Valdeka. Následující doplňky vyznívají jako oslava Zajíce, rytířského ideálu.

*„I chtieše Lipského Jindřicha jieti,
nebo jeho svú hanbú vinieše.
Ale že jmu pan Jindřich silen bieše,
nemóže jho tehdy jieti,
ale da to Vilémovi Zajiecovi věděti.
Tolik o něm král s Vilémem rad klade,
až jeho Vilém i popade.
Pro jeho jětie Ostrva vsta proti královi
a proti panu Vilémovi,
neb ten s králem věrně držieše.
A také s králem Strěla bieše.*

...

*Tehdy král ot Zajiecě chtieše Jindřicha vziati,
chtieše jmu inhed hlavu stieti.
Zajiec sě za Jindřicha posadi
a s králem sě dobřě svadi
řka: „Králi, rač to věděti,
žeť sě je Jindřich nedal jieti,
až sem musil slíbiti
jemu životu nic neučiniti.“
Nerodi jeho na smrt dáti,
pro to král jě sě na Zajiecě hněvati.“¹¹¹*

Vilém Zajíc vystupuje jako obránce Čechů proti Němcům, ale i proti králi, je-li to potřeba. Dokonce i v Německu na Rýně má velmi dobrou pověst:

*„Neřiekajte Zajiec Vilémovi,
ale přirovnajte jej ke lvovi
řkúc: Móz ten rytieř dobrý býti,
že pro své země čest chtěl v taký boj vníti.“¹¹²*

¹¹¹ Dalimil II., s. 557.

¹¹² Dalimil II., s. 569.

Dalším opěvovaným rytířem je Plichta z Žerotína, u něj ovšem kronikář kritizuje, že nebyl ve službách českého panovníka, nýbrž působil v cizině. Opět se zde projevuje silný patriotismus.

*„Ten z země vynide
a do cizích zemí jide.
Když pravý boj zvěděl,
těm na pomoc jěl.
Byl u boji krále říského
a krále angličského
a ve mnohých bojích jiných
i u příhodách rozličných.
Však vežde škody zbyl
a vežde obú stranú lepší byl.
Ve stě letech nenarázěl sě rytieř taký,
jehož by chválil jazyk všaký.
Ale česká kronika jeho neumie chváliti,
že sě pro své země čest nechtěl potruditi.“¹¹³*

O vznikajících sporech mezi králem Janem a královnou Eliškou a vlivu šlechty na ně svědčí doplněk 5, což opět ukazuje, jak velkou moc šlechta má.

*„Pak zemené mezi králem a královú tak radichu,
až je spolu i svadichu.
Králová v městě s Zajiecem bieše,
král s zemaný pražský hrad jmějieše.
Král jěde s mocí, chtě města dobyti
a chtě svú královú zabiti.“¹¹⁴*

Ale díky Zajícovi se královna ubrání.

Doplněk 7 je žalozpěvem na Viléma Zajíce a další šlechtice. Je přímo adresován Zajícovým potomkům „Zajiečkům“. Varuje je před důvěrou k Němcům.

Dalimilův pohled na šlechtu je odlišný od ostatních kronikářů této doby. Věnuje jí daleko více prostoru a neváhá ji i kritizovat. Ohlíží se zpět do minulosti, kde vidí rytířské ideály spíše než ve své době. Své současníky kritizuje jak za celkový úpadek

¹¹³ Dalimil II., s. 576.

¹¹⁴ Dalimil II., s. 582.

šlechty, tak také za jejich podléhání módě turnajů, zdá se, že je v názorech na šlechtu konzervativní, má obavy z novinek a změn ve společnosti. Přesto má jeho pohled zásadní význam pro náhled do myšlení jiných postav než jen duchovních.

8. Zbraslavská kronika

Zbraslavská kronika představuje nejvyspělejší a nejkvalitnější latinské dílo této doby u nás. Bývá označována také jako Kronika Petra Žitavského. Byla sepsána v cisterciáckém klášteře ve Zbraslavi, který se stal jedním z kulturně-politických center země. Zbraslavská kronika byla ve své počáteční fázi koncipována jako legendistická oslava zakladatele kláštera Václava II. Kronika byla sepsána dvěma autory, oba byli německé národnosti. Prvním byl opat Ota, který pocházel z Durynska, do čela zbraslavského konventu byl postaven v roce 1297, ale zemřel již roku 1314. Kroniku začal psát od roku 1305 a ve svém vyprávění se dostal do roku 1294 (do 51. kapitoly). V jeho podání jde o klášterní kroniku se zvláštním důrazem na význam Václava II., ten je výrazně oslavován jako ideální panovník. V kronice po Otově smrti pokračuje Petr Žitavský (opatem od roku 1316). Petr pochází ze Žitavy, která tou dobou patřila českému království. S psaním kroniky začal již zřejmě v roce 1314. Nestačilo mu psát jen klášterní kroniku, věnoval se i celostátním a světovým dějinám. Petr Žitavský se narodil mezi lety 1260-1270, ve Zbraslavi je poprvé jeho jméno doloženo v roce 1305 při pohřbu krále Václava II. Jako kaplan opata Konráda se zúčastnil i generální kapituly v Cîteaux (1309), stal se rádcem a důvěrníkem Elišky Přemyslovny a tato náklonnost se projevuje i v kronice. Doprovází ji na její cestě do Německa a poté, co se stal opatem, podniká řadu dalších zahraničních cest. Poslední zpráva o Petru Žitavském pochází z roku 1339.¹¹⁵

Kronika je dedikována valdsaskému opatu Janovi III. První kniha má 130 kapitol a věnuje se letům 1253-1316, druhá kniha má kapitol jen třicet a obsahuje události od roku 1317 do roku 1333. Třetí kniha se skládá z patnácti kapitol a zahrnuje léta 1333 až 1338. Petr Žitavský měl přístup k řadě listin a často je i cituje, navíc měl mnoho různých informátorů, kteří byli přímí činitelé soudobé politiky.

Jako hlavní pramen pro svou kroniku používal Kosmu. Je možné, že znal i kroniku tzv. Dalimila.

Kromě velkého významu historiografického je Zbraslavská kronika důležitá i svou uměleckou hodnotou. Dosahuje takové stylistické a rétorické úrovně jako žádné jiné dosavadní dílo. Petr cituje i řadu děl antické filosofie i historie.¹¹⁶

¹¹⁵ Jana NECHUTOVÁ, *Latinská literatura českého středověku do roku 1400*, Praha 2000, s. 132.

¹¹⁶ J. NECHUTOVÁ, *Latinská literatura*, s. 133.

Termíny, které Petr Žitavský používá při popisu šlechty, jsou různé. Rytíři jsou označováni jako *milites* ve všech případech. Pro šlechtice jako takové užívá Žitavský termínu *nobiles a baro* (například když mluví o Závišovi) nebo celkově píše o českých pánech (*baronum Bohemie*). Méně často se v kronice objevují velmožové, latinský termín pro ně je jde *maiores regni* nebo *magnates*, a *vladykové (wladicones)*. Celkově jsou někdy zahrnuti mezi *svobodné pány (liberorum baronum)*. *Hrabata* mající latinský ekvivalent *comites* se obvykle objevují spíše ve spojitosti s říšskou politikou, stejně tak jako *knížata (principes)*.

První zmínky o šlechtě v kronice se týkají již osoby Přemysla Otakara II., který ve snaze o mír mimo jiné „rozkázal synům svých pánů cvičiti se v začátcích služby rytířské. Brzy se mládež bojům a odpůrci odpor klást učí, udatně, stydic se snášeti urážky způsobené od cizinců. V turnajích, rytířských hrách se začala rozrůstat tehdy sláva národa toho a tehdy se začali také všichni navzájem ctít.“¹¹⁷ Rytířská výchova měla výrazně pomoci udržovat mír, a povznést společnost. Harmonickou situaci této doby ilustruje i další úryvek

„Tehdy se se sluhou pán a kněží s občany baví,
bohatne venkovan, měšťan a mniši velebí Krista,
rytíři krátí si čas a rolník o nouzi neví...“¹¹⁸

Šlechta plnila důležitou funkci ve správě země, navíc hrála roli rádců panovníka. „...hledala se na radu vlastních šlechticů [*de consilio nobilium suorum*] manželka pro krále Otakara...“¹¹⁹ Jejich starost o zemi může ilustrovat i snaha o to, aby markabě braniborský vrátil mladého krále Václava II. zpět do země. „Šlechtici však volili raději být pod přirozeným svým pánem sebeslabším než býti trápeni propůjčenou vládou...“¹²⁰ Ve chvíli, kdy byl Václav propuštěn, tak mu šlechtici s radostí vyšli vstříc.

Samostanou kapitolu tvoří případ Záviše z Falkenštejna, kterému Petr Žitavský věnuje v kronice poměrně hodně prostoru. „Byl pak v těch dnech jeden šlechtic z Čech, jménem Záviš [*baro de Bohemia Zewissius nomine*], kterého dal král Otakar pro jeho

¹¹⁷ Zbraslavská kronika. *Chronicon Aulae Regiae*, Zdeněk Fiala – František Heřmanský – Rudolf Mertlík (edd.), Praha 1976., s. 28. „*et baronum suorum liberos iussot tyrocinia exercere. Mox iuvenes discunt pugnas hostique resistunt strenue, dum erubescunt, illata opprobria ab extraneis sustinere. In tournamentis inceptit gloria gentis Istius augeri; sese mutuo revereri Omnes ceperunt...*“ *Chronicon Aulae Regiae*, FRB IV., s. 9.

¹¹⁸ Zbraslavská kronika, s. 33.

¹¹⁹ Zbraslavská kronika s. 36.

¹²⁰ Zbraslavská kronika s. 49. „*Nobiles autem naturali suo domino quantumcunque debili potius subesse, quam commutato torqueri dominio eligentes...*“ *Chronicon Aulae Regiae*, FRB IV., s. 20.

viny potrestati odsouzením za psance a neodvolatelně ho s celým jeho domem vykázal pokutou trvalého vyhnání. “ Po smrti Přemysla Otakara II. se situace změnila a Závíš „navštívil královnu Kunhutu pobývající na Moravě a začal jí býti nad ostatní rytíře [militibus] ne tak v službách ochotnější, jako v rozmluvách důvěrnější; neboť doufal, že bude-li chtít opět získat své bývalé postavení, dostane zpět bez nesnáze své statky v království. “¹²¹ Vinu za podlehnutí královny Petr dává Závíšovi: „obelstiv ji nějakými černokněžnickými pokusy. Dábel tedy, horlivý podněcovatel špatných úmyslů, pomohl svým klamem otravné rozkoši obou a jako lstivý kuplíř způsobil, aby se dokonal mezi královnou a Závíšem styk nedovoleného sňatku.

Takto zhanobil Závíš pak Kunhutu, počestnou ženu,
poskvrnil při tom lože již mrtvého českého krále. “¹²²

Přesto Závíš získal na přímluvu Kunhuty důvěru krále Václava II. a spravoval jak dvůr, tak celé království. V popisu Petra Žitavského Závíš vystupuje jako velmi sebevědomá postava, která krále plně ovládá. Krále Žitavský omlouvá jeho mládím. Změna nastává teprve ve chvíli, kdy Závíš společně se svými přáteli, které dosadil do úřadů, začal omezovat a pronásledovat ostatní české šlechtice:

„Ti se pak zpupnými stali a odpor začali klásti
šlechticům České země; tak potyčky vznikají všude
mezi vyššími stavy a mocnějšími, jež děsí.

Proto, Ježíši Kriste, rač dát, ať tenhleten Závíš
do té míry je zkrocen, aby království žilo zas v míru. “¹²³

Následně opat Petr Závíše obviňuje z úmyslu odstranit krále Václava z trůnu, dokonce se domnívá, že strojil tajné úklady proti jeho životu.¹²⁴ Po smrti královny Kunhuty Závíš „nechtěl míti manželku z dcer šlechticů sobě rovných, aby se snad nezdálo, že rodem upadá “¹²⁵. A tak získal za manželku sestru uherského krále Alžbětu Kumánku. Nakonec Václav II. Závíše zajímá za pomoci věrných šlechticů a nechá ho stít před hradem Hluboká.¹²⁶ Závíšův odkaz ale existuje dál a řada šlechticů je nyní proti králi „Svou násilnou vládou pobouřil Závíš za svého života tou měrou smýšlení mnohých šlechticů proti králi Václavovi, že nejen neposlouchali jeho rozkazů, nýbrž i

¹²¹ Zbraslavská kronika s. 51.

¹²² Zbraslavská kronika s. 52.

¹²³ Zbraslavská kronika s. 54.

¹²⁴ Zbraslavská kronika s. 59.

¹²⁵ Zbraslavská kronika s. 62.

¹²⁶ Zbraslavská kronika s. 65.

*navštěvující soukromé porady nejednou velmi horlivě pomýšleli na jeho smrt.*¹²⁷ Z kroniky vyplývá, že Závíš z Falkenštejna byl jednou z nejsilnějších šlechtických postav své doby.

Další výraznou šlechtickou postavou, kterou se Žitavský zabývá, je Tas z Vízmburka, komorník království českého, který byl v roce 1304 zabit. Petr Žitavský tuto událost rozepisuje. Jednalo se o křivdu, které se dopustil bohatý Tas na svém chudším sousedu, nižším šlechtici, Janu Vlkovi. Ten, ačkoli žádal o nápravu i samotného krále, nebyl vyslyšen, a proto Tase zabil na veřejnosti. Dav kolem byl natolik ochromen, že vraha nezastavil a Jan utekl. Petr Žitavský z toho vyvozuje závěr, že ani mocní by neměli mít právo brát cizí majetek.¹²⁸

Dalším příkladem vraždy, kdy pachatelem je šlechtic, byla pravděpodobně vražda Václava III., o které se neví, kdo ji spáchal, ale *„Byl však spatřen jakýsi rytíř, řečený Konrád z Botenštejna, rodem Durynk, jak vyskočil z paláce, drže v ruce zkrvavený nůž, a utíkal; a ti, kteří byli venku, ho chytili a jako vraha králova zabili, dříve než on mohl promluvit nějakého slova.*¹²⁹ Ale Žitavský nakonec dodává, že jeho vina není prokázána.

Žitavský se zabývá i osudy dalších šlechtických rodů v Čechách, například o Jindřichovi z Lipé píše: *„Vzrostl zatím s přízní Štěstěny Jindřich z Lipé (nejvyšší komorník) nade všechny v Čechách, vzrostla zároveň jeho pověst, sláva, dvůr a nesmírné služebnictvo, takže se při vyjížděkách jeho družina panošů a rytířů, která ho provázela napřed i vzadu, stala mnohem četnější než králova. Všechno podléhá jeho pokynům a jeho rozkazům; poslouchá ho král i veškeren národ.*¹³⁰ Právě jeho moc a postavení donutilo okolní šlechtice, aby ho pomluvili před králem Janem Lucemburským a obvinili ho z úkladů proti králi. A tak byl Jindřich dočasně zajat na králův rozkaz Vilémem Zajícem z Valdeka.

Problematickým šlechticem je také Vilém z Landštejna, který zabral královské statky a odmítal je vrátit, za jeho milost se přimlouval Vilémův strýc Petr z Rožmberka. Když ale král Jan Lucemburský stále chtěl své statky zpět, spojili Vilém a Petr své síly proti králi. Po zemi se šíří pověsti *„že král zamýšlí všechny Čechy odstraniti ze země“*¹³¹ Následně se na stranu vzbouřených šlechticů přidávají další, ukončují rozpory mezi

¹²⁷ Zbraslavská kronika s. 66.

¹²⁸ Zbraslavská kronika s. 124.

¹²⁹ Zbraslavská kronika s. 150.

¹³⁰ Zbraslavská kronika s. 296.

¹³¹ Zbraslavská kronika s. 314.

sebou navzájem a spojují se proti králi. Mír nastal až díky zásahu římského krále Ludvíka a tehdy byl Jindřich z Lipé ustanoven podkomořím království.

Vedle politických intrik zachycuje Žitavský také ideál rytíře, kterého zosobňuje například „*Jan z Vartemberka, syn Benešův, muž opravdu velké odvahy, statečný a rytíř velmi proslavený,*“ po jeho smrti Petr Žitavský píše tyto oslavné verše:

*„Tento statečný rytíř byl zvyklý nevelké činy
toliko zřídka konat. Tak vyrostla v přečetných zemích
velká proslulost jeho. Kdo byl to, chcete snad poznat?
Byl on udatný jinoch, jenž z krve se vznešené zrodil,
štedrý, odvážný byl a v činech a jednání bystrý,
cokoli mířilo ke cti, to miloval. Za to mu, Kriste,
v pokoji sídlo rač dát, ať věčného života není
zbaven, když náhlá smrt mu odňala pozemský život.“¹³²*

Dalším oslavovaným šlechticem se stal Vilém Zajíc z Valdeka. I jeho Žitavský oslavuje verši.

*„Slavný zde leží pán, jenž z rodu je urozeného,
rytíř nepřemožený, jenž přijmím se nazývá Zajíc.
Příjmení zajíce měl, však v statečné ušlechtilosti
do bojů se srdcem lvím, však nikoli zaječím vcházel.
Vilém vlastním jménem se nazýval, osud pak jeho
ve všech minulých činech vždy šťastný a radostný býval...“¹³³*

Ideál rytíře obecně potom Petr Žitavský vystihuje verši:

*„Není rytířem ten, kdo skutky tak ošklivé páchá:
rytířu sluší se boj, však nikoli krásti a loupit,
zabíjet nemá ni vepře; mír pokojný v lásce má míti,
zároveň stříci se má chtít jakkoli vesnicím škodit
nebo snad ubohým lidem. Pak vojínem pravým se stává,
takové mravy mu sluší a z toho kyne mu sláva.“¹³⁴*

Věrnost šlechty krále něco stojí, mluví o tom i Žitavský. Věrní šlechtici dostávali jako odměnu za své služby různé dvorské úřady. Za štědrého považoval krále Václava II. „*Potom těm, které shledal v družině svých šlechticů věrnějšími, svěřoval na*

¹³² Zbraslavská kronika s. 297.

¹³³ Zbraslavská kronika s. 326.

¹³⁴ Zbraslavská kronika s. 127.

radu pana Arnolda zastupování sebe v záležitostech království. Některým tedy svěřoval hrady, některým města, jiným pak záležitosti úřadů království a řízení soudů: Tohoto ustanovil purkrabím, onoho maršálkem, jiného pak postavil v čelo své družině jako představeného a mistra. Jiné ustanovil podle své vůle komorníky, druhé soudci, některé pak správci nejen stolu, nýbrž i své ložnice.“¹³⁵ Bohužel ve Zbraslavské kronice je těchto informací poměrně málo.

Svým způsobem zasahovala šlechta i do takové panovnickovy pravomoci, jako je sepsání zákoníku. Ve chvíli, kdy Václav II. pozval za tímto účelem Gocia Orvietského, který se vyznal v církevním i světském právu „Někteří šlechticové z království, jejichž úmysl se s veškerým úsilím vzpíral prospěchu státu, uslyševše o tom nemálo se mrzeli a při příležitosti se snažili odvrátit mysl královi od takového předsevzetí, aby snad jim, kdyby tímto způsobem nabyla moci platnost psaného práva, nepřišel nazmar prospěch, který dosud mívali ze zneužívání svých nálezů. A protože leckdy hleděl vyhověti svým šlechticům i v tom, co mu bylo na úkor, odvrácen jejich úskočnými radami pokládal za hodno odložití načas to, co si usmyslil.“¹³⁶

Zásadní pro šlechtice je reprezentovat své postavení, svou moc a majetek. Jedna z mnoha ideálních příležitostí k reprezentaci je královská korunovace, například korunovace krále Václava II.

„Se štítu na plecích páni se srážejí v rytířském klání,
jinde zas v jinošských hrách se jinoši vzájemně druží,
lámou se kopí už v letu: dej bedlivý pozor, kdo je tu
nablízku, sice to klání tě bolestně do tváře zraní.“¹³⁷

Ihned po korunovaci král Václav s „celým dvorem, zástupem knížat, šlechticů a všech jiných“ založil Zbraslavský klášter, „Po skončení oné mše vystoupil korunovaný král, drže v ruce žezlo královské, a opásal v okruhu základu chrámu již založeného dvěstě čtyřicet pánů a šlechticů království Českého a mnohých jiných zemí rytířským pásem (*barones ac nobiles regni Bohemie ac multarum aliarum terrarum cinxit balteo militari*).“¹³⁸ Jiná situace, neméně zajímavá, nastala při Václavově korunovaci polským

¹³⁵ Zbraslavská kronika s. 71. „Porro quos in cetu suorum nobilium fideliores reperit, iuxta consilium domini Arnoldi vices suas eisdem in regni negociis commendavit. Quibusdam igitur castra, quibusdam oppida, aliis vero beneficiorum regni commisit negocia et iudicia gubernanda; istum purgravium, illum marschalcum, alterum vero toti familie sue prefecit prepositum et magistrum. Alios camerarios, alios iusticiarios, quosdam vero non tantum mense sed et cubilis sui pro sua voluntate ordinavit ministros.“
Chronicon Aulae Regiae, FRB IV., s. 38.

¹³⁶ Zbraslavská kronika s. 99.

¹³⁷ Zbraslavská kronika s. 114.

¹³⁸ Zbraslavská kronika s. 115.

králem ve Hnězdně roku 1300. „*Aby se pak slavnost tak významného svátku konala slavnostněji, byli přemnozí páni a šlechtici od krále opásáni rytířským pásem, ale ti všichni měli při této nové rytířské slavnosti a svém vystoupení zbraně místo zlatých šatů; neboť bylo tehdy králi řečeno, že chystají tajné úklady někteří ničemníci, kteří byli obecnými nepřáteli míru a vlasti.*“¹³⁹

Pasování jako akt doprovázející důležité události je zmíněno i při návštěvě Václava II. v Chebu: „*tu mladíci, kteří nastoupí po otcích, opásáni pásem rychle předvádějí začátky rytířské služby...*“¹⁴⁰

Jiný pohled na šlechtu podává popis pohřbu Václava II.: „*Knižata pak a starší páni království nosili máry s ctihodným tělem z kostela do kostela, všude obětující oběť za spasení.*“¹⁴¹ Podobně vypadá popis pohřbu královny Elišky: „*zemřela tato královna na Vyšehradě, byla tři dny nošena od pánů v Praze po kostelích a čtvrtého dne po své smrti pochována s náležitou uctivostí na Zbraslavi.*“¹⁴²

Šlechta byla mocná, lze to ukázat na situaci po smrti Václava III. Její podpora byla nezbytná k získání a udržení trůnu. V této době roste i význam měšťanů, například kutnohorští měšťané si dovolili zajmout nejvyšší šlechtice.

Znovu síla šlechty vystoupila do popředí během napjaté situace mezi dvěma mocnými stranami - Janem Lucemburským a Eliškou Přemyslovnou, jde o mocenský boj mezi manželi z roku 1317. Z popisu je patrné, jak moc Petr Žitavský straní královně. Jejím hlavním soupeřem je Jindřich z Lipé. O jejich vzájemném vztahu Žitavský píše: „*Neboť vznešený duch této urozené královny uvažuje, kdo a jaká je, co zakouší a od koho a od jakého trpí křivdu, totiž královna od vazala, paní od služebníka, kněžna od rytíře, usuzuje, že musí nezaslouženě snášeti takové věci, žádá zasloužený trest...*“¹⁴³

Eliška Přemyslovna byla na šlechtě závislá, mohla představovat symbol českého království a před sňatkem s Janem Lucemburským o ní šlechta podporující Jindřicha Korutanského uvažovala tímto způsobem: „*Co učiníme, protože tato panna koná mnoho věcí hodných chvály; propustíme-li ji, takto k ní všichni přilnou, prospěje nám, abychom ji v manželství spojili s některým rytířem [militi], který ji, i kdyby nechtěla*

¹³⁹ Zbraslavská kronika s. 119.

¹⁴⁰ Zbraslavská kronika s. 68.

¹⁴¹ Zbraslavská kronika s. 137. Literatura věnující se pohřbům je například Peter DINZELBACHER, *Poslední věci člověka*, Praha 2004; Libor JAN, *Pohřební obřady za Karla IV. v kostele Panny Marie na konci mostu*. In: *Verba in imaginibus*, Praha 2004. s. 189-193.

¹⁴² Zbraslavská kronika s. 382.

¹⁴³ Zbraslavská kronika s. 313.

souhlasit, přece donutí mocí a násilím. Neboť nikdy nebudeme bezpečni v království, dokud máme tuto pannu naživu.“¹⁴⁴ Elišky se týká také zmínka, že „*má také kolem sebe urozené dívky, které vyšívají vzácné a jemné ženské práce.*“¹⁴⁵ Jde o jeden z mála případů, kdy se mluví o dcerách šlechticů a dokonce o jejich činnosti.

Jiná část šlechty Elišku Přemyslovnu podporovala: „*Vstal tedy rychle věrný statečný rytíř, nikterak nejsa ještě nasycen, vsedl na koně, jel napřed a po spolehlivém poslovi pod mlčením přikázal, aby ho následovala stísněná královská dcera, jakýmkoli způsobem by mohla. Uvěřila věrnosti svého rytíře dívčí upřímnost.*“¹⁴⁶

Svatba Jana Lucemburského a Elišky Přemyslovny byla nepochybně příležitostí, kdy šlechta mohla reprezentovala své postavení a bohatství. Doprovod Jana je popisován takto: „*Tehdy jsem uviděl veliké množství, které by nikdo nemohl spočítati, urozených mužů, rytířů sedících v ozdobných rytířských oděvech na převysokých koních [nobilium virorum, equitum cum decore vestium mulitarium equis altissimis insidencium]a uprostřed nich Jana, syna králova.*“¹⁴⁷ Dále kronika pokračuje popisem šlechty během hostiny „*Z obou stran po bocích tohoto nového krále Jana seděl tak veliký a slavný počet jasných knížat, hrabat, svobodných pánů a rozličných velmožů [principum, comitum, liberorum, magnatum], že budil úžas u všech diváků; rytíři [milites] pak, kteří obsluhovali u králova stolu, sedíce na očabrákovaných mimochodnících, přinášeli, velmi obřadně zachovávající pořádek, jakákoli jídla za doprovodu a hlaholu trub, rohů, bubnů a kórů. Procházelo mezi stoly hodovníků silné ozbrojené vojsko skvělého blyštícího se rytířstva, které bylo určeno k ochraně veselí.*“ Dále, „*Jen ojedinele byla v onom městě ulice nebo náměstí, po kterém by nejelo kvetoucí rytířstvo provozující klání, a bohatá nádhera samých rytířských vystrojení lákala oči všech na podívanou.*“¹⁴⁸ A právě Češi zde platili za obávané bojovníky, neboť turnaje jsou jedním z nejjednodušších způsobů, jak ukázat své postavení a schopnosti. „*Téhož roku se dostavili ke králi někteří mladíci, panští synkové, podníceni spíše lehkomyšlností než statečností, se slovy: „Pane králi, turnaji a kláním, jakož i jinými rytířskými cvičeními se rozšíří vaše sláva a podivuhodné bude vaše jméno po veškeré zemi. Vyhlaste proto „okrouhlý stůl“, totiž dvůr krále Artuše, a získáte z toho*

¹⁴⁴ Zbraslavská kronika s. 175.

¹⁴⁵ Zbraslavská kronika s. 175. „*Habet eciam circa se nobiles puellas, que nobilia et subtilia feminea texunt opera*“ Chronicon Aulae Regiae, FRB IV., s. 130.

¹⁴⁶ Zbraslavská kronika s. 176.

¹⁴⁷ Zbraslavská kronika s. 195.

¹⁴⁸ Zbraslavská kronika s. 203.

pamětihodnou slávu na věčné časy.¹⁴⁹ Král na tuto výzvu sezve šlechtice, vybere peníze, postaví v oboře dřevěnou stavbu za tímto účelem. Ale šlechtici nedorazí. Z formulace kronikáře je tak patrná lehká kritika králova počínání.

Další turnaj se odehrál v roce 1321, kdy Jan Lucemburský uspořádal „na Pražském tržišti turnaj, na který pozval přemnoho urozených pánů. Při něm těžce spadl s koně, a když se dlouho válel v převelikém blátě a byl hrozně pošlapán nohama koní, byl konečně stěží vytažen ze zástupu takřka polomrtev se zablácenou zbraní a úplně zohaveným oděvem. Při té žalostné podívané někteří nařikali, druzí však tleskali. Touto neblahou nehodou utrpěl král bolest na těle, ale ne smrt.“¹⁵⁰

Petr Žitavský pochopitelně v kronice zdůrazňuje všechna provinění rytířů, která byla spáchána na Zbraslavském klášteře. Například líčí: „*Neboť všichni rytíři [milites] pod králem Korutancem, jakkoli nepatrní, chtěli být králi a vykonávali na našich chudých zuřivou krutovládu. Ješek, řečený ze Šildberka, chtěl být jedním králem, Jan Vusthub druhým králem, Petr ze Žampachu třetím králem, Jeniš ze Supí Hory (z Kyšperka) také králem, Bohuňek ze Šumberka rovněž králem, Vítek ze Švábenic dalším králem a Oldřich z Brandýsa taktéž králem.*

Králové tehdy jsou zloději hned a kradou jak myši.

*Ti všichni, ač stěží jsou lidé rytířští, mají více zpupnosti a krutovlády než sami králové.“¹⁵¹ Žitavský kritizoval i Viléma Zajíce. „Vilém Zajíc, řečený z Valdeka, uloupil jednoho dne ne jako zajíc, nýbrž jako vlk pět set klášterních ovcí a nevrátil je a jen jedna kráva zůstala tehdy na Zbraslavi.“¹⁵² Nevhodné chování šlechty vůči klášteřu chtěl Petr Žitavský ukázat také na Jindřichovi z Aufenšteinu, maršálkovi Jindřicha Korutanského, jehož řeč k zbraslavským mnichům na tržišti byla tato: „*Vy, mniši, stůjte a slyšte mne! Vy jste veřejní nepřátelé královi a naši protivníci. Věřte mně, že se nad vámi pomstím! Jděte do kláštera, svolajte konvent, neboť já budu ještě ve třech dnech držeti s vámi kapitolu, při návštěvě vás navštívím ‚prutem železným‘ a holí rozptýlení; hněv můj bude nad vámi a bratry vašimi!“¹⁵³ Jeho řeč pokračuje dále a Jindřich rozhodně nenaplnuje ideál rytíře, který by měl chránit církev.**

Jiný pohled na „rytířské“ chování zachycují události z roku 1310, kdy vojsko Jana Lucemburského dobude Prahu: „*Zvolal pak tehdy silným hlasem Heinman*

¹⁴⁹ Zbraslavská kronika s. 321.

¹⁵⁰ Zbraslavská kronika s. 329.

¹⁵¹ Zbraslavská kronika s. 219.

¹⁵² Zbraslavská kronika s. 219.

¹⁵³ Zbraslavská kronika s. 221.

z Lichtemburka, řečený Krušina: „Zakazuji, aby nikdo nevstupoval do domu rychtáře Mikuláše Vacingera, neboť já sám vesele spotřebuji i s kořistí všechno, co je v něm nashromážděno.“¹⁵⁴

Po nástupu Jana Lucemburského na trůn se podle Žitavského situace v království začala uklidňovat, a tak když Jan vyhlásil první sněm „a všem napsal, aby přišli veškerí čeští velmožové do Prahy ve svátek Narození Páně. A tak všichni páni, jakož i šlechtici ihned poslechli tohoto nařízení nového krále a ochotně přišli svorně v míru do Prahy, jak král rozkázal. Přicházející pak přicházeli s jásáním, majíce rytířská oděni, a nechali doma své válečné zbraně, které dříve nosívali, tušíce všude bitky.“¹⁵⁵ I sněm byl příležitostí k reprezentaci a také pasování. „Byli tehdy při tom všichni úředníci království [regni officiales] a řádně vykonávali své úřady. Ten držel žezlo, tento korunu, ten jablko, ten to, onen ono, každý podle stavu a stupně svého. Také byli dva mladíci, rodem urození [genere nobiles], od krále, který měl být tehdy korunován, právě v tu hodinu učiněni rytíři, byvše opásáni pásem rytířským; ti byli určeni držeti drahocennou korunu nad hlavou královou. Z nich jeden byl syn pana [domini] Bohuslava z Boru, druhý Fridmana ze Smojna.“¹⁵⁶

Na závěr lze podotknout, že zakladatelská činnost šlechty v kronice není příliš často zmiňována, výjimečná je tedy poznámka, že Vilém Zajíc z Valdeka byl „pochován v klášteře bratří augustiniánů, zvaném Ostrov, který založil jeho děd.“¹⁵⁷

Zbraslavská kronika seznamuje čtenáře s nejvýraznějšími postavami tehdejší české šlechty a složitým mocenským zápasem kolem českého trůnu. Petr Žitavský měl přístup k řadě informací, v jeho pojetí se nám ukazují někteří šlechtici v téměř ideální podobě, jiní jsou naopak popisováni včetně všech svých chyb. Text kroniky je přizpůsoben cílům Petra Žitavského, jde tudíž o oslavu Václava II., Elišky Přemyslovny a Zbraslavského kláštera. Ostatní postavy v kronice jsou popisovány právě ve vztahu k nim. To je hlavní hledisko, které určuje jejich pojetí.

¹⁵⁴ Zbraslavská kronika s. 224.

¹⁵⁵ Zbraslavská kronika s. 227.

¹⁵⁶ Zbraslavská kronika s. 228.

¹⁵⁷ Zbraslavská kronika s. 325.

9. Kronika Františka Pražského – *Chronicon Francisci Pragensis*

Kronika Františka Pražského je první z tzv. karlovských kronik. Byla sepsána na přání biskupa Jana IV. z Dražic a následně zařazena do Dražického kodexu. O autorovi kroniky Františkovi Pražském máme poměrně málo informací. Byl duchovním v Praze, ale část svého mládí zřejmě strávil v Římě, i když se neví z jakého důvodu. Píše o sobě, že byl také kazatelem v kostele sv. Víta, rektorem školy na Vyšehradě a biskupovým penitenciářem, ale tyto informace nejsou dohledatelné v jiných pramenech. Františkovým cílem bylo navázat svým dílem na Kosmu a jeho pokračovatele. Kronika Františka Pražského se dochovala ve dvou recenzích, v obou se věnuje době mezi lety 1283 a 1353. První recenze ze čtyřicátých let 14. století je dedikována Janu IV. z Dražic a druhá přepracovaná z let padesátých je určena přímo Karlu IV.

Ve své kronice vychází František především z Dalimila, Druhého pokračování Kosmova a Zbraslavské kroniky, některé její části přímo přebírá, ale řadu jiných vynechá. Samostatněji ve vyprávění postupuje až po roce 1338, kde Zbraslavská kronika končí. Třetí knihu, která navazuje na události Zbraslavské kroniky, František v druhé recenzi velmi výrazně přepracoval a rozšířil ji na 30 kapitol (oproti původním sedmi).¹⁵⁸ Ve Františkově díle je vidět jeho zaujetí proti cizincům, především Němcům, a také kritický pohled na Jana Lucemburského.¹⁵⁹ Poměrně velký prostor je v kronice věnován také osudům a činům Jana IV. z Dražic. Intenzivněji než v jiných kronikách je zde zaznamenáváno zatmění Slunce a Měsíce a další astronomické jevy.

Šlechta se v kronice objevuje velmi často v různých situacích. Je vidět její velký vliv na politiku, ale zachycena je i rytířská kultura.

Popisy korunovace Václava II., svatební hostiny Jana a Elišky, nebo neúspěchu Artušova kulatého stolu pořádaném Janem Lucemburským sice obsahují řadu zmínek o šlechtě, ale jsou doslova přežatá ze Zbraslavské kroniky. Stejně tak pohřeb Elišky Přemyslovny a historie s Ojípem je převzata z ní. Proto v těchto částech nelze hledat Františkův osobní názor na šlechtu.

¹⁵⁸ J. NECHUTOVÁ, *Latinská literatura*, s. 136-137.

¹⁵⁹ *Kronika Františka Pražského. Chronicon Francisci Pragensis*, Jana Zachová (ed.), in: *Fontes rerum Bohemicarum. Series nova* 1, Praha 1998, s. IX.

František Pražský se o šlechtě zmiňuje například v souvislosti se správou země a podporou panovníka „*S pomoci pánů a urozených, kteří s ním drželi, jej svrhl...*“¹⁶⁰ Tento zásadní motiv se objevuje v mnoha pasážích, spojených s cestami, soudy, rozhodnutími a dalšími zásadními momenty, šlechtici jsou často bráni jako ztělesnění země, její plnoprávní zástupci, jejichž souhlas je třeba ke správě království.

Informací o rytířské výchově mládeže je málo, příkladem může být nařízení krále Přemysla Otakara II., který „*rozkázal synům svého panstva cvičiti se v rytířství, jako by měli porážet nepřátele a konat jiné vojenské činy*“¹⁶¹ Navíc se o své rytíře štedře staral „*rytíře a zbrojnoše (milites et scutiferos) dvakrát do roka oblékal do vybraných oděvů*“¹⁶².

Reprezentace šlechty je i zde spojena například s korunovací nebo turnajem. Korunovace Václava II. „*byla ozdobena též přejasnou přítomností hrabat mnoha zemí, svobodných pánů a rytířů a nesčetných jiných urozených a rytířů*“¹⁶³ Naproti tomu i u Františka jsou turnaje kritizovány především kvůli velkým nákladům. Kritika Jana Lucemburského za jeho častou účast v turnajích se znovu objevuje, když František píše: „*Všude vyhledává turnaje a rytířské hry, činí převeliké výdaje, ničí kvůli tomu českou zemi a bez užitku promrhává královské statky.*“¹⁶⁴ Pasování jako odměna za odvahu a statečnost v bitvě je v kronice zachyceno opakovaně, mluví se zde i o pasování panovníků, například pasování Jana II. Dobrého, syna francouzského krále Filipa, při kterém probíhal turnaj, kterého se zúčastnil i český král Jan. Dalším pasovaným byl Janův syn Václav (pozdější císař Karel IV.), který v Itálii prokázal velkou odvahu a velkomyslnost „*a byl tamtéž mezi bitevními šiky opásán rytířským pásem, bojoval ne s duchem chlapeckým, nýbrž mužným*“.¹⁶⁵

Výrazných šlechtických postav v kronice není zachyceno příliš mnoho. Ale vražda šlechtice byla událostí, která se také mohla dostat do kronik. Proto zřejmě podobně jako Žitavský František Pražský popisuje okolnosti zabití Tasa z Vízmburka. „*Tas z Vízmburka, komorník českého království, jenž byl s králem v Praze, byl před kostelem svatého Klimenta mezi mnoha svými sluhy zabit jakýmsi chudým leníkem kvůli velké*

¹⁶⁰ František Pražský, *Kroniky doby Karla IV.*, Marie Bláhová (ed.) et al., Praha 1987, s. 60 „*cum auxilio baronum et nobilium...*“ *Chronicon Francisci Pragensis*, s. 5.

¹⁶¹ František Pražský, *Kroniky*, s. 61.

¹⁶² František Pražský, *Kroniky*, s. 61.

¹⁶³ František Pražský, *Kroniky*, s. 68. „*eciam preclara multarum terrarum comitum, liberorum baronum et militum et innumerabilium aliorum presencia nobilium et militum festum illustrabat*“ *Chronicon Francisci Pragensis*, s. 31.

¹⁶⁴ František Pražský, *Kroniky*, s. 120.

¹⁶⁵ František Pražský, *Kroniky*, s. 111.

křivdě, která se mu stala. Vrah pak proběhl celým ochromeným zástupem a zachránil si život.“¹⁶⁶ Ale událost nerozvíjí tolik jako Petr Žitavský, který vraha do jisté míry ospravedlnil, takže dochází ke značnému interpretačnímu posunu.

Další konkrétní popisovanou postavou je i zde Záviš z Falkenštejna, František mu ovšem neposkytuje tolik prostoru jako jiní kronikáři, dokonce ani jeho kritika není tak ostrá.

Františkův postoj k cizincům lze usoudit z toho, že zdůrazňuje šlechtu, která v kronice poměrně často vystupuje protiněmecky, respektive je proti obsazování úřadů Němci. František českým šlechticům vkládá do úst smělé žádosti, které nakonec král Jan vyslyšel a svěřil správu Čech do rukou Jindřichovi z Lipé a Moravu Janovi z Vartemberka. Proti Jindřichovi z Lipé, který získal velkou moc, byly následně strojeny úklady méně významnými šlechtici, dokonce ho obviňují z pokusu o svržení krále.¹⁶⁷ Jeho vztah s královnou Eliškou Rejčkou není v kronice rozebírán příliš podrobně, pouze je v krátkosti zmíněn, stejně jako předtím Záviš.

Role šlechticů byla zásadní i ve sporu mezi králem Janem a královnou Eliškou. Na jejich podpoře byli oba hlavní účastníci závislí. Je evidentní, že hlas šlechticů, pomlouvající královnu Elišku měl velmi velkou váhu, a František ji neobhájuje tak intenzivně jako Petr Žitavský.

U Františka Pražského se objevuje zmínka o uherské šlechtě, respektive o synech uherských šlechticů v roli těch, kdo kazili a sváděli krále Václava III. na scestí a kvůli nimž se oddával špatným mravům. Vina byla dána šlechtě a plně sňata z panovníka.¹⁶⁸ Role šlechty je připomínána i během bojů po smrti Václava III. Zdůrazněna je osobnost Jana z Vartemberka, který se postavil Jindřichu Korutanskému a byl jedním z těch, kdo vyslali posly za římským králem s žádostí, aby dal Elišce za manžela svého syna Jana. Motivací šlechticů je touha zlepšit stav království a zmenšit útisk poddaných. Opět je zde vidět jejich propojenost a vztah k zemi, za kterou nesou odpovědnost.¹⁶⁹ Působí to, že jsou vůči ní daleko zodpovědnější než sám král.

Konzervativní postoj duchovního je zřetelný také v souvislosti s módními novinkami. Celou jednu kapitolu věnuje František kritice nové módy, dlouze vypisuje novoty, se kterými nesouhlasí. A dodává že, „*dva sluhové s námahou obléknou svého*

¹⁶⁶ František Pražský, Kroniky, s. 72.

¹⁶⁷ František Pražský, Kroniky, s. 84.

¹⁶⁸ František Pražský, Kroniky, s. 75.

¹⁶⁹ František Pražský, Kroniky, s. 77.

*pána kvůli těsnému oděvu.*¹⁷⁰ Česká šlechta byla připomenuta i ve výzdobě biskupského dvora u pražského mostu. Jídelna měla být podle popisu Františka Pražského vyzdobena kromě kreseb a nápisů také vymalovanými erby knížat, pánů a šlechticů království.¹⁷¹ V kronice je také zajímavá zmínka o rytířích, kteří nepatřili panovníkovi, ale právě pražskému biskupovi Janu IV. z Dražic.¹⁷²

František Pražský se šlechtě nevěnuje tolik jako Petr Žitavský. Vzhledem k menšímu rozsahu kroniky často události, které od Žitavského přebral, nedovysvětlil. Zajímavé je to, že příliš nerozvedl ani události týkající se Závaše z Falkenštejna ani Jindřicha z Lipé. Lze říci, že František Pražský do otázky problematiky chování šlechty nevnese téměř nic nového.

¹⁷⁰ František Pražský, Kroniky s. 107

¹⁷¹ František Pražský, Kroniky s. 74, „*principum, baronum ac regni nobilium*“ Chronicon Francisci Pragensis, s. 44.

¹⁷² Beneš Krabice z Weitmile, Kroniky s. 80.

10. Beneš Krabice z Weitmile – Kronika Pražského kostela (*Cronica ecclesie Pragensis*)

Beneš Krabice z Weitmile pocházel z českého vladyckého rodu, který se v 15. století dostal mezi pány. Některé větve tohoto rozvětveného rodu žily jako měšťané v České Lípě. Rytířský rod z Weitmile bývá považován za velmi blízký panujícím Lucemburkům, z čehož jim zřejmě plynuly jisté výhody – například jeho členové získávali zemské úřady nebo měli místo v kanceláři Karla IV.¹⁷³ Beneš Krabice mohl být vrstevníkem Karla IV., místo a datum jeho narození není známé. Stejně tak se neví, kde studoval, i když sám v kronice píše, že se neučil řečnickému umění a gramatiku studoval málo, čemuž odpovídá i poněkud primitivní text kroniky, který je psán jednoduchou latinou, co se týká lexika i syntaxe.¹⁷⁴

Pravděpodobně měl ještě dva bratry. Na konci 40. let 14. století byl zřejmě jmenován kanovníkem v Litoměřicích, následně byl jmenován rektorem kostela sv. Jakuba v Brně, k tomuto místu mu mohl dopomoci Jan Jindřich nebo sám Karel IV. Od roku 1355 byl Beneš již třetím ředitelem stavby chrámu sv. Víta a od roku 1356 se stal kanovníkem pražským. Úřad ředitele stavby vykonával Beneš až do své smrti. Právě on přemístil v roce 1373 na příkaz Karla IV. ostatky českých knížat a králů do Svatovítského chrámu, později tam přemístil i těla pražských biskupů. Zemřel 27. července 1375 a byl též pochován v chrámu sv. Víta před kaplí sv. Václava.¹⁷⁵

Jeho dílem je Kronika Pražského kostela, kterou chtěl navázat na kronikářskou tradici pražského kostela, na Pokračovatele Kosmovy, respektive na tzv. Druhé pokračování, které pravděpodobně také vzniklo na půdě pražské kapituly. Na počátku kroniky Beneš říká, že vychází z toho, co našel v kronikách, a z vyprávění starších.¹⁷⁶ Ve své kronice začíná návratem Václava II. do Čech a pokračuje až k vládě Karla IV. Kronika je rozdělena do čtyř knih. Jako hlavní prameny, ze kterých Beneš z Krabice vycházel, můžeme jmenovat Kosmu a jeho pokračovatele, Kroniku Františka Pražského (2. recenzi) a Vlastní životopis Karla IV. Se Zbraslavskou kronikou zřejmě nepracoval, informace z ní měl asi zprostředkovaně od Františka Pražského. Dále mezi svými zdroji jmenuje kroniky, které jsou pro nás neznámé. Svou kroniku dovedl až do roku 1374. V dalším pokračování mu zabránila zřejmě choroba a následná smrt.¹⁷⁷ Beneš Krabice

¹⁷³ Beneš Krabice z Weitmile, Kroniky s. 567.

¹⁷⁴ J. NECHUTOVÁ, Latinská literatura, s. 138.

¹⁷⁵ Beneš Krabice z Weitmile, Kroniky s. 568.

¹⁷⁶ Srov. Kronika Pražského kostela, kniha IV., str. 222.

¹⁷⁷ Beneš Krabice z Weitmile, Kroniky s. 569.

psal svou kroniku jako církevní hodnostář, ale protože zároveň byl také císařův dvořan, soustředí se v ní především na události týkající se církve a dvora. Je evidentní, a sám to i v textu přiznává, že neměl přístup k jednání o nejvyšší politice. Beneš neváhá v některých případech kritizovat jak klérus, tak panovníka nebo poddané, když to uzná za vhodné. Ačkoli bývá tato kronika označována za oficiální dvorskou kroniku, nebyla jí narozdíl od kroniky Pulkavovy. K tomuto závěru došli badatelé z poznámky na začátku kroniky, kde Beneš píše, že měl být při psaní respektován „záměr pana císaře“.¹⁷⁸ Ale stejnou měrou jako jednání Karla IV. si všímá i dění kolem pražského kostela a církve obecně.

Beneš Krabice z Weitmile se ve své kronice zaměřuje na jednání panovníků nebo církevních představitelů. Přesto se okrajově věnuje i šlechtě, kterou ve většině případů pozoruje především kriticky. Urození jsou často zmiňováni, že doprovázeli krále při nějaké příležitosti, Beneš Krabice se jim ale podrobněji nevěnuje, jen je zmíní, například popisuje událost položení základního kamene Zbraslavského kláštera, kterého se zúčastnil král Václav II. „*s celým svým dvorem, zástupem knížat a velikým množstvím urozených, které se sešlo k řečené slavnosti*“¹⁷⁹ Nebo vypočítává zástupce země „*vyslanci polských knížat, pánů a šlechticů*“¹⁸⁰ V podobných souvislostech se šlechta objevuje poměrně často. Běžný je výčet: král, knížata, šlechtici, vladykové, města, kteří se sešli, aby se starali o stav Království českého¹⁸¹ nebo se měli zúčastnit směny.¹⁸²

Kritický pohled na šlechtu je patrný ve chvíli, kdy se Beneš Krabice vyjadřuje o společnosti Václava III., která nebyla podle jeho názoru ideální k formování budoucího krále. Podobně jako předchozí kronikáři o nich Beneš říká, že byli chlapci, ne věkem, ale rozumem, kteří „*v ničemném styku svedli poddajnou mysl mladíka k mnohým nepřístojnostem. Král s nimi totiž začal dovádět, denně pít silné víno až do opilosti, trávit noci beze spánku ... již se nebál Boha ani lidí.*“¹⁸³ V tuto chvíli král svým věrným rozdával královské hrady a statky v Čechách. V následujícím textu Beneš Krabice vznáší myšlenku o tom, co dělali královští úředníci, proč nestřežili svého krále.

¹⁷⁸ Více k tomuto tématu : Kroniky str. 571.

¹⁷⁹ Beneš Krabice z Weitmile, Kroniky s. 178; „*cum universa curia et turba principum ac nobilium copiosa multitudine...*“ Beneš z Weitmile, FRB IV, s. 462.

¹⁸⁰ Beneš Krabice z Weitmile, Kroniky s. 178 „*ex parte principum, baronum et nobilium Polonie*“ Beneš Krabice z Weitmile, FRB IV, s. 462.

¹⁸¹ Beneš Krabice z Weitmile, Kroniky, s. 182.

¹⁸² Beneš Krabice z Weitmile, Kroniky, s. 183.

¹⁸³ Beneš Krabice z Weitmile, Kroniky, s. 180.

„*Nedbalost totiž a úklad jsou totéž.*“¹⁸⁴ Uvažuje o možnosti zrady české šlechty, která se začala bát o své statky získané od panovníka. Následně vypráví o volbě nového panovníka, kdy se urození shromáždili v biskupském dvoře a jednali o ní. Královský komorník (*camerarius regni*) Tobiáš z Bechyně navrhnul zvolit panovníkem nějakého rolníka ze Stadic. Šlechtě se tento nápad nelíbil „*A jeden ze šlechticů, jenž se jmenoval Krušina, přiběhl k lůžku a řečeného pana Tobiáše smrtelně zranil.*“¹⁸⁵ Podle Beneše Krabice po tomto činu pachatel utekl a nikdo mu nebránil, tak došlo k rozkolu mezi šlechtou a městy. Celkově šlechta v jeho podání působí jako velmi náchylná ke zradě. Hned v první knize, v úvodní kapitole, se zaobírá Závišem z Falkenštejna. „*V jeho nepřítomnosti jakýsi rytíř, jménem Záviš, jehož znakem je růže zelené barvy, ačkoli urozený rodem, přece nízký činem, odloživ bázeň boží a pominuv veškerou slušnost, zamiloval se nedovolenou láskou do matky řečeného knížete, české královny Kunhuty, vdovy po panu Otakarovi, jinak Přemyslovi, a měl s ní k velikému pohoršení všech čestných žen a paní syna Jana, jenž se potom stal křížovníkem.*“¹⁸⁶ Záviš je zde vylíčen jako někdo, kdo spáchal zločin, a přestože ho král velkoryse omilostnil a učinil ho nejvyšším správcem království, stále podněcuje odpor a nenávisť ke králi a usiluje o jeho smrt. Podněcuje proti králi Václavovi uherského krále, vratislavského vévodu a další. Tento výčet zločinů je zároveň obhajobou dalších kroků, kdy na radu Mikuláše Opavského král Václav nechal Záviše zajmout a před hradem Hluboká stít. Následně se Závišovi přátelé a přísluhovači (*amici et servitores*) rozprchli a český král si tak oddechl od lupičů a cizinců (*raptoribus et malificis*). O likvidaci lupičů se dozvídáme i v knize druhé této kroniky, kdy Jan Lucemburský „*všude pronásledoval lupiče, zloděje a rušitele míru a srovnával se zemí hrady a útočiště zločinců*“¹⁸⁷

Dalším příkladem bylo i chování Jindřicha z Lipé, který byl též podezříván ze zrady poté, co „*se velmi důvěrně přátelil s paní Eliškou, královnou zvanou z Hradce,*

¹⁸⁴ Beneš Krabice z Weitmile, Kroniky, s. 180.

¹⁸⁵ Beneš Krabice z Weitmile, Kroniky, s. 181. „*Et unus ex nobilibus, cui nomen Crussyna, accurrens ad lectum prefatum dominum Tobiam letaliter vulneravit*“ Beneš Krabice, FRB IV, s. 466.

¹⁸⁶ Beneš Krabice z Weitmile, Kroniky, s. 176. „*In huius absentia [Václav II.] miles quidam Zawisius nomine, cuius arma sunt rosa viridis coloris, licet nobilis genere, ignobilis tamen opere, Dei timore postposito et omni verecundia posttergata, matrem dicti principis Kunegundem, reginam Boemie, domini Ottakari sive Przemisl relictam, illicito amore adamavit et ex ea filium Johannem, qui postea factus est crucifer, genuit in grave scandalum omnibus honestis feminabus seu dominabus*“ Beneš Krabice z Weitmile, FRB IV, s. 459.

¹⁸⁷ Beneš Krabice z Weitmile, Kroniky, s. 184. „*raptores, fures et turbatores pacis ubique persequendo, castra et refugia malorum humocoequando*“ Beneš Krabice z Weitmile, FRB IV, s. 470.

protože tam měla své věno“.¹⁸⁸ A tak se prý mnozí domnívali, že s ní strojí úklady proti králi Janovi. Proto byl Jindřich z Lipé zajat a vězněn. Janovo postavení ohrožoval následně pan Petr z Rožmberka, který si vzal za manželku paní Violu, vdovu po zemřelém králi Václavovi. Je zřejmé, že postavení šlechty bylo velmi pevné a král musel dobývat na své šlechtě řadu statků, které jí v minulosti dal. Napětí mezi panovníkem a šlechtou bylo stále patrné. Ale přesto v případě provinění, když šlechtic přijel za panovníkem a opět mu slíbil věrnost, bylo mu obvykle odpuštěno. Ukázat to lze na případu Zdislava ze Šternberka, který se postavil proti králi, ale „*když konečně přišel [Jan Lucemburský] do Prahy, táhl se silným vojskem proti Zdislavovi ze Šternberka, jenž spěchal králi se svými přáteli vstříc, podrobil sebe a svůj majetek jeho milosti a sliboval věrnost a ochotné služby králi, svému pánu.*“¹⁸⁹ Tato situace vyústila v jednání v Domažlicích, kde „*Všichni páni se smířili s králem Janem a znovu mu slíbili, že budou na věčné časy zachovávat upřímnou a pravou věrnost.*“¹⁹⁰ Přesto neskončily spory mezi panovníkem a šlechtou, respektive příznivci královny Elišky. Pozice šlechty byla již příliš silná, a proto mohla tedy králi klást dál odpor.

Kronikář zmiňuje i Berku z Dubé, který byl jmenován jako „*urozený muž...pán Českého království*“¹⁹¹ Dalšími konkrétními šlechtici jmenovanými v tomto díle jsou Jindřich z Lipé a Jan z Vartemberka. Jan Lucemburský „*ustanovil pak za správce království Jindřicha z Lipé, muže urozeného a mocného, na Moravě učinil správcem Jana z Vartemberka.*“¹⁹² Jinak je šlechta zaznamenána spíše jako bezejmenná skupina.

Pasováním rytíř dostává další, vyšší význam. Titul rytíře mohl získat i panovník, je proto nutné zmínit se v této souvislosti o Janu Lucemburském. „*V této bitvě, kterou začal král Jan s vojskem, byl též král opásán rytířským pásem.*“¹⁹³ Beneš se zde vyjadřuje i o Karlu IV., říká, že teprve ve válce, v boji se stal rytířem „*I stal se v této*

¹⁸⁸ Beneš Krabice z Weitmile, Kroniky, s. 185. „*habebat enim magnam familiaritatem dictus Henricus de Lypa cum domina Elizabeth, regina dicta de Grecz*“ Beneš Krabice z Weitmile, FRB IV., s. 471.

¹⁸⁹ Beneš Krabice z Weitmile, Kroniky, s. 187. „*Deinde cum Pragam venisset [Jan Lucemburský], exercitum fortem contra Sdessaum de Sternberg movit, qui cum amicis suis regi occurrens gratie eius se et sua subdidit, promittens fideliam et prompta servicia regi, domino suo.*“ Beneš Krabice z Weitmile, FRB IV., s. 473.

¹⁹⁰ Beneš Krabice z Weitmile, Kroniky, s. 188. „*barones omnes reconciliantur regi Iohanni, et de novo illi promittunt fidem sinceram et rectam se perpetuistemporibus servaturus.*“ Beneš Krabice z Weitmile, FRB IV., s. 475.

¹⁹¹ Beneš Krabice z Weitmile, Kroniky, s. 178

¹⁹² Beneš Krabice z Weitmile, Kroniky, s. 185. „*Constituit autem capitaneum in regno Henricum de Lypa, virum nobilem et potentem, in Moravia vero Iohannem de Warthenerg capitaneum prefecit.*“ Beneš Krabice z Weitmile, FRB IV., s. 471.

¹⁹³ Beneš Krabice z Weitmile, Kroniky, s. 186 „*In ipso bello, quod rex Iohannes cum gente ichoaverat, precinctus est ipse rex baltheo militari.*“ Beneš Krabice z Weitmile, FRB IV., s. 472.

válce rytířem“¹⁹⁴ Tato informace se opakuje ještě ve IV. knize, kde se píše: „*V této slavné bitvě byl sám Karel a s ním dvě stě jiných statečných mužů ozdobeno rytířským pásem.*“¹⁹⁵

Další zmínkou o šlechtě, týkající se její reprezentace, byla císařská korunovace Karla IV. v roce 1355, kdy je zachyceno její slavnostní odění, Beneš Krabice ji popisuje takto: „*Před nimi i za nimi jely zástupy knížat a šlechticů, všichni měli přilby na hlavách a meče v rukou, jsouce připraveni k boji.*“¹⁹⁶ Šlo o možnost ukázat své postavení a sociální statut.

Někteří jedinci zastávající dvorské úřady měli ještě další povinnosti. Beneš Krabice je konkrétně jmenuje právě jen při příležitosti korunovace Karla IV. „*V ten den přišli páni Království českého, každý podle svého stavu a vykonávali na krytých ořích své úřady novému králi a posluhovali, jak bylo zvykem, u stolu.*“¹⁹⁷ Více informací na toto téma nám bohužel neposkytuje.

Dalším způsobem, jak se může šlechta projevit, je zakladatelská činnost. I v tomto ohledu kroniky často mlčí. U šlechty zakládání není tak rozšířené především z ekonomických důvodů, přesto se s ním lze setkat. „*Téhož roku urození muži, páni Petr, Jošt, Oldřich a Jan, synové zesnulého pana Petra z Rožmberka, se souhlasem pana císaře, pana arcibiskupa a pražské kapituly zřídili z farního kostela na svých statcích ve Wittingau neboli Třeboni klášter řeholních kanovníků a dostatečně jej nadali atd.*“¹⁹⁸

V celé kronice Beneš Krabice kritizoval šlechtu – za to, že nerespektovala rozkazu krále, a také za její nízkou morálku. Konkrétní případ uvádí z roku 1344, kdy část urozených v čele s Čeňkem z Lipé vytáhla českému králi na pomoc, ale „*celý den se oddávali zábavě tance a pití. V noci zas vycházeli unaveni a opilí z města, neopatrní*

¹⁹⁴ Beneš Krabice z Weitmile, Kroniky, s. 195. „*et factus est miles in eodem bello*“ Beneš Krabice z Weitmile, FRB IV, s. 485.

¹⁹⁵ Beneš Krabice z Weitmile, Kroniky, s. 214. „*In hoc bello famoso Karolus ipse et alii ducenti viri strennui cum ipso baltheo militari sunt decorati.*“ Beneš Krabice z Weitmile, FRB IV, s. 501.

¹⁹⁶ Beneš Krabice z Weitmile, Kroniky, s. 230. „*Precedentibus ac sequentibus turbis principum ac nobilium, et universi tenentes galeas in capitibus et gladiis in manibus ad prelium parati*“ Beneš Krabice z Weitmile, FRB IV, s. 523.

¹⁹⁷ Beneš Krabice z Weitmile, Kroniky, s. 224. „*Ipso dies venientes barones regni Boemie singuli secundum statum suum officia sua novo regi in dextrariis coopertis exhibuerunt et ad mensam, prout moris est, servierunt.*“ Beneš Krabice z Weitmile, FRB IV, s. 515.

¹⁹⁸ Beneš Krabice z Weitmile, Kroniky, s. 238. „*Eodem anno nobiles viri domini Petrus, Iodocus, Vlricus et Iohannes, filii quondam domini Petri de Rozenberg, accedente ad hoc favore domini imperatoris et domini archiepiscopi et capituli Pragensis de parochiali ecclesia in bonis suis in Witignaw alias Trzebonye fecerunt monasterium canonicorum regularium et sufficienter dotaverunt etc.*“ Beneš Krabice z Weitmile, FRB IV, s. 535.

*a beze zbraní, a bez jakékoli ochrany se uložili k odpočinku.*¹⁹⁹ Což vyvrcholilo zajetím šlechty nepřítelem, které musel řešit opět panovník. Šlechta zde nepůsobí jako příliš silná opora krále. Kromě chování šlechticů kritizuje i novou módu. *„Když totiž téměř všichni urození mladíci, oddaní marnivosti, obecně nosili střevíce se zobci neboli s dlouhými nosy, všemohoucí Bůh, jemuž se nelíbí lidská pýcha, chtěje ukázat, že se mu nelíbí ani tato marnost, dopustil, aby jednomu šlechtici, Vojtěchu ze Slavětína mladšímu, purkrabímu na hradě Košťálu u Litoměřic, a jeho manželce, oběma zároveň a najednou, na témže hradě urazil blesk, jenž náhle sjel z nebe, jednou ranou takové zobce neboli nosy střeviců na nohách, ač těmto osobám nijak neublížil, kromě toho, že se vyděšení neodvážili déle zůstat na tomto hradě.*²⁰⁰ Dalším kritizovaným prohrěškem šlechticů je hazard: *„V témže roce a čase [1372], za pobytu pana císaře v Mohuči, někteří jeho dvořané, hráči v kostky, dopustili se při této hře drzosti proti některým lidem z města a ti, podrážděni k hněvu, náhle shromáždili korouhve a napadli je.*²⁰¹ Tento spor vyvrcholil vraždou v příbytku císařovny a vyhnáním hráčů od dvora.

Lze říci, že šlechta se v kronice Beneše z Weitmile objevuje stručně téměř ve všech běžných situacích, ačkoli na ni není kladen hlavní důraz. Pohled autora je sice kritický, ale neváhá v některých případech hledat chybu i u jiných vrstev. V jeho textu se objevují další jiné informace než ve Zbraslavské a Františkově kronice, ale jeho pohled na šlechtu poněkud přísnější.

¹⁹⁹ Beneš Krabice z Weitmile, Kroniky, s. 207.

²⁰⁰ Beneš Krabice z Weitmile, Kroniky, s. 245.

²⁰¹ Beneš Krabice z Weitmile, Kroniky, s. 246.

11. Přibík z Radenína, řečený Pulkava – Kronika česká

Tato kronika se dočkala ve své době největší popularity, existuje v latinských, staročeských i středohornoněmeckých verzích. Kronika byla sepsána na příkaz Karla IV. Nemá oficiální název, ani její autor není bezpečně znám, teprve později se o ní píše jako o „kronice české“ a teprve v jednom z mladších rukopisů je připisována Přibíkovi z Tradenína, mistru školnímu od sv. Jiljí, řečenému Pulkava. V jiné verzi je označován za jejího překladatele do staročeštiny. Hlavní podíl na tom, že dnes je mu běžně připisována, má František Palacký. Pulkavova kronika byla i později rozšiřována a právě z ní vychází řada dalších letopisců a kronikářů. Je otázkou, jak moc ovlivňoval vznik kroniky sám Karel IV., jde totiž o dílo respektující panovníkovo pojetí českých dějin. Navíc je v ní citována řada královských listin, z toho je evidentní královská podpora.²⁰²

Přibík Pulkava je doložen jako správce školy u sv. Jiljí v Praze v létech 1373-1377, následně byl v roce 1378 ustanoven chudenickým farářem, tento úřad vykonával do své smrti (nejpozději v roce 1380). Z dochovaných zpráv lze říci, že šlo pravděpodobně o vzdělaného laika, příslušníka nižší šlechty. Přibík Pulkava existoval, ale není v žádném prameni doloženo jeho autorství kroniky. Je dochováno mnoho recenzí kroniky s rozdílným uspořádáním, časovým vymezením, s rozdílnou formulací některých pasáží i s odlišnostmi v počtu použitých pramenů. Prameny, ze kterých autor kroniky vycházel, jsou především Kosmas a tzv. Dalimil, Kristiánova legenda, vojtěšské a svatováclavské legendy, Život Vintíře poustevníka, letopis tzv. Kanovníka vyšehradského, letopisy Vincenciův a Jarlochův, a Druhé pokračování Kosmovo i Kronika Zbraslavská (nebo její přepracování od Františka Pražského nebo Beneše z Weitmile) a v závěru kroniky cituje velké množství listin z Archivu české koruny. V některých recenzích byly přidány i dějiny Braniborska, podle dnes neznámé braniborské kroniky. V kronice je zřetelný vliv panovníka a jeho zájmů. Zdůrazňoval například návaznost českého království na Velkou Moravu, stejně tak jako vyzdvihnul přemyslovskou tradici. Zdůrazněno je také postavení českých zemí v rámci říše. Česká šlechta si volí svého panovníka bez zásahu římského krále nebo císaře. Projevuje se zde oficiální ideologie státu a názory Karla IV.²⁰³ Datace jednotlivých verzí je problematická, první recenze vznikla po roce 1364,

²⁰² Přibík Pulkava, *Kroniky*, s. 572.

²⁰³ J. NECHUTOVÁ, *Latinská literatura*, s. 140.

pátá recenze v roce 1374. Přesnější datování zbylých recenzí není na základě dochovaných pramenů možné.²⁰⁴

Názor, že postavení šlechty je závislé na panovníkovi, zmiňuje Pulkava již v úvodu své kroniky, kdy vkládá kněžně Libuši do úst větu, že jejich kníže: „*Ty z vás, které bude chtít, povýší, a jiné poníží.*“²⁰⁵ V této mytické době Pulkava několikrát opakuje motiv velmožů, kteří nedají na radu knížete Přemysla. Patrné je to především během dívčí války, kdy Přemysl nabádá své velmože k opatrnosti, ale ti nejprve jeho rady nedbají a následně i přes jeho varování vytáhnou do boje proti dívkám. Je zde vidět protiklad moudrosti vládce a nesamostatnost, neopatrnost velmožů, kteří potřebují být vedeni, aby byli úspěšní. Tato situace v mytické době vyvrcholila vybitím všech velmožů v zemi, zbyl jen kníže Přemysl. Obyčejní muži zvítězili teprve poté, když se obrátili ke knížeti a poslechli jeho rad. Je zde vidět Pulkavova snaha zdůraznit postavení panovníka.

Šlechta se hrdinsky projevuje především v boji, ne v míru. Bohaté na tyto události bylo tažení proti milánským v roce 1158, při této příležitosti se také dozvídáme o udělení erbů dvěma šlechticům. Prvním statečným bojovníkem byl Odolen z Chyše. „*urozený Odolen, syn Střížův z Chyše, se se třemi svými druhy rychle vrhl do řeky. Jeden z jeho druhů se vrátil, ale on sám se sluhou, nikoli bez nebezpečí, přeplaval zmíněnou řeku. Na znamení této odvahy byl svým králem Vladislavem vyznamenán šlechtickým znakem.*“²⁰⁶ Odolen za svou odvalu získal šlechtický znak s bílým štítem a modrou čarou, sestupující z horního rohu přes štít a znázorňující řeku.²⁰⁷ Druhý odvážný bojovník, který vystoupil z bezejmenného davu, byl rodem z Choustíku. „*Říká se též, že zmíněnému rytíři z Choustníku za to, že první vystoupil na milánské hradby, dovolil král Vladislav nosit znak.*“²⁰⁸ Tento rytíř z Choustníku dostal za odměnu od krále Vladislava jako dědičný znak na štítě zlatý žebřík napříč na modrém poli.²⁰⁹ Další z ukázek věrnosti a odvahy šlechticů je „*Jakýsi urozený rytíř (nobilis miles) jménem*

²⁰⁴ Podrobněji k datování Kroniky, s. 576

²⁰⁵ Přibík Pulkava, Kroniky, s. 273 „*Exaltabit enim inter vos, quos voluerit, et alios deprimet.*“ Pulkava, FRB V, s. 6.

²⁰⁶ Přibík Pulkava, Kroniky, s. 332 „*Nobilis Odolenus, filius Zris de Chis, se cum tribus suis consociis celerrimum transmittit in fluvium et uno suo consocio retrocedente solu cum famulo non sine periculo dictum flumen transvadavit. In cuius animositatis signum per regem suum Wladislaum nobilibus decoratus est armis...*“ Pulkava, FRB V, s. 92 text B.

²⁰⁷ Přibík Pulkava, Kroniky, s. 332 sloupec I.

²⁰⁸ Přibík Pulkava, Kroniky, s. 334 „*Inter quos quidam dicti regis Boemie miles strennuus de Chustnik genere per scalas muros Mediolanenses primus ascendit, quem totus regis exercitus est secutus.*“ Pulkava, FRB V, s. 97 text B.

²⁰⁹ Přibík Pulkava, Kroniky, s. 334.

Boček, který prokázal králi [Václavovi I.] tuto službu: dal za svítání zvonit po horách a lesích blízko vojsk řečeného vévody [Fridricha II.] a markrabího na mnoho zvonů, jako by vyzýval vojsko k boji.²¹⁰ Výsledkem byl útěk vévody a jeho lidí.

V roce 1254 se vyznamenal také urozený muž ze Šternberka (*nobilis de Stenberg*), který bránil Olomouc proti útoku Tatarů. Za tento statečný čin dostal od krále Přemysla Otakara II. „nějaké statky u Olomouce, na nichž na památku této události postavil nový hrad Šternberk“²¹¹

V kronice můžeme nalézt jak kladné, tak záporné šlechtické postavy a jejich osudy. Jednou z významných osob je Kojata, syn Všeborův, který byl „tehdy u knížecího dvora ve všem první po knížeti (Vratislavovi)“²¹² Byl tzv. *comitis palatini*, což je překládáno jako správce knížecího dvora.²¹³ Výjimečná je ovšem i zmínka o tom, že „...jakýsi urozený jménem Zderad, královský rádce...“²¹⁴ před přítomnými urozenými pokáral Břetislava, syna krále Vratislava. Břetislav se následně na radu svého strýce Konráda mstí a Zderada zabíjí. Král Vratislav sice svého rádce oplakává a chce ho pomstít, ale vzhledem k dalšímu vývoji událostí k tomu už nedojde. Podobně, když král Vladislav „příliš vysoko povznesl družiníka (*comitem Woyslaum*)Vojslava nad všechny své předáky (*primarios*)...“²¹⁵, jeho syn Svatopluk využil v roce 1169 otcovy nepřítomnosti a Vojslava zabil v královnině náruči dýkou. Pulkava dodává, že prý zranil i královnu, která se snažila družiníka chránit.²¹⁶ Následně byl Svatopluk králem vyhnán a utekl do Uher.

S nadcházejícím dějinným vývojem pozice šlechty stále sílí, je to vidět i u Pulkavy. Šlechta „*comitum, baronum et procerum regni Boemie*“²¹⁷ měla právo volby panovníka, například ani císař nechtěl dosadit Oldřicha proti její vůli. Volba panovníka je její dávné právo, které nikdo nezpochybňuje. Mohlo se dokonce stát v dalším případě, že „někteří mocní a urození tohoto království, kteří tehdy drželi lepší a výnosnější královské statky a úřady, vidouce, že nemohou v Čechách zařizovat, co se jim zlíbí a jak by chtěli, budili nesouhlas a nenávist proti zmíněnému svému pánu, knížeti Vladislavovi.“²¹⁸ Chtěli

²¹⁰ Přibík Pulkava, Kroniky, s. 356.

²¹¹ Přibík Pulkava, Kroniky, s. 360.

²¹² Přibík Pulkava, Kroniky, s. 304 „*qui tunc in aula ducis primus post ducem [Vratislav] in omnibus habebatur*“ Pulkava, FRB V, s. 50.

²¹³ Přibík Pulkava, Kroniky, s. 304.

²¹⁴ Přibík Pulkava, Kroniky, s. 309.

²¹⁵ Přibík Pulkava, Kroniky, s. 342.

²¹⁶ Vojslav zastával významné pozice, byl maršálkem a později královým komorníkem.

²¹⁷ Pulkava, FRB V, s. 65.

²¹⁸ Přibík Pulkava, Kroniky, s. 324 „*quidam dicti regni nobiles et potentes, qui pro tunc meliora et utiliora beneficia et officia regni tenebant, considerantes se non posse in Boemia queque sibi placida*

dosáhnout sesazení Vladislava a ustanovit českým panovníkem moravského markrabího Konráda. Moc šlechty v této době je již tak silná, že má velký dopad na politickou situaci v království. Po zavraždění Václava III. (1306) byli svoláni páni království, aby zvolili nového krále. Ti, kteří přáli římskému králi Albrechtovi, odsunuli do pozadí tři dcery krále Václava II. Markétu, Elišku a Annu. Vdovu po Václavovi II., Elišku Rejčku, dali za manželku Rudolfovi, synovi Albrechta. „*Nic jim nevadilo, že tři zmíněné sestry klečely před všemi pány Českého království a veřejně žádaly, aby nebyly zbaveny svého dědictví, totiž Království českého. Zmínění páni to přešli hluchýma ušima, pohrdli dcerami zesnulého krále Václava v těchto jejich žádostech a potvrdili návrh ničemně jim předložený.*“²¹⁹ Zde je pozice šlechty už skutečně velmi pevná, s tímto směrem politiky souhlasili všichni kromě pánů ze Strakonice a pánů z Valdeka, a proto byl Rudolf Habsburský zvolen. Po jeho předčasné smrti v roce 1307 při další volbě opět vznikly spory mezi šlechtici, které vyvrcholily dokonce vraždou Dobeše z Bechyně. Zvolen byl Jindřich Korutanský, který s českými pány nevycházel. Na žádost měšťanů pražských a kutnohorských svolal sněm do Kutné Hory. „*Když na něj přišli páni Českého království, kvůli tomu svolaní, tu zmíněný Jindřich, sveden velmi špatnou radou jmenovaných měšťanů, zajal pány Českého království. Někteří z nich byli i zabiti, a tak jeho sněm skončil zmatkem a pohoršením.*“²²⁰ Pánové se ze zajetí dostali díky smíru s měšťany, ale od té doby stáli v ostré opozici vůči panovníkovi, „*odmítali napříště přijít na jeho sněm, pokládali za nedůstojné mít ho za krále, a usilující od té doby upřímně o jeho vyhnání z království, podněcovali proti němu velmi silné vzpoury a války*“²²¹ Následně se do jejich čela postavila Eliška Přemyslovna. Právě čeští páni podle Pulkavy domluvili její sňatek s Janem Lucemburským.

Šlechta měla i u Pulkavy vždy tendence zradit. Největšími zrádci byli i zde Vršovci. Pulkava připomíná několik jejich provinění, mezi jinými v Jaromírově řeči ke svému synovci Břetislavovi. „*A tohoto svého synovce veřejně napomenul, aby vyhostil rod*

disponere iuxta velle, adversus dominum suum predictum duces Wladislaum dissensiones et odia concitantes callide conceperunt...“ Pulkava, FRB V, s. 84.

²¹⁹Přibík Pulkava, Kroniky, s. 393 „*Non obstante, quod tres prefate sorores flexis genibus coram omnibus baronibus regni Boemie supplicaverant in publico, ne hereditate sua, videlicet regno Boemie, privarentur. Barones enim predicti surdis transeuntes auribus prefatas quondam regis Wenceslai filias in huiusmodi suis petitionibus contempserunt et conceptum nequam eorum propositum confirmaverunt.*“ Pulkava, FRB V, s. 188.

²²⁰Přibík Pulkava, Kroniky, s. 400 „*Ad quam dum barones regni Boemie propterea convocati venissent, dictus Henricus pessimo seductus predictorum civium consilio barones regni Boemie captivavit, inter quos etiam aliqui sunt occisi, et sic curia sua in confusione et scandalo terminatur.*“ Pulkava, FRB V, s. 194.

²²¹ Přibík Pulkava, Kroniky, s. 400.

ničemných zrádců Vršovců a aby horlivěji dbal o rady svých věrných. Vyprávěl před vším lidem jakou zradu a jaký zločin spáchali kdysi řečení Vršovci na svých knížatech a pánech. Proto jsou Vršovci, synové týchž zrádců, nejničemnější následovníci svých ničemných otců, zvláště pak Kochan, jenž jedné noci, když řečený oslepený Jaromír seděl na záchodě a vyprazdňoval břich, hanebně a smrtelně ho zezadu probodl a nevinného bídně zahubil.²²² Zradili i členové jiných rodů, například Prkoš, bílinský správce. „Léta Páně 1041 byl týž Prkoš knížetem Břetislavem zajat, protože se nepostavil, byv podplacen saskými penězi, proti zmíněnému vévodovi Ekkehardovi, jak měl. Byly mu vypíchnuty oči a uříznuty ruce a nohy, a byl vhozen do řeky Bíliny, aby ostatní, zastrašeni tímto příkladem, hájili na žádost a příkaz svého knížete vlast a zachovávali svému knížeti naprostou a neporušenou věrnost.“²²³ Lze zde ukázat jak povinnosti šlechty, tak případné potrestání za prohřešky. Pulkava se zmiňuje například také o odporu proti biskupu Jindřichovi v roce 1193, ve chvíli, kdy byl biskup na císařském dvoře, tak „Proto v biskupově nepřítomnosti štěkali domácí psi a podněcovali v knížeti Přemyslovi nenávisť proti němu, takže se již nemohl bezpečně vrátit do Čech.“²²⁴ Jako další konkrétní případ zrady lze uvést pokus o vraždu knížete Soběslava, který se ovšem včas dozvěděl o spiknutí svých dvou společníků, ti po svém chycení přiznali, že spiknutí vyvolali Miroslav, syn předáka Jana, a jeho mladší bratr Střezimír. Následný výslech a soud probíhal v přítomnosti knížecích velmožů, kteří se podíleli na rozsudku.²²⁵

Naopak věrnost zdůrazňuje Pulkava ve chvíli, kdy na straně krále Václava zůstávají „tři rody, totiž páni z Boršova, z Rýzmburka a Švamberka“²²⁶ Ale zbylí urození byli na straně jeho syna Přemysla a Pulkava opět hledá chybu u pánů, z jejichž návodu Přemysl vystoupil proti svému otci. Problém celého sporu byl tedy ve špatných rádcích a ne v Přemyslovi. A tak Pulkava vypráví, jak král Václav „některým špatným rádcům dal na vrchu Petříně prknem srazit hlavu, ale i jiné dal ve městě pražském usmrtit v kolech“²²⁷ Konkrétně jmenuje „*principalis Striborius dictus Mudra Hlawa*“, který byl sťat na jmenovaném vrchu.

²²² Přibík Pulkava, Kroniky, s. 298.

²²³ Přibík Pulkava, Kroniky, s. 301.

²²⁴ Přibík Pulkava, Kroniky, s. 347. „*Unde absente episcopo canes oblatrant domestici ducemque Priemisl in odium eius inflammant, ita quod iam sibi tutum non esset Boemiam regredi.*“ Pulkava, FRB V, s. 116.

²²⁵ Přibík Pulkava, Kroniky, s. 322.

²²⁶ Přibík Pulkava, Kroniky, s. 359 „*de baronibus regni solum tria genera, videlicet de Berowsk, Rysemburk et Swanczinberg...*“ Pulkava, FRB V, s. 141.

²²⁷ Přibík Pulkava, Kroniky, s. 359.

Špatně radili urození i Přemyslu Otakarovi II., který právě na jejich radu podle Pulkavy odmítl titul římského krále.²²⁸ Ukázkou zrady svého panovníka může být i chování Vítkovců, kteří v roce 1276 zradili krále Přemysla Otakara II. „*Téhož roku Vítkovci s velikým vojskem odpadli od krále a způsobili poddaným a klášterníkům v Českém království mnoho zlého. To se králi nelíbilo, protože v té době potřeboval jejich pomoc.*“²²⁹ Dalším zrádcem svého krále byl Milota z Dědic (*Milote de Diedicz*), kterého král Přemysl ustanovil správcem a velitelem celého markrabství moravského (*omnem marchionatum Moravie capitaneum et preceptorem constituerat*). Král ho z ničeho nepodezíral, a když v roce 1278 vyrazil do boje, svedl bitvu „*již zmíněný zrádce Milota se se všemi svými bojovníky vyhnul bitvě, a zapomenuv zrádně na všechna dobrodíní a na věrnost, za něž měl být svému pánu zavázán, svého krále v takovéto rozhodné chvíli opustil.*“²³⁰ A tak byl český král poražen a zabit zradou.

Velkým královským zrádcem byl Záviš z Falkenštejna. „*Avšak v nepřítomnosti svrchu řečeného mladého knížete nějaký český pán z rodu Vítkoviců, neboli z Rožmberka, pán na Krumlově, zvaný Záviš, si zamiloval královnu Kunhutu, matku tohoto knížete, uzavřel s ní též manželství a zplodil s ní syna jménem Jan.*“²³¹ Pulkava dále pokračuje v kritice Záviše, který se pokoušel řídit království české a stavěl se proti králi Václavovi. Závišovo chování bylo důvodem pro vznik sporu mezi pány království, z nichž někteří stáli na straně krále Václava a někteří proti němu v čele se Závišem a královnou. Spor vyvrcholil zajetím Záviše a jeho popravou před Hlubokou, Pulkava dodává, že jakmile to uslyšeli jeho přátelé a příbuzní, tak ihned vše opustili a prchli. Ve chvíli, kdy utekli, nastal v království mír a spravedlnost. Veškerá zodpovědnost za nepokoje byla Pulkavou přisouzena Vítkovcům.

Šlechtě vyhovoval stav, kdy nebylo sepsané právo a nic neomezovalo jejich pravomoci. Její vliv na rozhodování panovníka byl velký, mluví o tom i Pulkava. „*Zmíněný král Václav v této době také chtěl v Čechách zavést psané zákony, ale čeští páni se snažili odvrátit ho od jeho úmyslu, aby s narůstající přísnoští práva od té doby nevzal za své jejich prospěch, který byli zvyklí sklízet. Týž kníže chtěl také v Praze zřídit*

²²⁸ Přibík Pulkava, *Kroniky*, s. 372.

²²⁹ Přibík Pulkava, *Kroniky*, s. 372. „*Vitkonides cum magna milicia recesserunt a rege, multa mala per regnum Boemie pauperibus et claustralibus [poddaným a klášterníkům] inferentes, quod dissimulavit rex eo, quod tunc temporis eorum auxiliis indigebat*“ Pulkava, FRB V, s. 163.

²³⁰ Přibík Pulkava, *Kroniky*, s. 373.

²³¹ Přibík Pulkava, *Kroniky*, s. 378. „*Ceterum in absentia iuvenis principis supradicti baro quidam Boemie de genere Witkonidum seu de Rosenberg dominus in Crumlow Zawissius nomine huius principis matrem, reginam Kunegundem, amavit...*“ Pulkava, FRB V, s. 170.

*obecné učení, ale někteří špatní lidé ho reptáním odradili.*²³² Šlechta vystupuje proti kodifikaci práva i proti založení univerzity, která podle ní zřejmě hrozila vzestupem moci duchovenstva na královském dvoře. Projevují se zde zřejmě obavy ze změn. Z Pulkavovy formulace je zřejmé, že s postojem šlechty nesouhlasí.

Lze u něj hledat klasický pohled na reprezentaci šlechty. Urození a velmožové se běžně objevují jako účastníci různých událostí a jako doprovod panovníka. V roce 1156 byl král přítomen svatbě císaře Fridricha I. Barbarossy a Beatrix s velikým průvodem urozených a předáků.²³³ Korunovace Přemysla Otakara II. v roce 1261 se zúčastnili kromě biskupů, markraběte braniborského, knížat polských, mnohá hrabata, urození a páni (*comites, nobiles et barones*).²³⁴

Rytířství jako stav je lákavé i pro členy knížecího rodu, například kníže Jaromír (Gebhart) se přikláněl spíše k světskému rytířství než ke kněžské hodnosti. Tato situace vyvrcholila, když Jaromír „*Ten Jaromír však přece potom odvrhl přijaté svěcení, stal se rytířem a jako uprchlík odešel ke knížeti polskému.*“²³⁵ Obřadem pasování prošli i další členové knížecího rodu „*svrchu jmenovaní markrabí Jan a Ota se stali rytíři.*“²³⁶ Je evidentní, že titul pasovaného rytíře má svůj význam a váhu. V kronice je málo zmínek o rytířské kultuře jako takové, jednou z výjimek je poznámka o Heřmanovi III. Braniborském, synovi Oty Dlouhého, markraběti braniborském, který „*milostivě povoloval návštěvy jak urozeným tak měšťanům, a přál jim štedrou stravu. Pořádal turnaje a podporoval četné jiné podniky, patřící k rytířství*“²³⁷ Heřman tedy splňoval chováním (i vzhledem) rytířský ideál. Podobně rytíře a rytířskou kulturu podporuje Waldemar Askánský, markrabí braniborský, „*Přál totiž mnoha pánům, urozeným a mocným (barones, nobiles et potentes), z různých částí světa, kteří se hrnuli k jeho dvoru. Byl nadto velmi ješitný a vychloubačný. Když třeba král dánský pasoval rytíře (milicia cingeretu) u města Rostocku, činil nesmírné výdaje a uděloval rytířům a*

²³² Přibík Pulkava, Kroniky, s. 385 „*Princeps Wenceslaus [Václav II.] predictus hiis etiam temporibus leges scriptas in Boemia voluit observari, sed barones Boemie propositum eius avertere studuerunt, ne iuris invalescente rigore fructus, quem tollere consueverunt, ipsis amodo deperiret. Voluit quoque idem princeps in Praga generale studium instaurasse, sed remurmurantes nonnulli reprobri dissuaserunt,*“ Kroniky, FRB V, s. 177.

²³³ Přibík Pulkava, Kroniky, s. 329.

²³⁴ Přibík Pulkava, Kroniky, s. 369.

²³⁵ Přibík Pulkava, Kroniky, s. 303 „*Qui tamen Jaromir acceptum ordinem post hoc abiciens miles effectus est...*“ Pulkava, FRB V, s. 49.

²³⁶ Přibík Pulkava, Kroniky, s. 356 „*Johannes et Otto, marchiones prefati, milites sunt effecti.*“ Pulkava, FRB V, s. 136.

²³⁷ Přibík Pulkava, Kroniky, s. 391 „*frequentacionem tam nobilium quam civium gratanter admisit, largas fovens expensas; tenuit hastiludia et alia huiusmodi ad miliciam pertinencia frequentia confovebat*“ Pulkava, FRB V, s. 185.

*žertěřům (militibus et ioculatoribus) tak mnoho darů, že proto na sebe uvalil veliké dluhy.*²³⁸ Jde o ukázkou ideálu štědrosti, kterou si většinou může dovolit pouze panovník, protože šlechtice by mohla snadno přivést na mizinu. Poslední zmínkou o rytířské kultuře, respektive konkrétně o turnaji v této kronice, je turnaj pořádaný Janem Lucemburským v roce 1321. Zmiňuje pouze, že v tomto turnaji „*V něm byl král pádem svého koně v zástupu knížat a urozených, kteří zde byli na rytířských hrách, nějak zraněn*“²³⁹ Dále se tímto tématem již bohužel nezabývá a příhodu na rozdíl od jiných nerozvíjí.

O zakladatelské činnosti šlechty se Pulkava zmiňuje jen v souvislosti s pokáním. „*Léta Páně 1181 žil na Moravě jakýsi předák jménem Vilém, oblíbenec řečeného Konráda. Protože při pustošení rakouského vévodství neodtahoval ruce od pálení kostelů, mučen výčitkami pro tyto i jiné své zločiny, přišel do Říma a vyzpovídal se papeži. Ten přikázal, aby vystavěl klášter a umístil v něm řeholní osoby, které by pokorně sloužily Pánu. Vilém to učinil a založil na místě, které se nazývá Kounice, klášter panen premonstrátského řádu, které v něm jsou dodnes.*“²⁴⁰

Panovník se snažil připoutat si k sobě své šlechtice co nejpevněji, jednou z cest, jak je odměnit za služby a věrnost, byl sňatek, kterým si je k sobě přivázał blíže. Nemůže za své šlechtice ovšem provdat své legitimní dcery, jediné nelegitimní, jako to udělal Přemysl Otakar II. s dcerami od Anežky z Kuenringu, které provdal za své šlechtice. První dal „*urozenému ze Strakonic, jinou z Vartemberka, a třetí z Kravař, pánům Českého království.*“²⁴¹

Šlechta se u Pulkavy objevuje velmi často, její hodnocení je různé. Pulkava přináší řadu informací, které se v jiných kronikách nevyskytují, například právě svatbu dcer krále s šlechtici. Vyznění kroniky ve prospěch šlechty lze zřejmě přičítat Pulkavovu sociálnímu zařazení.

²³⁸ Přibík Pulkava, Kroniky, s. 391.

²³⁹ Přibík Pulkava, Kroniky, s. 407 „*In quo rex ex casu dextrarii sui propter multitudinem principum et nobilium, qui huic militari ludo inerant, aliquantulum lesus fuit.*“ Pulkava, FRB V, s. 202.

²⁴⁰ Přibík Pulkava, Kroniky, s. 345.

²⁴¹ Přibík Pulkava, Kroniky, s. 368 „*nobili de Strakonicz, aliam de Wartemberg et terciam de Crawar, regni Boemie baronibus...*“ Pulkava, FRB V, s. 153.

12. Jan Marignola Kronika česká (*Cronica Boemorum*)

Jan Marignola (Giovanni dei Marignolli) byl Ital, na kterého se Karel IV. obrátil s žádostí o sepsání kroniky, ve které by zasadil české dějiny do širších souvislostí. Marignola pocházel z jedné z předních florentských rodin, narodil se na konci 13. nebo počátku 14. století. Měl právnické vzdělání, díky čemuž přednášel na univerzitě v Bologni, kde vyučoval církevní právo. Právo vyučoval i během svého pobytu v Indii. V roce 1338 ho totiž papež Benedikt XII. pověřil poselstvím k tatarskému chánovi Uzbekovi, kterému Marignola odevzdal papežské dary a listiny. Následně dorazil v roce 1342 do Pekingu a přes jižní Čínu se vracel zpět do Evropy. Do Avignonu se vrátil v roce 1353. Jako odměnu za své služby získal biskupský úřad v Bisignanu v Calabrii. Brzy po svém návratu z cest přišel do Prahy a zřejmě často pobýval na Karlově dvoře, i když ho povinnosti volaly do Itálie. Sám sebe nazýval „apoštolem východu na dvoře císařském“. Jeho přítomnost u císaře je doložena v několika svědečných řadách Karlových listin. Jan Marignola zemřel někdy mezi lety 1358 a 1359.

Kronika měla být podle žádosti Karla IV. pojatá od Adama po dobu Karlovy vlády. Autor měl vycházet ze starých kronik, ze kterých měl vynechat, co je zbytečné, a „vložit některé prospěšné zprávy“. Jako prameny Marignola použil Kosmu a jeho pokračovatele a některé legendy: Kristiánovu, vojtěšské legendy (Brunovu a Kanapariovu), snad i tzv. Dalimila v latinském překladu. Jeho kronika měla tři části: thearchickou, která obsahovala dějiny od stvoření světa po potopu; monarchickou o založení prvních států a o dějinách českých panovníků po Václava II. Třetí kniha, hieratická (posvátná), obsahovala dějiny kněžství od Melchisedeche přes papeže po české biskupy, vyvrcholit měla arcibiskupem Arnoštem z Pardubic, ale až k němu se Marignola nedostal.²⁴² Pro světové dějiny čerpal z bible, děl antických i křesťanských autorů, středověkých filosofů i kronikářů. České panovnické dějiny v jeho kronice končí rokem 1283, stejně jako Druhé pokračování Kosmovo, české církevní dějiny jsou dovedeny do třicátých let 12. století.²⁴³

Kromě dějin vložil Marignola do kroniky zážitky ze svých cest, proto se často blíží spíše cestopisnému než historickému dílu. Není zde mnoho zásadních informací k historii, jde o oslavu Karla IV. a obyvatel jeho země. Kroniku psal zřejmě mezi lety 1355-1358. Její text je dochován jen v jednom úplném rukopisu, což svědčí o malém zájmu a popularitě.

²⁴² J. NECHUTOVÁ, *Latinská literatura*, s. 139.

²⁴³ Jan Marignola, *Kroniky*, s. 582.

První zmínku o šlechticích u Marignoly můžeme nalézt v kapitole o volbě prvního knížete. Dva muži, které Libuše rozsoudila, byli označeni jako *proceres*, v překladu předáci²⁴⁴.

Další, v mytické době významnou, postavou mezi knížecími družiníky byl Tyro. Marignola píše, že kníže Neklan si zavolal „*nejstatečnějšího vojáka jménem Tyro, jenž byl po knížeti druhý...*“²⁴⁵, ten v knížecí zbroji vedl vojsko do bitvy. Tento zřejmě urozený voják ztělesňuje ideál vůdce, je odvážný jako lev, nikoho se nebojí, je udatný. O jeho vlivu a síle svědčí i jeho řeč k vojákům a hrdinství v boji. Přesto nejde o člena knížecího rodu.

Opět u Marignoly, stejně jako u dalších kronikářů, jsou předáci (*proceres, primates*) často zmiňováni jako doprovod knížete nebo jako lidé v jeho okolí. Svědčí o tom například, že zrádce Durynek přinesl hrůzný dar (hlavu syna knížete Vlastislava) knížeti a ostatním předákům (*principibus*) Čechů. Když to uviděli, „*zhrozil se kníže a zachvěla se srdce předáků (comitum corda)...*“²⁴⁶

Šlechta často stojí v opozici vůči panovníkovi. Ve chvíli, kdy se předáci vzbouří proti svému pánu, následuje trest, nebo je naopak panovník poražen a zahanben. Mezi silné panovníky patřil Boleslav I. Ve chvíli, kdy chtěl, aby mu byl postaven hrad po způsobu římských staveb, se předáci vzbouřili. „*Jeden z předáků pak první za sebe i podle společného mínění všech odpověděl, že to nesmí a nemohou dělat a že je lépe zemřít než být podroben takovému otroctví. On klidně stál a hned tasil meč. „Nuže,“ řekl, „dokaž, že je lepší zemřít, než poslouchat mé rozkazy,“ a smýknuv jím, vytaseným mečem mu jednou ranou přeťal šíji.*“²⁴⁷ A tak zástup ostatních předáků ihned poklekl a žadonil o slitování a hladce vyplnil knížecí rozkazy.²⁴⁸

Ani Marignola nevynechává ve své kronice Vršovce. Na nich lze nejlépe porovnat zrádce a ideál rytíře. Váže se k nim řada drobných příběhů, které ukazují věrnost i zradu.

²⁴⁴ Marignola, FRB III, s. 524.

²⁴⁵ Jan Marignola, Kroniky, s. 462 „*militem probissimum nomine Tyronem, qui erat post duces secundus...*“ Marignola, FRB III, s. 527.

²⁴⁶ Jan Marignola, Kroniky, s. 463.

²⁴⁷ Jan Marignola, Kroniky, s. 465 „*Unus autem procerum primus et ex parte sua et omnium communi consilio respondit, hoc fieri nec debere nec posse, et melius esse mori quam tali subici servituti. Qui statim evaginato gladio stans: En, inquit, probabis, utrum melius sit mori quam meis obtemperare preceptis, et trahens illum evaginato gladio eius cervicem uno ictu praececidit.*“ Marignola, FRB III, s. 531.

²⁴⁸ Jan Marignola, Kroniky, s. 465.

Povýšení sluhy mezi svobodné a urozené může být odměnou za věrnost. Právě tak získal své postavení Hovora, původně služebník, který zachránil knížete Jaromíra, jehož zajali domácí odpůrci, Vršovci, kteří proti němu neváhali použít násilí.²⁴⁹ Následně „*Se nejvěrnějšímu služebníkovi (fidelissimo servo) Hovorovi, hodnému vši chvály, dostalo však po zásluze takové milosti, že jak on sám, tak i jeho potomci jsou počítáni mezi svobodné a urozené (inter ingenuos et nobiles). Nadto mu dali navěky hodnost lovčího, která patří k dvoru Zbečno...*“²⁵⁰ Jak by měl vypadat ideální šlechtic lze ukázat na proslovu slepého Jaromíra, který pronesl ve chvíli, kdy na trůn uvádí svého synovce Břetislava I. Marignola zde blíže specifikuje, jak ideální šlechtici vypadají: „*jsou zvláště mocní ve zbrani, spolehliví ve věrnosti, udatní ve vojenské službě a nadmíru vynikají bohatstvím*“²⁵¹ Vzápětí Jaromír varuje svého synovce před tím, aby věřil zrádcům, na mysli měl především Vršovce, kteří se jeví jako problematický rod. Negativní pohled na ně jako vyšší vrstvu prolíná opakovaně celou kronikou. Například k roku 1003 píše Marignola poznámku, že „*byli pobiti Vršovci, ničemní zrádci českých předáků*“²⁵²

Vztah k Vršovcům je vidět na chování Břetislava, který „*byl zbožný, a proto od sebe vyhnal Mutinu, syna Božejova, svého pobočníka a důvěrníka, řka: „Kdybych se nebál Boha, vyloupl bych ti oči, ale je veliké zlo pokazit boží stvoření.“ Prikázal zabavit všechnen majetek jeho i jeho příbuzného jménem Čěč. Oni uprchli do Polska...*“²⁵³ Zajímavé je, že ačkoli patří mezi zrádce, stále je Mutina označován jako pobočník a důvěrník (*collateralem et secretarium*). Po smrti knížete Břetislava II. se Mutina a Božej vrátili a kníže Bořivoj II. „*ne z lásky, ale z nutnosti [je] vzal na milost, vrátili se z Polska a ujali se hradů, které měli od knížete. Božej dostal hrad Žatec, Mutina Litoměřice.*“²⁵⁴ I přes podezření, že Vršovci byli zodpovědní za smrt knížete Břetislava II., získali zpět své postavení a kníže Bořivoj II. musel počítat s jejich existencí. Vršovci se proplétají kronikou i nadále. Například další kníže Svatopluk se v roce 1108 zúčastnil s Jindřichem V. tažení do Uher, místo sebe nechal v Čechách Vršovské předáky (*comites*) Vacka a Mutinu na ochranu země. Mezitím vtáhl do země Bořivoj II.

²⁴⁹ Více k tomuto konfliktu M. BLÁHOVÁ-J. FROLÍK – N. PROFANTOVÁ, *Velké dějiny zemí koruny české I.*, Praha 2008, s. 353.

²⁵⁰ Jan Marignola, *Kroniky*, s. 468.

²⁵¹ Jan Marignola, *Kroniky*, s. 469.

²⁵² Jan Marignola, *Kroniky*, s. 470 „*interfecti sunt Wrssowici, Boemorum procerum pessimi proditores*“ Marignola, FRB III, s. 537.

²⁵³ Jan Marignola, *Kroniky*, 478. „*Hic pius fuit, unde Mutinam, filium Bose, suum collateralem et secretarium amovit a se dicens: si deum non timerem, tibi oculos eruerem; sed grande malum est destruere creaturam dei. Jussit confiscari omnia bona eius et cognati eius nomine Czek, qui fugerunt in Poloniam...*“ Marignola, FRB III, s. 547.

²⁵⁴ Marignola, FRB III, s. 479.

s polským vojskem²⁵⁵ „*Vacek a Mutina byli zahánáni na útěk a opustili tvrz (municione), která byla pevně postavena proti polským hranicím.*“ Následuje Vackovo očernění Mutiny ze zrady, které pronesl před knížetem Svatoplukem. „*Kníže Svatopluk při návratu z Uher zuřil jako lev na Mutinu i na jeho lidi a Mutina byl toho dne třikrát upozorněn, aby se vyhnul hněvu knížete.*“ Přesto toho nedbal a šel vstříc knížeti. Ten ve chvíli, když ho spatřil, pronesl: „*Ó, nenáviděný rode, pokolení protivné bohům, ó, ničemní synové, prohnání a vždy dobře známí nepřátelé našeho rodu!...*“ Vyjmenovává veškeré prohřešky, špatné rady a zrady Vršovců (i konkrétně Mutinovy), šlo o vraždu Boleslava, pohanu Jaromíra, to, že ovládli Bořivoje a tím donutili Svatopluka, aby ho zbavil trůnu. Mutina byl obviněn ze spiknutí proti Svatoplukovi. Vzápětí dal Svatopluk pokyn katovi, který se ihned vrhl na Mutinu. „*Ó, jak podivuhodná byla trpělivost předáka (comitis)! Při dvou ranách seděl nehybně, když se pak při třetí pokoušel vstát, přišel o hlavu. Ve stejnou hodinu a v téže světnici byli zabití dva synové Mutinovi a dva další muži.*“²⁵⁶ Kníže Svatopluk byl popravou Mutiny ještě více rozdrážděn a rozkázal, aby byl celý jejich rod bez rozdílu pohlaví a věku zcela vyhuben (1108). Následně Marignola popisuje barvitě jejich vraždění.²⁵⁷ Pomsta na sebe nenechala dlouho čekat a v roce 1109 byl Svatopluk zabit. „*Jakýsi bojovník (miles), který se rozhodl buď podstoupit smrt při zabití takového muže, nebo slavně přežít, poslaný, jak se říká, od Jana z rodu Vršovců (Johanne de gente Vorsewnici), se vmísil mezi ostatní, a když se Svatopluk vracel od dvora za prvního nočního soumraku obklopen houfem bojovníků, vrazil mu kopí takovou silou mezi lopatky, že hned vypustil duši.*“²⁵⁸ Útočník utekl a podezření padlo jako obvykle na Vršovce.

Dalším zrádce, který se dostal do knížecí přízně, byl „*jeden Čech jménem Budivoj, člověk chytrý a licoměrný,*“ Istí se dostal ke knížeti Bořivojovi. „*Onen zrádce totiž udělal ze všech předáků (omnes principes) a věrných přátel (fideles amicos) podezřelý, nebo nepřátele, také věrné rádce mu udal jako zrádce.*“²⁵⁹ Bořivoj, když ztratil důvěru ve své věrné, ztratil i jejich podporu a byl vyhnán z království. Tak Budivoj pomohl k nástupu Svatopluka na trůn.

Zrada je velmi relevantní pojem. Ne každý muž označený za zrádce jím musí být, záleží zde na úhlu pohledu. Jako zrada se často bere i kritika panovníka. Kritika knížete

²⁵⁵ Velké dějiny I., s. 495.

²⁵⁶ Jan Marignola, Kroniky, s. 482.

²⁵⁷ Popis vychází z Kosmy.

²⁵⁸ Jan Marignola, Kroniky, s. 483.

²⁵⁹ Jan Marignola, Kroniky, s. 481.

pochází i zde, stejně jako v jiných kronikách, od Kojaty, správce knížecího dvora (*palatinus comes*), který vystoupil ostře proti knížeti Vratislavovi, když chtěl zvolit jiného biskupa, než svého bratra Jaromíra (Gebharta). Osočil ho z porušení přísahy otci a vznesl nesvár mezi bratry. Vratislav nakonec ustoupil a zvolil biskupem bratra Jaromíra, ale je zdůrazněno, že ne kvůli Kojatovým hrozbám. Význam Kojaty a jeho a role je však nezpochybnitelný.²⁶⁰

Dalším předákem, který si dovolil kritizovat člena knížecího rodu, byl Aleš, který kritizoval Břetislava za bezstarostnost při koupání v řece, ve chvíli, kdy hrozilo nebezpečí útoku nepřátel. Při následném útoku opět neposlechl rady zkušenějšího předáka a vrhl se se svými lidmi proti Sasům. Ztráty na životech urozených byly velké. Tato příhoda má dohru ve chvíli, kdy během obléhání Brna králův správce (*villicus regis*) Zderad. „*jenž byl pokrytec a velmi zlý člověk*“, připomenul tento neúspěch. Kritizovaný mladík si později po poradě se strýcem Konrádem Zderada zavolal, vhodil mu do obličeje rukavici a jeho věrní ho zabili. „*I zaradovali se všichni, jediný král pro něj zaplakal.*“²⁶¹

O vztahu panovníka a šlechty může vypovídat příběh o statečném bojovníku (*miles*) Benedovi, „*který urazil hrdou mysl krále [Vratislav II.] a jakkoli se několikrát pokoušel o smíření, nebyl s to toho prostřednictvím přátel dosáhnout*“. Král, neschopen přenést se přes to, poslal pro Benedu a chtěl ho nechat zajmout svým komorníkem, Beneda se bránil a „*vytrhl meč komorníkovi od boku a přesekl ho v půli, krále pak třikrát lehce bodl*“²⁶² Králem přivolaní bojovníci následně Benedu zabili a na králův příkaz ho vláčeli svázaného za nohy v bodláčí, jakoby se král chtěl pomstít na mrtvém. (1089) Vůbec mnohem častěji než věrnost a rytířské ctnosti se v kronice objevuje motiv zrady. Další zradou panovníka byl pokus o vraždu knížete Soběslava I., obviněn byl Miroslav, syn Janův (*Mirolaum, filium Johannis*), kterého k tomu přemluvil knížecí kaplan Božík (*capellanus, presbiter nomine Busic*) a biskup Menhart. Božík měl argumentovat takto: „*v této zemi nebyl nikdo urozenější než tvůj otec, ty však jsi pokládán za nejmenšího.*“²⁶³ Následně byli zrádci popraveni a vpleteni do kola.

²⁶⁰ Jan Marignola, *Kroniky*, s. 474.

²⁶¹ Zde je patrné rozdílné hodnocení oproti Dalimilovi, kde Zderad vystupuje v roli králova rádce, u Pulkavy Zderad vystupuje také, Pulkava ho nehodnotí, jen dodává, že král svého rádce oplakával. Zajímavá je zmínka o rukaci, vhozené Zderadovi do obličeje, ta se nachází jen u Marignoly, snad souvisí s dvorskou kulturou. V původním Kosmovu textu se nenachází.

²⁶² Jan Marignola, *Kroniky*, s. 476

²⁶³ Jan Marignola, *Kroniky*, s. 488 „*Nonne, fili carissime, patre tuo in hac provincia nullus nobilior, tu autem pro minimo reputaris.*“ Marignola, FRB III, s. 559.

O tom, že se panovník umí vypořádat se zrádnou šlechtou, svědčí také příhoda z ciziny. Po králi Fridrichovi na jeho korunovační cestě do Říma požadovali na místě zvaném Allagardia poplatek za průchod, protože nebyl zatím císařem. Král jim peníze přislíbil, měli si pro ně později poslat. „*Pošlou s ním tedy třináct urozených (nobiliores): a ty všechny dal [král] oběsit na šibenicích. Když pak jeden z nich řekl, že je jeho příbuzný, přikázal ho oběsit výše, zanechávaje potomkům příklad, aby si netroufali takové činy zkoušet proti svým pánům (suos dominos).*“²⁶⁴

K dalšímu štěpení šlechty na příznivce a odpůrce panovníka dochází pro spory mezi králem Václavem a jeho synem Přemyslem.²⁶⁵ „*Předáci (proceres) Českého království majíce v nenávisti čas míru, bez vědomí otcova povýšili jeho syna Přemysla v pražské klauzuře na krále a složili mu slib věrnosti a hold (fidelitatem sibi et homagium facientes)*“²⁶⁶

Podobně jako v dalších kronikách, tak i u Marignoly je dávana vina za odmítnutí římského císařství radě králových předních mužů (*suorum principum*) a zejména urozenému muži Ondřejovi (*nobili viro Andrea*), komorníkovi království (*camerarius regni*), ale na rozdíl od jiných kronik, toto není bráno jako zrada nebo chyba, ale jako rozumné rozhodnutí.²⁶⁷

Šlechta vystupuje také v roli udatných bojovníků, věrných svému pánu. Těchto příležitostí sice není tolik jako zrady, ale lze je najít. Ukázkou odvahy šlechticů může být chování předáka (*comitem*) Štěpána a jeho druhů, kteří byli vysláni Soběslavem jako poslové k polskému knížeti. „*Když projížděl lesem, který leží mezi Saskem a Polskem, upadl do ozbrojených rukou lotrů (in armatas latronum manus). Ti, stojíce opodál, řekli: „Ušetříme vás, nechte tu koně a zbroj a jděte v míru.“ Předák (comes) Štěpán jim odpověděl: „Dejte nám trochu času,“ a svolav druhy, řekl: „Ó, bojovníci a druhové (militones et socii). Již nás volá poslední úděl! Kdo nám ulomí chléb, když se obrátíme na útěk, kdo nám dá věci nezbytné k životu, a ani nevíme, zda nám ho barbari ponechají. Běda, budeme litovat, že jsme statečně nepadli, až zbaveni jedni očí a druzi nosu, budeme vystaveni urážkám a nadávkám.“ Ale oni jednomyslně vzkřikli: „Zbraně, zbraně, zemřeme s nimi. Hledme jen, abychom nezemřeli nepomstěni.“ Nastal boj mezi „pěti a padesáti štíty (scuta)“²⁶⁸, mezitím jim přišel na pomoc správce hradu Hlohova*

²⁶⁴ Jan Marignola, Kroniky, s. 491.

²⁶⁵ Jan Marignola, Kroniky, s. 492.

²⁶⁶ Jan Marignola, Kroniky, s. 494.

²⁶⁷ Jan Marignola, Kroniky, s. 498.

²⁶⁸ Jan Marignola, Kroniky, s. 486.

(*prefectus urbis Glogow*). Ten našel předáka Štěpána a jeho druhy zpola živé v řece, dopravil je na hrad, kde po dvou dnech zemřeli. Ilustruje to rytířskou ctnost - raději bojovat a zemřít, než se vzdát a třeba přežít.

Moc předáků je ukázána i na vlivu uherské šlechty, která po nástupu mladého krále Štěpána vzkázala knížeti Vladislavovi, aby obnovil dávné přátelství českých a uherských panovníků. *Ale jak praví Písmo: „Běda zemi, jejímž králem je chlapec a jejíž předáci vstávají ráno, aby pili a hodovali.“*²⁶⁹

Akt pasování se v Marignolově kronice neobjevuje příliš často, ačkoli patří mezi hlavní příležitosti, kdy je šlechta v centru dění. Zmíněn je pouze jednou v souvislosti s Jaromírem (biskupem Gebhartem), který „*vzal na sebe světský šat a opásal se rytířským pásem*“.²⁷⁰ Marignola tuto událost více nerozvádí.

Důležité postavení rytířů je vidět také na svatebním obřadě. V kronice se jedná o svatbu uherského krále Bély a Kunhuty Braniborské. „*Po způsobu svého národa vložil [Béla]na její hlavu zlatou korunu, kterou jeden jeho rytíř (miles) obnaženým mečem shodil.*“²⁷¹ V den svatby navíc „*český král v jednom slavnostním stanu upraveném na způsob kostela po vyslechnutí mše pasoval na rytíře (fecit milites) polského knížete (ducem Polonie), čtyři markrabí (marchiones) a několik urozených (nobiles plures), s nimiž pak provozoval rytířské hry (ludos militares).*“²⁷²

Kronika mimo hlavní děj obsahuje i drobné informace, které zaujmou. Například po bitvě na Moravském poli Marignola zmiňuje, že „*byla totiž taková spousta urozených (nobilium captivoru) zajatců, že je chovali jako dobytek, nebo zabíjeli, protože se stali jakoby ovce na porážku*“.²⁷³ Což není úplně typicky rytířské chování k zajatcům. Ale česká strana se zřejmě chovala podobně, protože po úspěšné Břetislavově výpravě do Hnězda Marignola vypočítává zisky: „*Nakonec více než sto vozů vezlo zvony a poklady celého Polska a bezpočet urozených spoutaných a v řetězech (nobilium vincorum et catenatos).*“²⁷⁴

Další příhodou týkající se šlechty je například historika vložená k roku 1251 „*Když předák Bertold (comite Bertoldo) přejížděl most, dva havrani na vrcholu věže*

²⁶⁹ Jan Marignola, Kroniky, s. 485 „*Verum sicut dicit scriptura: Ve terre, cuius rex puer est et cuius principes mane surgunt ad miscendam ebrietatem.*“ Marignola, FRB III, s. 555

²⁷⁰ Jan Marignola, Kroniky, s. 474.

²⁷¹ Jan Marignola, Kroniky, s. 497.

²⁷² Jan Marignola, Kroniky, s. 497.

²⁷³ Jan Marignola, Kroniky, s. 499.

²⁷⁴ Jan Marignola, Kroniky, s. 471.

*pohnuli kamenem, který při pádu zabil projíždějícího rytíře (militem interfecit).*²⁷⁵ Jinou zajímavostí je, že věštecké sny nejsou jen doménou panovníků. „*Zbožný rytíř (milites) Jan, syn Svojslavův, ležící nemocen ve vlastním domě, u vytržení viděl sebe na pláni s malým a neuspořádaným vojskem; a hle, na světlém poli viděl nejprve českého knížete (principem Boemie), nejsvětějšího Václava, oděného do jeho rytířské zbroje (militaribus armis suis indutum), jak jde vpředu se svým svatým praporcem v pravé ruce...*“ Stejně tak pražský purkrabí Jaroš (*Jarosius, burgravius Pragensis*) vyprávěl o tomto zázraku.²⁷⁶

Marignola ve své kronice vycházel z českých pramenů, ale některé příběhy popsal z jiného úhlu a v některých případech dal šlechtě více prostoru. Vzhledem k tomu, že popisoval a hodnotil podrobněji činy šlechty z doby, kterou sám neznal, lze se domnívat, že některé informace jsou jeho vlastní fantazií, aby kroniku přibarvil, šlechtu vylíčil často jako zrádce a panovníka vyzdvihl.

²⁷⁵ Jan Marignola, Kroniky, s. 492.

²⁷⁶ Jan Marignola, Kroniky, s. 496.

13. Neplachovo stručné sepsání kroniky římské a české

Neplach byl opatem kláštera v Opatovicích nad Labem. Jeho cílem bylo zasadit české dějiny do světového kontextu, ani on ovšem nebyl příliš úspěšný. Neplachova kronika není oficiálním dílem dvorské historiografie. Informace o jeho osobě jsou uvedeny v samotné kronice. Narodil se 23. února 1322 v Hoříněvsi na Hradecku, zřejmě v roce 1328 byl dán do školy v benediktinském klášteře v Opatovicích nad Labem, zde byl také přijat do řádu. V roce 1340 byl poslán na studia na univerzitu do Bologne. V roce 1347 byl spolu se svým opatem u papeže v Avignonu. O rok později získává od Klimenta VI. opatství v opatovickém klášteře. Získal si zřejmě důvěru a přízeň Karla IV., a tak jím byl vyslán k novému papeži Inocenci VI. V Karlových diplomatických službách se zřejmě objevuje i nadále a snad se i účastní některých jeho cest osobně. Stejně tak byl k dispozici i pražskému arcibiskupovi Janu Očku z Vlašimi. Opat Neplach zemřel pravděpodobně v roce 1371.²⁷⁷

Kroniku sepsal Neplach na žádost bratra Martina, který byl hospodářem kláštera a navíc Neplachovým strýcem. K opravě předložil své dílo právě Martinovi, proboštu Petrovi a komorníku Janovi z Brloha, kteří byli více zběhlí v historii a pověstech. Vliv panovníka Karla IV. na vznik kroniky není nijak dokázán. Název díla zní „*Summula chronicae tam Romanae quam Bohemicae*“. Jedná se spíše o analistické záznamy, začínající vznikem světa, pokračující výčtem římských císařů a papežů a následně i českými dějinami. Jako prameny použil Neplach dílo Martina Poláka (Martina z Opavy) – *Kronika papežů a císařů římských*. Od 9. století začal přidávat souběžně i české dějiny, následně od tohoto systému upouští a píše nejprve dějiny říše a teprve poté se vrací zpět k českým dějinám. Informace k českým dějinám získal z Kosmovy kroniky a z jeho pokračovatelů, využíval zřejmě také Dalimilovu kroniku. Dalšími prameny byla zřejmě kronika Zbraslavská a letopis Jindřicha Heimburského, snad i kronika Františka Pražského. Zprávy z těchto pramenů, které Neplach přejal, jsou velmi stručné a často udává i špatná data. Kronika vznikla asi roku 1360. Zřejmě nebyla příliš rozšířená, i když někteří autoři se o ní zmiňují. Dochované byly jen dva rukopisy, z nichž jeden je dnes nezvěstný.²⁷⁸

Zmínky o šlechtě se u Neplacha objevují až ve chvíli, kdy se dostane k dějinám českých knížat a králů. Jeho chronologický přehled nenabízí mnoho nových informací

²⁷⁷ Neplach, *Kroniky*, s. 584.

²⁷⁸ Neplach, *Kroniky*, s. 585.

navíc. První konkrétní zmíněný předák je Slavibor. Neplach píše, že Bořivoj měl za manželku dceru předáka Slavibora jménem Ludmilu (*habens uxorem filiam Slauiboris comitis nomine Ludmilam*)²⁷⁹. Další drobná zmínka o předácích se týká uherské šlechty, kdy v roce 1164 „*Vladislav, český král, vnikl do země Hunů, vyhnal z ní řeckého krále a upokojil uherské předáky.*“²⁸⁰

Velmi stručně se zmiňuje i o sporu mezi králem Václavem I. a jeho synem Přemyslem Otakarem II. „*Léta Páně 1251[správně 1249] 31. července se urození české země (nobiliores terre Boemie) postavili proti králi Václavovi a přijali za knížete jeho syna, jménem Přemysla, a přísahali mu věrnost (et sibi fidelitatem iuraverunt).*“²⁸¹ A dále se tomuto konfliktu již nevěnuje.

K roku 1256 Neplach připojil zprávu, že „*byl zadržen urozený muž Boreš (Borso vir nobilis) a v poutech uvržen v Praze do vězení.*“²⁸² Ani tuto zmínku nijak více nerozvádí, jednalo se o Boreše z Riesenburka, který byl královým komorníkem. Téhož roku (1256) „*kníže Přemysl s mnoha urozenými (multis nobilibus) z Čech, Moravy a Rakouska opásán znamením kříže, vytáhl do pole odhodlán bojovat proti Prusům.*“ Ve svém tažení byli úspěšní a tak „*Nakonec velmoži té země, jati strachem, ba hrůzou, žádali, aby byli pokřtěni.*“²⁸³

Účast šlechty je zmíněna i při slavnostních událostech, jako je například křest prvorozené dcery krále Přemysla Otakara II. Kunhuty (1265). „*K této slavnosti byli pozváni všichni urození (omnibus nobilibus) z Čech, Moravy a Rakouska...po dva dny [král] slavil hody s řečenými biskupy a urozenými (nobilibus) uvedených zemí v královské síni na Pražském hradě.*“²⁸⁴

Na volbu římského krále Přemysl za sebe vyslal tři šlechtice, Hrona z Náchoda, Havla z Jablonného a Smila Světleckého. Neplach přebral od tzv. Dalimila popis jejich štítů: „*Protože tam byl Hron pokládán za nejmoudřejšího, obdržel od císaře štít s černým lvem ve zlatém poli, Havel si kopím vydobyl štít rozdělený na dvě části, podobně Smil získal na turnaji černého kapra.*“²⁸⁵ Následně zdůrazňuje rytířské ctnosti jako je statečnost, zručnost v boji a moudrost, které mohou vést až k získání štítu od

²⁷⁹ Neplach, FRB III, s. 466.

²⁸⁰ Neplach, kroniky, s. 542 „*Wladislaus, rex Boemorum, terram Hunnorum intravit, regem Grecorum ex ea perturbavit et Vngarorum optimates pacificavit.*“ Neplach, FRB III, s. 470.

²⁸¹ Neplach, Kroniky, s. 544.

²⁸² Neplach, Kroniky, s. 544.

²⁸³ Neplach, Kroniky, s. 544.

²⁸⁴ Neplach, Kroniky, s. 545.

²⁸⁵ Neplach, Kroniky, s. 545. Ovšem Dalimil uvádí kapra červeného.

císaře. Urození doprovázejí krále i do boje, doprovázeli například Jana Lucemburského, když táhl na pomoc francouzskému králi roku 1346.²⁸⁶

K roku 1277 je psáno, že „*Král Přemysl přilnul ke králi Rudolfovi, začal přehlížet české pány, zvat do své země cizince a dávat jim statky. Tak způsobil domácí šlechtě mnoho křivd (unde suis multas violencias inferebat bona eis auferendo*²⁸⁷). Neboť Vítkovicům (Witkonibus) odňal Ústí a Jindřichův Hradec, Čěčovi Budějovice, Tachov pánům z Krasíkova (*dominis de Crasycow*)... Němcům dal také území loketské, trutnovské a kladské a vlastní šlechtu tak odsouval do pozadí. Záviše a celý jeho rod postihl klatbou a nechtěl se dát pohnout nijakým slitováním; při svém postupu napadal jeho majetek a ničil ho ohněm.“ Ani po smrti Přemysla se situace nemění, král Václav „*slíbil Durynkům a míšeňským, že – zvítězí-li – dá jim českou zemi do trvalého vlastnictví. Také slíbil, že po návratu zrudne hora Petřín krví urozených (montem Petrinum sanguine nobilium se rubricaturum)*.“ Vzápětí se Neplach vrací k poslednímu boji Přemysla Otakara, kterému jeho teta Anežka údajně před odchodem řekla: „*Půjdeš, ale nevrátíš se, protože všichni tví páni jsou proti tobě. (Ibis, sed non redibis, quia omnes domini tui sunt contra te.)*“²⁸⁸ Působí to, jako kdyby Neplach chování šlechticů předcházejícím dlouhým výčtem křivd ospravedlňoval a jejich zrada ho nijak nepřekvapila, kritizuje panovníka a ne šlechtice.

Další zmiňovanou postavou je Fridrich ze Šumburka, který byl zabit 1310. „*Zemřel Fridrich ze Šumburka, jehož otec předně založil hrad Děčín. Toho král Václav III. pro vítězství, které získal proti synovi, a pro jeho osvědčenou příčinlivost usadil ve svém království a přibral k vládě jako muže věrného a statečného.*“²⁸⁹

Toto roku byli také kutnohorskými a pražskými měšťany zajati čtyři velmi mocní páni z království (*nobiles potenciores de regno*), totiž pan (*dominus*) Raimund, Jindřich z Lipé, Jan ze Stráže a Hynek Žák, ale Neplach opět událost nerozvádí.

Zajímavý je zápis k roku 1316 „*V královském městě řečeném Hradec došlo k přetěžkému souboji dvanácti soupeřů na dvanácti koních. Rázně, statečně a tvrdě se totiž střetlo šest mužů z Kosic na jedné straně s šesti z Třešic na straně druhé. Z nichž*

²⁸⁶ Neplach, Kroniky, s. 548.

²⁸⁷ Neplach, FRB III, s. 476.

²⁸⁸ Neplach, Kroniky, s. 545.

²⁸⁹ Neplach, Kroniky, s. 546 „*Fridricus de Cymburk, cuius pater castrum Dyeczyn primum fundavit, quem rex Wenceslaus tercius propter victoriam habitam contra filium et per suam industriam procuratam in regno suo collocavit et regno tamquam fidelem et strenuum incorporavit.*“ Neplach, FRB III, s. 479.

*nakonec těch šest z Třešic slavně zvítězilo, aniž se provinili vraždou.*²⁹⁰ Tato zpráva je také přejata od Dalimila.

Stále více se zde objevují zmínky o jednotlivých šlechticích, jako je například Vilém Zajíc z Valdeka, který v roce 1316 zajal Jindřicha z Lipé a v roce 1319 vedl válku s Janem Lucemburským, kterou vyhrál. Nakonec byl ovšem zabit bavorským šípem.²⁹¹

O vstupu šlechty do mnišských řádů svědčí výjimečná zmínka o Filipovi, synovi krále z Malorky, který v roce 1336 s dvanácti urozenými království (*nobilibus regni*) vstoupil v předvečer Narození Páně do řádu bratří minoritů.²⁹²

Zcela bez souvislosti je zpráva, že v roce 1336 „byli vyhlazeni téměř všichni Židé po celém Rýně jakýmsi rytířem (*milite*), který mstil bratra“²⁹³.

Neplach neposkytuje mnoho informací pro hlubší pochopení chování šlechty, v jeho vypravování chybí souvislosti a řada informací. Jde ve většině případů jen o velmi krátké záznamy.

²⁹⁰ Neplach, Kroniky, s. 547 „*In civitate regia Hradecz dicta facta fuit XII duellancium in XII dextrariis gravissima pugna. Sex enim ex adverso dicti de Kossycz et sex ex parte alias de Tryessicz strenue atque fortissime direque dimicantes; eorum tandem sex de Tryessicz victores triumpho absque homicidii crimine extiterunt.*“ Neplach, FRB III, s. 479.

²⁹¹ Neplach, Kroniky, s. 547.

²⁹² Neplach, Kroniky, s. 547.

²⁹³ Neplach, Kroniky, s. 548.

14. Závěr

Tato práce vychází z kronik sepsaných v Českých zemích ve 14. století. Cílem kronik je zachytit politiku panovníka, proto se šlechtici v těchto pramenech nevyskytují natolik často, aby bylo možné plně rekonstruovat jejich chování a vystupování, popřípadě ideál rytíře či šlechtice. V práci nejsou zohledněny prameny rytířské literatury, které by poskytly informaci o jejich myšlení a jednání daleko více. Neboť rytířské literatuře bylo věnováno již mnoho studií a prací.²⁹⁴ Zohledněn není ani diplomatický materiál, který by vnesl další detaily do terminologie a celkového postavení šlechty.

Na základě porovnání kronik lze říci, že šlechta, vědoma si své pozice a moci, hrála důležitou roli v politice státu, dokázala dosadit, nebo naopak zničit legitimního panovníka. V první řadě sledovala své zájmy a kronikáři to často naznačují. Proto bývají šlechtici v kronikách stavěni do role zrádců, ale i přesto je někdy autoři vyzdvihují za jejich péči o království, za udatnost nebo hrdinské činy.

Na pojetí šlechty v kronikách mělo zásadní vliv i to, pro koho byla kronika sepsána, s jakým záměrem a jakého původu byl autor. Jinak na českou šlechtu pohlížel šlechtic, jinak duchovní a jinak cizinec.

Zásadním pramenem pro tuto práci byla kronika tak řečeného Dalimila, která poskytuje diametrálně odlišný pohled od ostatních kronik. Šlechta zde hraje důležitou roli, jsou na ní ukázány její klady, statečnost. Dalimil vypráví řadu erbovních pověstí, které přinášejí zlomky z života šlechty. Vedle jiného pohledu na šlechtu je také Dalimilova kronika zajímavá z terminologického hlediska, objevují se v ní české výrazy pro šlechtice. Druhým zásadním pramenem je Zbraslavská kronika, jež se věnuje nejvyšší politice. Vzhledem k rozsahu je poněkud překvapivé, jak nepodstatnou roli v ní šlechta hraje. Autor Petr Žitavský se o šlechtě zmiňuje především ve spojitosti s politikou, výjimečně při zmínce o nějaké zajímavosti. Jeho zprávy jsou plně přizpůsobeny politickým cílům. Právě z něho vycházejí v různé míře další kroniky, nejvíce patrná je tato tendence u Františka Pražského, který sám nepřináší téměř nic nového. Další kronika, Beneše z Weitmile, poskytuje zmínek o šlechtě více, lze to snad přisoudit Benešovu šlechtickému původu. Příbík Pulkava do své kroniky promítl ideologii Karla IV., takže ani zde šlechta nedostává příliš prostoru a její vystupování je

²⁹⁴Například edice Rytířské srdce majíce, Praha 1984; J. KOLÁR – N. NEDVĚDOVÁ, Průza českého středověku, Praha 1983. Tomuto tématu se věnuje i D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ – J. ZELENKA, Curia ducis, curia regis, s. 194-252.

podřízeno potřebám krále, ale přesto zde vypráví erbovní pověsti. Špatná rozhodnutí krále často přičítá právě radám šlechticů a král je tak očištěn. Ani Jan Marignola ve své kronice nepřináší mnoho nových informací, hlavní vliv na to má jeho cizí původ a tudíž malý přehled o českých dějinách i soudobé politice. Poslední kronika byla sepsána Neplachem, jde o velmi stručné vylíčení dějin, přesto se i zde dají najít drobné zajímavosti týkající se šlechty.

Při porovnání jednotlivých kronik je vidět, že tematický okruh kronikářů týkající se šlechty je stále stejný, jsou to události, které se objeví ve všech kronikách, například boje o trůn po smrti Václava III. nebo spor mezi Janem Lucemburským a Eliškou Přemyslovnou. Rozdílný je především způsob, jak kronikáři na událost nahlízejí. Někteří z kronikářů sledují událost z pohledu jedné strany, jiní z druhé, popřípadě ji vůbec nehodnotí. Podle potřeby omezí množství informací a událost jen zmíní a tím změni celé její vyznění. Nejlépe to lze ilustrovat na takových postavách jako je Záviš z Falkenštejna a Jindřich z Lipé. V kronikách se jim dostává různého prostoru. Zmínění jsou vždy, šlo o příliš důležité osoby na to, aby byly vynechány, ale v některých kronikách se jim autor věnoval skutečně podrobně. Například Petr Žitavský ve své kronice rozebírá velmi podrobně závěrečnou epizodu ze života Záviše z Falkenštejna. V jeho podání jde vysloveně o postavu zpupnou, pyšnou, která se nebojí zneuctit památku mrtvého krále. Krále líčí jako Závišovu oběť, ve své podstatě bezbrannou, změna tedy přichází až se silnou šlechtou, která se Závišovi postaví. Ale Závišův odkaz pokračoval dál, Závišovi byla dána nepřímo vina za situaci v království, kdy se část šlechty bouří proti králi. Naproti tomu František Pražský, ačkoli jindy přebírá celé pasáže z Petra Žitavského, se o Závišovi pouze letmo zmíní, bez hodnocení, bez odsouzení, a rychle ve vyprávění pokračuje dál. Beneš z Weitmile se Závišovi věnuje více, výčtem provinění snad omlouvá pamovníkův zásah – popravu Záviše před hradem Hlubokou. Stejný pohled nám nabízí i Pulkava.

V popisech událostí z dávné minulosti lze mezi řádky číst aktualizaci textu, možná dokonce varování před tím, že by se situace mohla opakovat. I z tohoto hlediska by se dalo nahlížet na popis prohry Přemysla Otakara II. a na to, co k ní vedlo v kronice Neplachově.

Šlechta v kronikách leckdy ztělesňuje české království více než samotný panovník, ona svými ústy na směnu schvaluje a ovlivňuje rozhodnutí, které se týkají celé země. Přes všechny zrady, kterých se doupouští, představuje větší stabilitu než panovníci, kteří

se před nástupem Jana Lucemburského, rychle střídali a i po jeho nástupu na trůn to byla právě šlechta, kdo se staral o správu země a o mír.

Tato práce nabízí jiný pohled na šlechtice než diplomatický materiál, ovšem pro komplexnější analýzu by bylo třeba porovnat ho s dalšími typy pramenů, popřípadě s kronikářskou tvorbou v okolních zemích. A zakomponovat ho tak do širších souvislostí.

15. **Prameny:**

Karel IV., Literární dílo, Praha 2000.

Kronika Beneše z Weitmile, in: *Fontes rerum Bohemicarum IV*, Josef Emler (ed.), Pragae 1884.

Kronika Františka Pražského, in: *Fontes rerum Bohemicarum IV*, Josef Emler (ed.), Pragae 1884.

Kronika Františka Pražského. *Chronicon Francisci Pragensis*, Jana Zachová (ed.), in: *Fontes rerum Bohemicarum. Series nova 1*, Praha 1998.

Kronika Pulkavova, in: *Fontes rerum Bohemicarum V*, Josef Emler (ed.), Pragae 1893.

Kronika tak řečeného Dalimila, Marie Bláhová (ed.), Praha 2005.

Kronika tak řečeného Dalimila, ze staročeského originálu přeložila Marie Krčmová, přebásnila Hana Vrbová, Praha 1977

Kroniky doby Karla IV., Marie Bláhová (ed.) et al., Praha 1987.

Neplacha, opata opatovského, krátká kronika římská a česká, in: *Fontes rerum Bohemicarum III*, Josef Jireček – Josef Emler (edd.), Pragae 1882.

Petra Žitavského kronika zbraslavská, in: *Fontes rerum Bohemicarum IV*, Josef Emler (ed.), Pragae 1884.

Staročeská kronika tak řečeného Dalimila – V kontextu středověké historiografie latinského kulturního okruhu a její pramenná hodnota (3), Marie Bláhová (ed.), Praha 1995.

Staročeská kronika tak řečeného Dalimila : vydání textu a veškerého textového materiálu / k vydání připravili Jiří Daňhelka ... [et al.], Praha 1988

Zbraslavská kronika. *Chronicon Aulae Regiae*, Zdeněk Fiala – František Heřmanský – Rudolf Mertlík (edd.), Praha 1976.

16. Literatura:

- ANTONÍN Robert, Ideál panovnické moci v narativních pramenech českého středověku. In: Dvory a rezidence ve středověku. 2. Skladba a kultura dvorské společnosti, Praha 2008, s. 401-451.
- ANTONÍN Robert, Obraz ideálního panovníka ve Zbraslavské kronice. In: Stát, státnost a rituály přemyslovského věku, Brno 2006, s. 198-215
- BENEŠ Zdeněk, Historický text a historická kultura, Praha 1995.
- BÍLÝ Jiří, Trojí lid. Panovníci a jejich lid v evropském středověku. Praha 2000.
- BLÁHOVÁ Marie - FROLÍK Jan – PROFANTOVÁ Naděžda, Velké dějiny zemí Koruny české I., Praha 2008, s. 353.
- BOBKOVÁ Lenka – BARTLOVÁ Milena, Velké dějiny zemí Koruny české IV.b, Praha 2003.
- BOBKOVÁ Lenka, Velké dějiny zemí Koruny české IV.a, Praha 2003.
- CONTAMINE Philippe, Válka ve středověku, Praha 2004.
- ČECHURA Jaroslav, České země v letech 1310-1378, Praha 1999.
- DINZELBACHER Peter, Poslední věci člověka, Praha 2004.
- DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ Dana – ZELENKA Jan, Curia ducis, curia regis, Praha 2011.
- EDEL Tomáš, Příběh johanitského komtura řečeného Dalimil: kapitola z dějin české politiky, Praha 2000.
- FLORI Jean, Rytíři a rytířství ve středověku, Praha 2008.
- IWANCZAK Wojciech, Hrad v českém středověkém dějepisectví. In: Verba in imaginibus, Praha 2004, s. 251-259.
- IWANCZAK Wojciech, Po stopách rytířských příběhů. Rytířský ideál v českém písemnictví 14. století., Praha 2001
- IWANCZAK, Wojciech, Lidé meče, modlitby a práce, Praha 2011.
- JAN Libor, Pohřební obřady za Karla IV. v kostele Panny Marie Na konci mostu. In: Verba in imaginibus, Praha 2004, s. 189-193.
- JANÁK Jan – HLEDÍKOVÁ Zdeňka – DOBEŠ Jan, Dějiny správy v Českých zemích, Praha 2005.
- JUROK Jiří, Česká šlechta a feudalita ve středověku a raném novověku, Nový Jičín 2000.
- KAVKA František, Život na dvoře Karla IV., Praha 1993.
- KOLÁR Jaroslav – NEDVĚDOVÁ Milada, Próza českého středověku, Praha 1983.
- MACEK Josef, Česká středověká šlechta, Praha 1997.

- MACEK Josef, Jagellonský věk v českých zemích II., Šlechta, Praha 2003.
- MAŤA Petr, Svět české aristokracie (1500-1700), Praha 2004.
- MLATEČEK Karel, Nižší šlechta na Moravě před husitskou revolucí. Možnosti dalšího studia, In: Evropa a Čechy na konci středověku. Sborník příspěvků věnovaných Františku Šmahelovi. Praha 2004, s. 281-291.
- NECHUTOVÁ Jana, Latinská literatura českého středověku do roku 1400, Praha 2000.
- NODL Martin – ŠMAHEL František (edd.), Člověk českého středověku, Praha 2002.
- NOVOTNÝ Robert, Uzavírání panského stavu a problematika nobilitací v pozdním středověku. In: Evropa a Čechy na konci středověku. Sborník příspěvků věnovaných Františku Šmahelovi. Praha 2004, s. 291-307.
- POLÍVKA Miroslav, Mikuláš z Husí a nižší šlechta v počátcích husitské revoluce, Praha 1982.
- Rytířské srdce majíce, Praha 1984
- Slova a dějiny. Pod vedením Igora Němce zpracoval autorský kolektiv Staročeského slovníku za přispění externích spolupracovníků, Academia, Praha 1980
- SPĚVÁČEK, Jiří, Jan Lucemburský a jeho doba (1296-1346), Praha 1994.
- SPĚVÁČEK, Jiří, Karel IV. Život a dílo 1316-1378, Praha 1997.
- ŠIMŮNEK Robert, Prestižní a patetické titulatury – šlechtická hrdost, pýcha, závist i výsměch. In: Evropa a Čechy na konci středověku. Sborník příspěvků věnovaných Františku Šmahelovi. Praha 2004, s. 307-323.
- ŠIMŮNEK Robert, Směry moderního bádání o české středověké šlechtě. In: Lidé a národy. Vztahy a soužití. XVIII. a XIX. letní škola historie. Sborník přednášek. Praha 2007, s. 18-31.
- ŠIMŮNEK Robert, Správní systém šlechtického dominia v pozdně středověkých Čechách, Praha 2005.
- TŘEŠTÍK Dušan, Počátky Přemyslovců, Praha 1997.
- VANÍČEK Vratislav, Velké dějiny zemí Koruny české III., Praha 2002.
- VANÍČEK, Vratislav, Sociální mentalita české šlechty: urozenost, rytířství, reprezentace. In: NODL, Martin., WIHODA, Martin; Šlechta, moc a reprezentace ve středověku, colloquia medievalia Pragensia 9, Filisofia, Praha 2007.
- ŽEMLIČKA, Josef, Čechy v době knížecí, Praha 1997.